

ДУЖАЯ

№ 5 2020

ДУКЛЯ

Рік видання 68 № 5 2020

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Оксана Лятуринська Добірка поезії	2
Йолана Голенда Хочу бути красивою	8
Тетяна Белімова Зірка Сонце	26
Подарунок із Гельсінкі	31
Максим Бутченко Куркуль	35
Григорій Косинка Мати	40
Рудольф Яшик Попеляста ворона	54
Михайло Роман Михайло Шмайда	75
Микола Мушинка Життя, присвячене дослідженню української літератури	79
Вадим Пепа Воскресаймо	82
Микола Вегеш Мислячі катрени	87
Дмитро Дроздовський Вагомий плід взаємодії	90
Станіслав Кульчицький Президент Карпатської України	92

ПОЕЗІЯ

Оксана ЛЯТУРИНСЬКА

Минуло п'ятдесят років від смерті української письменниці, малярки, скульпторки **Оксани Лятуринської** (1902-1970) – представниці «празької школи» в українській поезії.

Народилася на Волині, але внаслідок складних життєвих ситуацій у 1924 році опинилась у Чехословаччині. Знайомиться з поетами «празької школи»: Євгеном Маланюком, Олексієм Стефановичем, Олегом Ольжичем та іншими. Навчалася на філософському факультеті Карлового університету, в Українській студії пластичного мистецтва в Празі.

Свої твори друкує у часописах «Літературно-науковий вісник», «Проблем» та в інших періодичних виданнях. У поетичній творчості повертається до українського минулого та міфології. У Празі виходять її збірки поезії: «Гусли» (1938), «Княжа емаль» (1941). Поет Олег Ольжич про неї написав: «Поетичне слово Лятуринської – часом важке, часом витончене, але завжди міцне й монументальне... Лятуринська – один із найсамобутніших талантів у сучасній українській поезії».

Після війни опинилась в Німеччині, з 1949 р. вона на еміграції в США. Тут видає збірку новел «Материнка», збірку віршів для дітей «Бедрик», появилось друге видання «Княжої емалі», у яке увійшла також збірка «Веселка». У 1983 році виходять у Торонто «Зібрані твори» Оксани Лятуринської.

У 2008 році Об'єднання українців та доброзичливців України за підтримки міського управління столиці Праги видало вибране з творчості О. Лятуринської чеською мовою під назвою «Дороги» («Cesty») у перекладі Вацлава Данека та Їржі Гонзика. Оповідання та есе переклала Алена Моравкова, яка водночас написала передмову «Поетеса трагічного голосу».

Оксана Лятуринська померла 13 червня 1970 р. у м. Міннеаполіс (штат Міннесота, США).

(ІЯ)

І знову сурмами дзвонить
завзяття туги бойової,
І руки звично мимохить
затискують залізо зброї.

Ох, очервонитись щиту!
Ох, затупитися мечеві!
За землю Руськую,
за рани Ігореві.

Вдаряє в грудях мідь об мідь,
перетинаються ножі:
Люби, люби і ненавидь,
як повинь, мужу, жий!

На кремінь – оливо руки.
На лезо – ока гострота.
Пруги чола, як знак різкі.
На попіл спалені уста.

Я в темінь кину смолоскип,
осяю шлях великий,
висоти скель, провалля глиб
і подвигом натхнені луки.

Чи в далеч кожному пройти? –
В це кожний свято вірить.
І контур, ні, не затремтить
цих постатей твердих і сірих.

О, знати твердо лиш одно:
загин або побіда.
І змаг п'янитиме вином,
як брата, батька й діда.

В уяві чудно так сплелось:
шолом, розбитий панцер,
і знак державний, і жезло
затверджені з багрянці.

Щастя згублені ключі.
Якби їх знайти хутчій!
Пошукати в лісі, в полі,
запитать, зустрівшись, Долі:
«Ти горою, Доле, йшла,
чи мої ключі знайшла
з золотими обідками?
Щоб пізнати, що ті самі,
там намітку під кісник
накарбовано з весни.
Чом я пояс попустила?
Не інакше – вража сила.
Чом цяцькований обруч
не тулила обіруч?»
Посміхнеться оком Доля:
«Довгі, довгі луки поля
і темніший ночі гай.
Як згубила, то й шукай!»

Не соколи вилітали,
по-соколячи ячали –
виїжджали юнаки,
натягали луки.

– Нумо, соколи, до діла!..
Мати тужно лебеділа,
заломивши руки,
лила сльози, ой, гіркі.

Шлях закурений христила.
Відірвать очей несила
від сліду копит дзвінких,
від даленних лугів.

Підводилися руки вгору,
сухі уста переривали:
«За тих, що згинули від мору...
за тих, які в боях упали».

І били постаті поклони
за тих, що потонули в морі...
за тих, що невідомі в сконі.
Беззвучно плачучи, в покорі

схилялись сестри, і вдовиці,
і матері, і наречені,
і капав віск із восковиці
за тих, що впали безіменні.

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ

Війнуло чудним подихом, немов чужинним.
О, ні! І згадка чарівна десь із глибини:
і м'ята, і стокроть, і лепеха Волині.
І образ весен – ледве черкнуті пастелі:
від настілу, що ще торішне листя стелить,
відбився весело і пурхає метелик;
то божа синь, то ніжно кинута рожевість,
то ще несила зелень бітів яблуневих...
Якби злетіти пташкою понад дерева
туди! У біле вбратись, наче до Причастя,
верби сережки цілувати зчаста
і проковтнуть одну на щастя.

Чому дні соняшні не стали?
Лише заглянули в вікно
на незакінчений вінок
і подались кудись у далеч.

Вплела я хміль і гілку клена.
Знайти б шипшину і кизіль!
Ба, впав на галяву побіл –
і стане білою зелена.

Так пам'ятаю нашу осінь!
Її намиста і зачоси –
начіхрані гречок покоси.
На ганок ввійдеш і попросиш,
немов не знать якої ласки:
– Мені барвистої запаски!
розшитої сап'яном свитки,
з тонкими гаптами намітки!
Хоч оком глянуть на гердани,
мережки, прошви на веляні!
Хоч би краплину тих парфумів
із вітряних прозорих струмів! –
З стежок почую сміх перлистій,
в корчах знайду разок намиста,
і келихи джерел надпиті,
і дзеркало озер розбите.

Дивіться: осені пейзажі!
Туманом ранки, наче газом,
палету барв прикрили чисту.
І з почуттям побожним, урочистим
розгортую неторкані полотна.
Як передати, осене, твою істоту?
В твоїх очах і синь, і смуток сохне,
а в серці, де гориш – кармін і охра.
На шиї в тебе трохи злата сяє.
Вже завтра, знаю, ти не будеш тая,
ти зацвієш криваво-золотая
і затремтиш чи з муки, чи з тривоги,
вітри у гніві понесеш по безвістях-дорогах.
Схоплю я лет, і пристрасть, і стремління
й твої розбиті крила на камінні.
І кожний день затре один на лицях колір.
На полотні моїм – все більший холод
білої осені в безбарвнім колі.

Щовечора мені у комин
співає-плаче Мелюзіна
про біле зимно, про терпіння,
що біль чоло в зморшки заломить,
уста червоні спрагло вип'є.
Ой сестро, не накликуй долі!
Хай сніг набіло не обсипле,
а біль хай втишиться поволі!
Я вишиватиму шовками
на полотні весняне щастя,
я вишиватиму зірчасто.
І хтось застукає до брами.

ПРОЗА

Йолана ГОЛЕНДА

Хочу бути красивою

- Чи ти питала свою Долю, жінко,
Коли ти перестанеш бути гарною?
- Коли перестану любити, – сказала Доля.
- А коли ти перестанеш любити?
- Коли перестану бути гарною.

Ліна Костенко

День перший. Понеділок. День почав молодіти і сонячні промені закрадалися до людських осель тихо, мов кішка. Сонячний промінь залоскотав Евелініне обличчя. Пробудилась. Відкрила заспані очі. Зрозуміла, що час вставати, попрямувати до ванної, одягнутись і почати готувати сніданок. Андрієві, що ще спав, або, може, прикидався, що спить, наближається час до праці так само, як і мені.

Раптом на думку спала давня коломийка: «Вчора була неділенька, нині понеділок...» Кажуть, що понеділок – день важкий. Як кому. Я тішуся до праці, відчуваю задоволення, бо доредагувала рукопис повісті й дотримала встановлений термін. Спокійна змістом, композицією твору, розв'язкою. Правда, ще прийдеться в'ясянити з автором декотрі спірні, на мою думку, місця, але то вже дрібниці. Подзвоню йому, зустрінемось, в'ясянимо, що потрібно, і рукопис можна здавати до друку. Мені приємно мати справу з талановитими авторами.

Готую сніданок. Між тим Андрій, мій законний чоловік, встав і затримується у ванній. Ця процедура у нього триває значно довше, ніж у мене. Відчинила в кухні вікно, глянула на блакитне небо без білих взбитих вершків-хмаринок.

Травень своїй назві робить честь. Назва місяця, знов пригадалось мені, відбиває весняне буяння трав. Уже наші прапрапредки називали цей місяць муrom, від назви «мурава», тобто трава. А давні греки охрестили місяць на честь богині гір Майї, звідси пішла назва «май», що збереглась у багатьох мовах.

До речі, давно поминули мокрі святі – Панкрац, Сервац, Боніфац та Софія. Та весняний дощ ніколи зайвим не буває. Він, дощ, достатньо напоїв спраглу землю, повмивав дерева, дав енергію до життя травиці, квітам, брунькам, ліс одягнув у чисті зелені шати. Людині гарно, приємно, аж душа радіє, співає.

Поснідали швидко і без зайвих слів. З моїм Андрієм щось робиться: мовчазний, мов мумія, хоч таким ніколи не був, задуманий, мов мудрець. Між нами частіше лежить пауза, довга, як струна.

Колись мій чоловік завжди виявляв бажання підвезти мене до видавництва, але я постійно реагувала негативно. Тепер уже не питав ані з ввічливості, сів у машину – і вже його не було.

Переважно працюю дома, бо мені повезло, наш директор знався з моїм чоловіком, працівником міського відділу культури, і я та Ема були привілейовані особи, оскільки в редакції працювати, зосередитись не було можливості. У одному ве-

ликому приміщенні, що нагадувало прохідний двір, нас було занадто багато. Та, певно, він не хотів, аби я була свідком щоденних конфліктів між ним і його підлеглими, з якими поводився грубо, аrogантно, був примхливий, як квітнева погода, злопам'ятний, впертий, а до того всього некомпетентний у видавничій справі. Та що можна було очікувати від колишнього директора автобусної станції, питається? Але, як маєш десь у верхах свого доброго приятеля, директорська посада приліпиться до тебе, як етикетка на пляшці пива.

Встигла впоратися з кухнею, глянути до холодильника, що треба докупити на вечерю. Одягла чисті, але старі застирані спідницю та блузку, обула розтопані, але зручні сандалі, пригребла пальцями як-так неслухняне волосся, схопила портфель із рукописом, свою сумочку повісила через плече, замкнула хату й помчалась до видавництва.

Стою на переході. Зібралось понад дві десятки пішоходів, бажаючих перейти на другий бік широкої рухливої вулиці. Зір усіх захопив семафор. Технічні переваги мають першість, а ми, пішоходи, змушені чемно чекати своєї черги. Хтось на мене пильно дивиться, стежить за кожним моїм рухом, уважно розглядає з голови до ніг. Мені моторошно, неприємно, але ніколи розглядатися. Головне – семафор. Нарешті вуличний рух сповільнюється, зупиняється. Зелена! Гуртом прямуємо зеброю на другий бажаний бік вулиці. Десь на півдорозі хтось схоплює мене під пахву. Жінка. Певно, думаю, боїться сама здолати цю віддаль. Роздивляється, хто вона, нема часу. Зір все ще тримається цупко семафора, аби тільки дійти, аби тільки встигнути. Та де там! Залишається ще кроків п'ять-вісім, як зелена змінюється на червону. Придаю до кроку. Нарешті вимріяний другий бік вулиці. Аж, вірте, полегшало...

Звільнююсь від чужої руки. Якесь розкішна, на перший погляд, дама усміхається на мене, робить враження радості від зустрічі, але бачу, що виходить з її намагання якесь глупа гримаса.

– Моє тобі шануваннячко! Як ся маєш? Як живеш, – защебетала вона.

– Дамо, – кажу строго, – ви не обізналася? Хіба ми знайомі? Я щось не пригадую: – хочу йти по своїм справам, але вона стала переді мною, як стіна, приліпилась до мене, мов карамелька на папір, стоїть, як гріх над душею, не хоче уступитись.

– А я, уяви собі, відразу тебе впізнала. Колись була така симпатична, навіть заздрила тобі... – лащилась кішкою до мене.

– Хто це я? – здивовано питаю. – Повторюю, не пригадую, аби ми десь бачились, зустрічались.

– Та я – твоя сокурсниця, яку ти прозвала «королевою Марго».

Почувши слово «Марго», мені стало не по собі. Який тебе нечистий, думаю, приніс на мою голову. Уже лише ти мені не вистачала. Я з радістю зустрічалась із однокурсниками, що траплялось рідко, але з Марго... А потім подумала: може, життя навчило її кашу шилом їсти, в людині, кажуть, треба шукати те краще, що в неї таїться.

– Марго? Не може бути, – чудуюся, дивлюсь на неї, мов теля на нові ворота. – Ти ж була брюнетка, а зараз блондинка.

– Часи міняються і ми з ними, – підсумовує свою зміну.

Розглядаю її: струнка, довгонога, як жирафа, елегантно одягнена. Це вона завжди вміла, краще, ніж будь-яку потрібну науку. Червоне плаття якогось чудернацького покрою, що більше відкривало, ніж закривало. На лівому плечі на довгому блискучому ланцюзі висіла червона сумочка. На ногах червоні сандалі на високих підборах, що змушувало її на всіх дивитись зверху. Мала пишне хвилясте золотисте волосся, що сягало нижче плечей. Мені чомусь здавалося, що це не її власне волосся, а парака. Тільки очі залишились, пам'ятаю, жовто-зелені, хижацькі, орамовані чорними лініями і ще звиразнені довгими штучними віями, якими постійно

кліпала, як дитяча лялька. А ще кинулись у мої вічі її груди, колись, згадую, були нормальні, але тепер були великі й випинались, наче верхівки Малої Фатри. Були штучні, силіконові, нерухомі, що настирливо визиркували з глибокого декольте. Кажуть, що великі груди піднімають жіночу самовпевненість. Марго і без них була занадто самовпевнена, самозакохана. Солодкий екзотичний запах дорогих парфумів вдарив до мого носа і на мить запаморочив голову.

– Звідки ти тут взялась? Знала, що ти покинула наше місто, тільки не впевнена, чи з професором, чи без нього, – питаю, аби перервати довге мовчання, під час якого розглядала її, а вона, безумовно, мене.

– Без професора. Ми недовго прожили. Знаєш, йому дуже сподобався секс. Він, як той заєць, що допався до свіжої капусти. Йому їсти не давай – сексом був ситий, аж ноги протягнув, зінфарктував у найпікантніший момент, – повідомляла задоволено пікантерію Марго.

– І тебе професорові сини вигнали з квартири? – питаю.

– Ні, ні. Квартира була на моєму прізвищі, про це я заздалегідь потурбувалась. Продала нові меблі та за квартиру щомісячно платив мені один підприємець. А жила в готелі. Так було зручніше – ніякі турботи зайві.

– То ти вдова?

– Та що ти? Спочатку одружилась із одним молодим інженером. Молодий – та дурний. Таке собі щеня, що після медового місяця раптом став злою собакою, що почала голосно брехати. Розвелась. Знайшла досвідченого адвоката, що вмів із параграфами обертати так, як йому було вигідно. Трохи з ним жила, але він запропонував мені спочатку дати йому сина, а тоді вже побратись. Безумовно, з цього нічого не вийшло. Я позбиралась і поїхала до Тренчина, чогось мене туди тягло. Там зустріла свого сучасного чоловіка. Ми переїхали до Кошиць.

– Ну, ти й даєш! Ти скоро Тайлорку доженеш.

– А що, хіба я гірша за неї?

– Ну з Тайлоркою порівнюватись не можеш, вона відома артистка, заробила свої мільйони твердою працею. А з розкоші люди бісяться. А за тими мільйонами ласі бувають не тільки жінки, але й чоловіки.

– Подумаєш праця. Кривляння перед чоловіками.

– А в Кошицях що робиш?

– Чоловік у Тренчині продав двоповерховий будинок, який йому залишили батьки, що в 1968 році емігрували до Канади. У Кошицях купили гарну віллу з басейном. Мій чоловік, Лео Отченаш, відомий пластичний лікар-хірург. Подав документи на конкурс до Кошицької лікарні. Виграв конкурс. Став головним лікарем відділення пластичної хірургії.

– Все це дуже цікаво, але мені треба йти до видавництва. Я вже запізнююсь.

– То давай зустрінемося на обід, – улесливо запропонувала Марго. – Ми так давно не бачились. Позгадуємо молодість... Я так потішилась, коли тебе побачила...

Що могла робити? Як їй сказати, що ми ніколи приятельками не були... Мені стало їй жаль. Домовились зустрітись у кав'ярні в кінці цієї вулиці.

– Пробач, а що будеш ти робити за цей час? – поцікавилась із ввічливості.

– Не турбуйся, я собі заняття знайду. Може, ще когось зустріну із сокурсників.

– Шкода, не зустрінеш, бо всі роз'їхались. Залишились із усього курсу лише двоє: я і мій Андрій.

Вона зневажливо глянула на мене, потім скривилась, наче я їй обід з'їла.

– О-о-о, – протягнула, як гуму, – то тебе Андрій ще не покинув: – заколола кактусом, усміхаючись під свій штучний ніс, що колись був як качиний.

– А чого б він мав мене покинути? – образилась я не на жарт й подивилась на неї так, що якби погляд міг вбивати, то Марго в цю мить була б мертва. Правда, її слова

засадити в мою голову великого хробака, бо з Андрієм щось діялось, а я не знала, що. Та далі не поширювала з нею дебату: – Добре, бувай, мені справді треба йти.

Я закрокувала, не обертаючись, у напрямі до видавництва, що знаходилося у дворі, кілька метрів від того місця, де ми стояли й переливали з пустого в порожнє.

У видавництві, тобто у великому просторому приміщенні, до якого вмістились усі працівники, окрім директора, що мав свій власний шикарний кабінет, мертва тиша, декотрі похиляли голови й шаруділи лише паперами, а решта колег німо переморгувалась з ледь помітною усмішкою на вустах. Директор, подумала, встиг уже вранці створити «добрий» робочий настрій.

Повідомляю секретарці директора, що маю намір з ним говорити. Секретарка Оленка дзвонить директору. Дістаю великодушний дозвіл зайти до нього. Заходжу в кабінет директора Едуарда Махайла. Ввічливо вітаюся з ним, а він, ледве звільнив своє величезне розкісне тіло з обіймів крісла, встає і подає мені свою величезну волохату руку. Так поводитьсь він тільки зі мною, завдяки моему чоловікові.

Повідомляю директора, що рукопис повісті вичитаний. Декотрі дрібниці – спірні питання – вяснимо завтра, бо автор сьогодні не може прийти. Директор уже, сидючи в обіймах крісла, лише махав головою, як коліно, головою. Не сказав ні «а», ані «б». Раптом він почухав свою лису потилицю, що в даному випадку означало: думаю. Нарешті з нього вилізли, як із землі після дощу глисти, неочікувані слова:

– Так, так. Беру до відома. Вітайте вашого шановного чоловіка, пана Гуменюка.

– Дякую, передам.

Виходжу з кабінету і йду на своє місце. Моїм мозком починають оволодівати спогади про студентські роки та Маргариту Другот.

Була це неймовірно противна особа, яка за п'ять років спільного навчання не знайшла стежинку до жодного з нас, її однокурсників. Вона пихато й затято твердила, що походить із аристократичного роду гуменських Другетів, мадярських магнатів, відомих в історії нашого краю ще з чотирнадцятого століття. Вона зі злістю доказувала, що при народженні її прапрадіда у метрику записав якийсь глухий, як пень, нотар, змінивши літеру «е» на «о» і таким чином спаскудив славне прізвище Другет на Другот. Ми, студенти, були переконані, що той Другет, такий її родич, як чорт козі дядько.

В одному мала правду, бо була, як і весь той великий рід давніх Другетів, їдка, як кислота, жорстока, немилосердна, пакостка, пихата, зарозуміла, лінива, як вша, користолюбна. Була, як всі хижакі: з гострими пазурами, порскала, шкрябала, готова кожного роздерти на шматки, аби насититись, мати якусь користь для себе. Якщо про небіжчика кажуть: він зла нікому не робив, то про живу Маргариту говорили: вона добра нікому не чинила. Вона любила почувати себе елегантною, атрактивною, привабливою, бажаною, неперевершеною, винятковою. Насправді була хитра, як лисиця, брехлива, язиката, капризна, кокетлива, розбещена, часом аж вульгарна. От тоді назвала її «королевою Марго», бо між королевою Наварською, яку називали Маргот, і нашою Маргаритою було занадто багато спільного в їх жіночій поведінці.

Для Марго ніхто не був досить добрий, на всіх дивилась звисока, всіх підцінювала, зневажала, вважала нижче своєї гідності. Марго ходила, мов пава, з піднятою головою, як та норовита батькова кобила, яка не слухалась його так, як і власна донька. Зате вміла причарувати чоловічі погляди. Десь на третьому курсі, пам'ятаю, сталася відома афера: Марго примусила немолодого професора західноєвропейської літератури розлучитися із своєю дружиною і оженитися на ній, бо відчувала, що без його допомоги вона диплом побачить, як свої вуса.

Мені було дивно, що вона так раптом приліпилась до мене, хоч, певно, знала, що я її недолюблювала. Марго була в зародку попсуге яйце, а якщо яйце раз смердить,

то воно смердіти буде вічно, до самісінької кончини. Правду кажучи, мені не хотілося знову зустрітись з нею, наче передчувала, що від неї нічого доброго чекати не можу...

Заходжу до гамірної кав'ярні, де всі столики зайняті. Роздивляюсь, шукаю Марго. Нарешті узрела її. Вона сиділа посеред кав'ярні за столиком, біля якого був єдиний вільний стілець, певно, берегла його для мене. Перед нею недопита холодна кава й пів погара мінеральної води. Сидить якимось боком, перекинувши свої довгі, як у жирафи, ноги одну за одну і корчить із себе велику даму, яка голосно жує жуйку й пускає з писка пузири.

Теж мені «дама», подумала й усміхаючись сідаю на вільний стілець.

– А я тебе чекаю уже десь із пів години, – повідомляє, не перестаючи плямкати жуйкою.

– Пробач, скоріше не могла, – сухо відповідаю. – Замовлю собі каву. Ти, бачу, свою вже випила.

У ту мить Марго різко повернулася й голосно, на всю кав'ярню закричала, наче вона тут головна, і всі їй підлеглі:

– Ще одну каву! Швидко!

Мені стало незручно, бо всі присутні повернули свої голови у наш напрямок.

Переходжу до діла:

– Ти одержала диплом. Де ти стала працювати? – питаю, бо не можу приборкати своє зацікавлення.

– По-перше, диплом для мене не був задля праці, а як мій посаг. Я набила собі ціну: була не звичайна жінка, а дипломована, розумієш.

– Та все-таки, де ж ти працювала? Держава тобі подарувала диплом, треба ж було якимось відпрацювати, віддячитись, коротко кажучи.

– Ха-ха-ха! Віддячитись? Це не в моєму характері. У нашому аристократичному роді жінки ніколи не працювали. Працювати – це дуже паскудне слово. Від праці, дорогенька, коні здихають. Я була завжди для свого чоловіка його окрасою. Нащо таку гарну традицію порушувати. На працю існують чоловіки, які мають забезпечувати, задовольняти жіночі вимоги. Я спокійно жила й живу без праці. Праця, кажуть ще, що смердить, а я не перенешу сморід. Ось як!

– То, відверто кажучи, ти паразит, що живе за рахунок інших.

– Не ображай мене. Ми, аристократи, завжди були забезпечені матеріально, – глянула на мене зневажливо.

– Та ти так далеко від аристократів, як зорі від землі, – кажу їй просто у вічі, бажаючи відплатити їй за зневажливий погляд.

– Добре, добре. Якщо вже ми торкнулись тієї праці. Подивись на мене і на себе, хоча ти, певно, ані не знаєш, що таке чудо існує, як дзеркало, де ти можеш побачити себе. Ми ж однолітки. А ти виглядаєш, як давно зів'яла квітка у вазі без води, або обскубана курка. Ось, що дала тобі праця!

– Добре, нехай я зів'яла квітка, обскубана курка, але ти не знаєш, поняття не маєш, що таке втіха, задоволення від улюбленої праці.

– Ха, у мене задоволень досить і без праці, – вона кинула пихатий погляд на мене, як злісна кішка, від якої втекла миша. – Бачу по тобі, яка щедра була до тебе праця. Тягнеш щодня дві лямки: одну – в праці, а другу – дома.

«Мудра», подумала, як наша сучасна телереклама.

– Знаєш, я задоволена своїм виглядом, – продовжувала мудрувати Марго, – одягом, задоволена, коли можу собі дозволити те, що іншим жінкам може лише снигтись. Задоволена, коли на мене жінки дивляться із заздрістю, бо я собі живу, як у бога за пазухою.

– Знаєш, як таке життя називається? – питаю, не спускаючи з неї очей, бажаючи

бачити, як вона почервоніє, засоромиться. Та де там, це для неї, як горохом об стіну!

– Мені до лампочки, як це називається, – вона скривила свої вуста в якусь дивну, лише їй зрозумілу, гримасу.

– А що твої діти? – питаю, бо мені хочеться чимось вколоти її, а діти, відомо, для кожної жінки чутливе місце. – Ти їх маєш?

– Боже хорони! Лише ніякі діти! Я їх ніколи не хотіла й не хочу! Це занадто невдячні істоти. Хто, питається, з ними б няньчився. Щоб кожного дня від ранку до вечора та ще й вночі воно ревіло, кричало, наче шкіру з нього деруть, паскудило пелюшки... Ні, ні! Та і свою фігуру із-за дитинчати не хотіла псувати.

Я усміхнулась і подумала: від яловиці не чекай ні молока, ні теляти.

– А ти тих дітей скільки маєш, якщо така мудра? – питає, облизавши свої нафарбовані вуста.

– Двох маємо з Андрієм. – відповідаю.

– Ага! – агакнула і враз її хихацькі очиці заіскрилися, певно, задумала щось напакостити.

– А ти знаєш, дорогенька, що твій Андрій спочатку був мій? – вирекла із задоволенням вона. – Ми зустрічались, цілувались, він вертівся коло мене, як веретено. Аж поки ти не з'явилась. Занадто мудра, досить приваблива. Тоді мене покинув і подався за тобою. Передай обов'язково від мене вітання, якщо ви ще живете разом, він не покинув тебе. Я б ані не дивувалась, якби так зробив. Не забудь передати вітання, – й кинула на мене солодкий, аж приторний погляд.

– Він мені про це не казав, – кажу із сумом у серці.

– Знаєш, чоловіки або хваляться своїми колиніми коханками, або затаюють такі стосунки.

– А ти його ще пам'ятаєш? – цікавлюсь.

– Я всіх гарних чоловіків пам'ятаю. І твій Андрій у його віці захоче відчути другу молодість із гарною, красивою, а головне, молодою жінкою, яка дасть йому силу, енергію нову, хтивість. Якщо добре пам'ятаю, називається це андропауза, чоловічий клімакс. Про це б ти мала знати, ти ж сидиш і ночуєш у тих книгах, – мудрувала Марго і кліпала очима, як сова.

Мій Андрій не такий, він – людина чесна, а про чоловічий клімакс я, чесно, призабула. Зрозуміло мені, чому він став такий. Ось розгадка моєї загадки, чому так раптово змінився Андрій. Я звела очі до стелі, кортіло кинути їй у вічі пару «теплих» слів, але краще загризла до свого язика, промовчала.

– Чоловіків треба за будь-яку дурницю хвалити, захоплюватись ними, бо тоді вони топляться, як сніг на сонці, і ти можеш з ними робити все, що тобі заманеться, – повчала мене, – а ще мусиш їм давати, бо як не будеш давати, то знайдуть собі щедрішу коханку, – торохтіла, як сорока на плоті, без ганьби, сорому.

Знову її слова пропустила повз вух. Адже я чоловіків, як вона, не міняла, мені вистачив один на ціле життя.

Мовчимо. Мені страшенно хочеться вирватись із її цупких пазурів. Від її нескінченних повчань, мудрувань, напучень, відчувала себе страшенно втомленою. Люди несимпатичні, а Марго такою завжди була, причепилась до мене, як спрут, ссала із мене силу, енергію.

Ні з того, ні з сього почала вона знову розглядати мене, як якийсь товар на торзі, з бажанням добре розглядіти, що хоче купувати: з одного і другого боку, збоку і спереду, зверху і донизу.

– Називаймо речі своїми іменами, – раптом почала дивитись на мене, наче гадина, що гіпнолізувала жабу, свою жертву-обід: – Як ти одягаєшся? Як виглядаєш? Що то за ганчірки на тобі висять? Твоя спідниця та блузка не пам'ятають свою молодість. Вони старі, немодерні, прані і перепрані, втратили свій колишній колір,

вибліднути, не ладять один до одного. Некрасиві. А про взуття – розтоптані сандалі – шкода й говорити. Їх би не хотіла задарма ані жebraчка, ані стара ромка: – круто, жорстоко сипала немилосердно сіль на мої рани людської гідності. – Дивуюсь, що Андрій, такий чепурний, елегантний, шармантний міг терпіти таке домашнє опудало й миритися з ним. Або й він опустився до твого рівня? У тебе що, нема грошей купити щось нормальне на себе. Оглянься довкола, де ти бачиш таких, як ти? Ну, звичайно, я тобі одяг купувати не збираюсь і радити, що одягати, не буду. Це твоя особиста справа.

Я глянула на неї холодним, мов льодина, поглядом. Ніколи в житті, думала, нікому зла не бажала, але ти, якщо така жорстока, зла, невихована, нетактна, – осліпни, оглухни, згинь, пропади, тьфу на тебе, нікчемо, пройдоха, бестіє! Аби ти не зазнала радості, щастя й добра!

У мені не на диво кипіла жовч та кров, бо вона без пардону колола до живо-го, злорадно й ехидно усміхалася задоволено, ображала мою людську гідність. Я, певно, побіліла, як крейда, потім позеленіла, почервоніла, закусивши міцно нижню губу аж до крові. Та поволі опам'ятовуюсь, наказую собі глибоко дихати і, головне, мовчати, бо ця жива Фурія здатна від мого протесту вчинити тут же при людях у кав'ярні такий гармидер, скандал, готова перекинути стіл, стільці, кричати неса-мовито, вульгарно, як це робила студенткою, коли хтось відважився кинути їй у вічі правду.

Здоровий розум підказував володіти собою, не міряти з нею язика, бо він у неї довгий, як у жирафи, а її хірург, здається, ще не встиг скоротити його.

– Але це ще не все, що хотіла тобі сказати, – патякала далі, зневажливо глипнув-ши на мене, потім скривилась, наче лизнула цитрину, й знову вчепилась до мене, як іржа до заліза. – Ти, Евеліно, зовсім відквітла, постаріла, згорбилась, розкисла, як тісто, груди твої обвисли. Твоє обличчя якесь сіре чи жовте, не розберу, одним словом, невиразне, густо вкрите сіткою зморшок. Воно мені нагадає забуте яблу-ко на дереві, зсушене, зморщене, якого ані хробаки не хочуть смакувати. А твоє волосся – вороняче гніздо. Чесне слово, виглядаєш, як стара баба з торгу. До чого це все веду, – сказала мирніше, без якогось подразнення в голосі. – Можу тобі дуже радо допомогти. Як вже згадувала, мій чоловік відомий пластичний хірург. Лео От-ченаш, головний лікар пластичного відділення Кошицької лікарні. Він має золоті руки, він просто геній. Подивись на мене – бачиш його сумлінну працю, майстер-ність. Бачиш якісь зморшки? Під моєю бородою нема жодних складок, груди тверді, як у молодиці, ніде жодного зайвого жиру. Помолоділа на добрих двадцять років і такою почуваю себе. Я вдячно закину словечко-два, мов однокурсниця, приятель-ка... Він для мене все зробить, хоч, дякуючи Богу, роботи має досить, до нього сто-ять черги. Зараз така мода – міняти свій старий на молодий вигляд, бо старих нікто не хоче. Чесно, зроблю це для тебе, хоч ти мене завжди недолюблювала.

Отже, подумала я, вилізло шило із міха. Тому така відверта помста.

– Дякую тобі за «ласкавість та турботу», але я дотримуюсь думки, що роки об-дурити не можна, бо проти віку нема ліку. Двічі молодим не бути. «А молодість не вернеться, не вернеться вона...» Пам'ятаєш? О, пробач, забула, що для тебе літера-тура – висока математика.

– Зваж добре, бо мій чоловік зробить тебе молодою, красивою, бажаною, напе-рекір тому, що думаєш. Ти справді відстала від нового досконалого часу. Природу треба лише підправити.

– Такі мудрагелі вже тут були, що хотіли підкорити собі природу, взяти від неї все, що під людську силу. Та природа знає, що робить. Їй людина не може нака-зувати, – я втрутилась до її мудроців, як середя до тижня. – То ти, пробач, робиш чоловікові рекламу?

– Так, роблю, хіба це щось погано? Я з чоловіком добре розуміюся.
– Це твоя справа. Мене це не обходить, – кинула байдужим голосом і звела очі до стелі.

– Погодься, що він у мене геніальний. Майже всі сучасні співачки, артистки, жінки, які у суспільстві щось означають, або їх чоловіки, приходять до нього. Він єдиний вміє зупинити, прогнати старість. Він каже, що між ним і Богом нема різниці. Кажу тобі, бо це в твоєму інтересі, бо як цього не зробиш, попрощайся зі своїм Андрієм, залишишся сама, як кіл у плоті, – ляпала язиком, як прайником.

– Це ти так думаєш, – кажу, знизавши плечима, а сама роздумую: потрібен мені твій хірург, як глухому музика. Побачить він мене, як свої вуха. Знаю я твою доброту, якби могла, в ложці води б втопила.

– Дай мені знати, як передумаєш. А чоловікові моєму скажи, що я тебе послала до нього. Також своїх знайомих, бажаних скористуватися пластичною хірургією, посилаю до Кошицької лікарні, – й вона раптом випнула свої вуста на «сюсю».

Але перш ніж закінчити всю цю неприємну для мене ситуацію, вирішила ще уважно подивитись зблизька на неї. Правду нікуди діти: жодної зморшки, обличчя гладке, біле, шкіра натягнута, що нагадувало гіпсову маску. Враз згадала небіжку Еву Піларову, яка після пластичних операцій не могла ані сміятись вголос, ані обличчям виявляти якісь емоції, наче боялась, що натягнута шкіра може праскнутися. І груди, якими так пишалася Марго, не були від народження, а дарунок її хірурга. Повні, штучні, силіконові, неприродні, нерухомі. Дарма повертається вона вправо чи вліво, вони дивляться вперед. Точно як мумія. А ще спало на думку, що вона завжди сміялась так голосно, щоб її скрізь було чути, аби тим сміхом звернула увагу чоловіків на себе. З того її сміху залишилось скупе «ха-ха-ха!»

Ні, такою не хочу бути, ні за які гроші не стану виправляти й удосконалювати природу. Задоволена тим, що маю.

– Дякую за турботу. Далі молотити порожню солому не будемо! Бувай! – встаю, обертаюсь до неї спиною і, не затримуючись ані мить, прямую до виходу із кав'ярні. Аж тепер усвідомлюю, що вся ця зустріч не була випадковою, як спочатку мені здавалося, а напланованою, бо вона нічого не робила без якогось певного заміру: шукала пацієнтів для свого чоловіка-хірурга.

Спочатку я поринулась у відчай, розпач від того, як вона загризлася до мене як ротвайлер, але потім опам'яталася, знала, що Марго завжди любила перебільшувати. З першого погляду гарна, елегантна, але дурна й порожня, як той військовий чобіт. Мене боліло лише те, що всі ці жорстокі слова мусила почути саме від Марго.

Йду від кав'ярні, але думки настирливі вгамувати не можу. Думаю над тим, як сталося, що так занедбала себе. Де була причина? Певно, тому, що діти наші стали на власні ноги, вилетіли з домашнього гнізда. Захотілось їм жити по-новому, по-сучасному. Їм хочеться веселитись, забавляти, розважатись, все посмакувати, все встигнути, нічого не прогавити, бо світ став збаламучений, навіжений, шалений. Влаштувалися на роботу обидва у Кошицях, знайшли собі пари, але до шлюбу не горнутья. Вони хочуть жити по-модерному, спочатку на віру, випробувати все. А ми, батьки, наче осиротіли. Боїмось дома розмовляти, аби випадково не прогавити телефонного дзвінка від дітей. Перестали зустрічатись із друзями, нікуди не ходили, наче боялись вийти з дому. Стали оминати один одного. Я понурилась до роботи, засиджувалась інколи до світанку, намагаючись забути про все. Мене перестало цікавити, як виглядаю, що одягаю. Як якийсь домашній робот варила вечері, готувала сніданки, ходила за продовольчими покупками, прала, прасувала, прибирала, аби про них, дітей, не думати. Певно, й Андрія боліло серце. І ми стали жити, як два чужинці під одною стріхою. Наші розмови значно обмежились. У Андрія пропав інтерес до мене, як до своєї дружини. Мовчав як мумія, був задуманий, змарнів,

став похмурий, як хмари, часто важко зітхав, жалівся на головну біль, своє обличчя закривав газетою.

Аж тепер усвідомила, що своїм неприємним занедбаним виглядом відбивала охоту дивитися на мене, говорити зі мною. Аж Марго нагадала, що чоловіки в його роках переживають свій чоловічий клімакс. Як могла про це забути, не брати до уваги його незavidний стан.

Можливо, він думав над тим, як покинути мене, бо таких випадків багато, коли чоловіки женуться за своєю другою молодістю, йдуть за молодими, красивими, енергійними жінками, які зуміють розбурхати їх застиглу кров. Та годі ламентувати над розіллятим молоком.

Заходжу по дорозі у продуктовий магазин, купую все необхідне на вечерю і сніданок.

Вертаюсь додому. Ще лише третя година після обіду. До повернення Андрія маю час як-так привести себе до порядку, наскільки це буде можливо, зварити вечерю.

Заходжу до ванної кімнати, де висить велике дзеркало, і починаю розглядати себе в ньому. Я аж злякалась від свого жахливого вигляду. Справді занедбана, зів'яла, постаріла, струхнявіла. Розглядаю уважно кожний міліметр свого обличчя, що нагадує горіхову шкарлупу, бо пооране зморшками. Торкаюсь пальцями до шкіри, воно втратило свою гладкість, колір, нагадує мені наждачний папір, стало якесь сіре з жовтими плямами. Адже це наслідок того, що в свої роки перестала користуватись кремом і значно прискорила старіння. Від перевтоми під очима чорні півкола. А волосся? Виглядаю патлата, пелехата, на голові вороняче гніздо. От дурепа, відрізала довге, а з коротким не можу собі дати ради.

І фігура моя стала якась непропорціональна, груди обвисли, м'язи ослабли, опустились плечі, зігнулась спина і випнувся живіт. Жах! Мої очі набрякли сльозами, як хмара вологою. Гнів тіпає мною. Так занедбати, запустити себе!

Помила волосся, взяла душ. Мокре волосся причесала так, щоб трималося до купи. Загорнута до великого махрового рушника, прямую до спальні. Відчиняю дверцята шафи навстіж. Шукаю щось людське на себе. Знайшла єдине літнє плаття, яке майже не носила і мало якийсь нормальний вигляд. Одягаю його.

Моя скриня повна всякого старого мотлоху, ганчірок, все обношене, втратило свій колір від вічного прання. Інвентура мого одягу: «занадто мале, тісне», «старе, немодерне», «витягнуте, вибліднуте», «не естетичне», а тканини з минулого століття – «кримплен, трикотаж, синтетика».

Все викидаю до великого поліетиленового мішка і виношу до контейнера для сміття. Туди ж кинула ті страшні витягнуті на всі боки трикотажні ногавиці та величезну майку, колір якої було важко визначити, що носила дома. Вірю, що не був приємний погляд на мене. Виглядала, як опудало.

У скрині залишилися плащ та зимне пальто. Ще з старих розтоптаних сандалів обрізала всі зайві ремінці. Тепер у них могла ходити по хаті. Коли з усім цим покінчила, взялась за вечерю.

Вернувся Андрій. Вперше за довгий час глянув на мене, ледь усміхнувся, бо вже не бачив мене в тому страшному домашньому одязі. Моє серце в ту мить хотіло бігти йому назустріч, обняти, але він, як завжди, попрямував до ванної митися. Помившись, сів на своє місце за столом, розкрив газету й став її розглядати. Звичка вткнути голову у газету якось міцно причепилася до нього.

Кладу на стіл тарілки, виделки і ножі, нарізаний хліб, миску з гарячою вечерею і починаю оповідати.

– Уяви собі кого сьогодні несподівано зустріла, – дивлюсь на нього, як зреагує. Ніяких змін, наче я ані не до нього звертаюсь: – Кажу: зустріла Марго, чуєш мене?

– Яку Марго? Я її не знаю, – коротко відрізав.

– Як не знаєш Марго? Не пам'ятаєш нашу сокурсницю королеву Марго?

– Не пам'ятаю, – заперечив, мотнувши головою.

– Мусиш пам'ятати. Це та, що примусила старого професора розлучитися з дружиною і оженитися на ній.

– Ну то й що? – питає, процідивши крізь зуби слова, набираючи до тарілки свою порцію вечері.

– Так от вона передавала тобі особисто щирий привіт, двічі наголосила, аби не забула це зробити. Вона, між іншим, призналася мені, що ти спочатку «крутився біля неї, як веретено», передаю точно її слова. Що ти був спочатку її, а аж потім мій. Ви часто зустрічалися, цілувалися, водилися за ручки та все інше... А аж потім, коли з'явилася я, ти подався за мною. Я спитала її, чи вона пам'ятає тебе, на що відповіла: «я всіх гарних чоловіків пам'ятаю, а Андрій був шармантний...» І за всі наші спільні роки ти не признаєш мені, аби я не мусила червоніти перед нею.

– Що, що? Я з нею щось мав? Та вона чисто з глузду з'їхала, це блуд хворої уяви! Клянусь, що з нею ніколи нічого не мав. По-перше, я її не поважав, на фіга вона була потрібна мені. Все це така правда, як та, що на вербі груші ростуть! – підвищив свій голос Андрій від злості.

– Та ти не хвилюйся. Передаю те, що вона просила.

– Дивуюсь, що ти їй повірила. Та її душа чорна, як попівська ряса. Хіба ти ще тоді не переконалася, що зі пса солонина не буде, як із вовка – баранина. Була інтриганкою і такою залишилась. Страшенно дивуюсь, що ти забула, з ким маєш ту честь: це її тактика посварити нас, внести недовір'я, сумнів, підозру. Досить! Не хочу більше ані слова чути про неї, – встав, повечерявши, взяв газету під пахву і попрямував до кімнати включити телевізор.

Мовчав, мовчав, подумала, й раптом розговорився!

– Андрію, нам треба поговорити. Так далі жити не можемо, – кажу, але він тільки махнув рукою, як Христос на Палестину.

Йду за ним до кімнати, сідаю поруч й продовжую:

– Андрію, скажи, маєш якісь неприємності на роботі?

– Ні, не маю.

– Тоді ти захворів, бо бачу, що похудів, поблід, вічно скаржишся на головний біль. Ти був у лікаря?

– Не був, я не хворий, – заперечив він.

– Тоді ти закохався і на знаєш, як мені це сказати. Найбільший абсурд природи в тому, що старші чоловіки хочуть молодших. Недарма кажуть: волосся сивіє, а голова шаліє. Розумію, кохання не питає дозволу ввійти до серця. Я не ворог твого щастя... Тому бочиш від мене? Не хочеш бачити, відвертаєшся. Розумію й усвідомлюю, що занедбала себе, що дивитись на домашнє опудало не дуже приємно. Але з цим буде кінець. Я приведу себе до належного вигляду, – на мить мої вуста засмикались, наче у ображеної дитини, не можу зупинити навал слів, які ллються, наче вода з тріщин водопроводу. Наказую собі не піднімати голос, не звинувачувати, не дорікати. Але серце дуже болить, і мені хочеться ту біль випустити на поверхню, звільнитися від неї.

Андрій мовчки дивиться на телеекран. Бачу по ньому, що і йому не до співу, щось жере, мучить його. Я замовкла. Починаються новини дня, не хочу йому заважати, бо він це не любить. Йду на кухню, роблю свою справу.

День уже зібрався на свій відпочинок, а вечір йшов йому назустріч.

Лежимо на широкому ліжку. На одній половині я, на другій – Андрій, обернутий до мене спиною.

Ані я, ані Андрій не спимо. Стимулюємо думку до дії, до енергії. Обидва прагнемо зміни у наших стосунках.

Сьогоднішній день, підсумовую, був для мене занадто виснажливий психічно, надзвичайно неприємний, болючий, бо зроду-звіку ще такий не зазнала. Надіюсь, що завтрашній буде уже нормальний. Роблю собі плани-аероплани: вранці обов'язково зайти в банк й вибрати з ощадної книжки кілька сотень євро на оновлення мого гардеробу; о десятій зустрітись із автором, як домовились; в обідній час у кав'ярні навпроти нашого видавництва, куди ходимо щось перекусити чи випити, порадитись із колегинями відносно перукарні, косметики, порадитись, що зараз у моді летить, бо я давно перестала цим цікавитись; після роботи пройтись по магазинах і бутиках, купити щось підходяще на себе, зайти до взуттєвого магазину й пошукати щось зручне на ноги.

Моя метушлива думка ширяє по мозку, не дає спокою, примушує пригадати давнє і сучасне, аналізувати, складати життєві обставини на дві копиці: плюси і мінуси, хоч тих мінусів досить мало. Відчиняю двері навстіж моїм спогадам, які почали нестримно випливати на поверхню, наче з якоїсь глибини чи прізви, діставати певні знайомі контури, обриси.

Моє дитинство. Невеличке село на Гуменщині. Воно повнісіньке незабутніх звуків, які, здається, і тепер чую: раннє кукурікання півнів, кудкудакання курей, гелготання гусей, мукання корів, мекання кіз, іржання коней, м'явкання кішок, спільний гавкіт сільських собак, пронизливий церковний дзвін на горбочку над селом та пташиний радісний хорал під лісом.

Кадр німого фільму зупиняється на мить на мамі – вдові, що носила у своєму серці пам'ять про Юрка Зарічняка, свого чоловіка і мого батька, якого я не пам'ятаю. Маму, сільську вчительку, любили не лише діти, але ціле село. Коли раптом померла, селяни вважали за свою честь похоронити її, бо я була лише студентка. Бачу, як стою біля могили, а біля мене Андрій Гуменюк, мій приятель, однокурсник, що ділив зі мною моє велике горе, нещастя, біль... Промоції мої без мами, але у колі Андрієвих батьків. Наше скромне весілля. Андрієві заможні батьки вигідно купили для нас великий дім із садом майже у центрі міста, де ми влаштувалися на роботу: він – у міському відділі культури, а я – у видавництві «Рідна мова», реорганізоване після «ніжної революції», і в якому залишились я і Ема.

Андрій для мене – повітря, яким дихаю, чиста вода, яку я п'ю, сонце, яке світить і гріє. За все моє життя існував для мене лише один чоловік – мій законний та батько наших двох дітей.

Бачу Андрія завжди веселого, жартівливого, балакучого, слухаю його розповіді про те, з ким зустрівся, що нового дізнався. Кохала його за щирість, розважність, чесність, турботливість, любила за те, що ніколи не піднімав голос, не сперечався. Все вирішували спільно, часто з гумором, хоч було інколи до плачу. Коли вперше побачила на телеекрані сучасного французького президента Емманюеля Макрона, аж підскочила. Він – точна копія Андрія студентських та наших подружніх років. Чудувалася, як можуть подобатись двоє людей на такій віддалі. Певно, кожний маємо на Землі свого двійника.

Тепер Андрій трохи постарів, його скроні білі, як сніг. Роки взяли своє, нікому не дають нічого задарма. Андрія скрізь бачу і відчуваю. Його приємний запах, особисті речі, одяг, місце, де сидить на кухні, у кріслі в кімнаті, у спальні, на дворі, в саду. Повітря насичене ним, але я не можу доторкнутись до нього, бо став мовчазний, наче чужий. Туга за Андрієм, що випромінює з моїх нутрощів, така сильна, що не можу дати собі ради. Що, як цього вже ніколи не буде між нами? Дотики, поцілунки, обійми, ніжності, шепіт гарних слів до вуха. Сміслом мого життя було щиро й віддано кохати свого чоловіка, виховати з наших дітей добрих, чесних і порядних людей, сумлінно працювати, творити корисне й добре.

Діти. Оксана і Ярослав. Покинули нас. Та це – неписаний закон природи: опери-

лись, зміцнилися крила й пташенята вилітають із гнізда, виють своє власне гніздо. Боляче, але нічого не зробиш.

Як чоловік Андрій був на диво досконалий: не палив, не пив, не висиджував по корчмах чи кав'ярнях, не оглядався за чужими спідницями, був до всіх однаково ввічливий, приятельський, щирий, не полюбляв великих гучних компаній, а, головне, я на нього могла будь-коли опертися, відчутти його підтримку, пораду.

Наше кохання було - як перстень, що не має кінця. Або кінець прийшов, а ми того ані не збагнули? Мене стискають в обійми сумніви! Що як він закохався, покине мене, дітей, бо квітне в ньому друга молодість. Хіба мало таких випадків? Невже той час, що єднав нас, поминув? Маю замкнути двері до нашого осіннього майбутнього?

Невже наше життя, як ватра, котра спочатку яскраво палала, на старість стала догоряти в димі й чаді на попіл, який розвіє вітер?

Не уявляю собі життя без Андрія. Страшенно боюсь втратити його. Загубити, втратити значно легше, ніж знайти. Від однієї такої думки мене кидає в жар, бо-лить серце та душа.

Мої думки поволі пливли, як тече повноводна ріка, гомоніли, плюскотіли, то мовчки втікали, то знову вертались.

Починало ледь-ледь світати, але вставати ще не хотілося. Може, від втоми, цілонічного безсоння на якусь мить раптом задрімала: чую оте її «ха-ха-ха!» Йду по головній вулиці, читаю вивіски і ніде не можу знайти ані будову банку, ані якийсь косметичний салон чи перукарню. Пам'ятаю добре, що вони були тут, на головній вулиці. Чи кудись переселились? Куди? Кого спитати? Оглядаюсь, але вулиця порожня, нема жодної живої душі. Дивлюсь на годинник: через хвилину десята. Треба поспішати до видавництва. Я роздратована, зла сама на себе, бо нічого з запланованого на сьогодні не зробила. Певно, що від тієї злості пробудилась. Злякалась, що довго спала, чи лише задрімала, і не встигну зробити нам сніданок.

У спальні ще відпочивала нічна тьма, яка поволі кудись втікала, небо крізь вікно бачила, як почало бліднути, а веселий світанок заглядав у спальню.

Чую, як Андрій важко зітхнув, наче ковальський міх випускав повітря. І він, певно, не спав, бо чула, як вставав, йшов на кухню напиться води. Неспокійні думки мучили і його. Встаю, йду до ванної.

І моя, подумав Андрій, цілісінька ніч була ніччю настирливої думки, спогадів.

Настав дигіталізований, оцифрований світ, який, кажуть, страшенно змінився, але не удосконалився. Знову над нашими думками панують телебачення, преса, радіо, кіно. Вони товкмачать, що головне у нашому житті – сила, фінанси, секс, а за собою їх досягнення слід шукати самим. Ми постійно кудись женемось, біжимо, підвищуючи швидкість; летимо блискавично, жваво уникаємо, обганяємось, змагаємось, або, у крайньому випадку, різко тупцюємо на місці. А час летить вершником. Його не зупиниш, не здоженеш, не повернеш. Молодим матерям нема часу турбуватись дітьми, легше їх здати, як пакунок, на зберігання до ясел, дитсадків, школи.

Дивуємось, що виростають неотесані бовдури, без почуття, сумління, без коріння, доброти, ввічливості, поваги до батьків, до людей, природи. Стають з них грубіяни, агресивні, готові вбити своїх батька й матір, стріляти до невинних людей заради забави, бо прикладів для наслідування занадто багато.

Щире приятельство, співчуття, солідарність – для переважної більшості поняття рідкісні, абстрактні. Живемо, працюємо з людьми і не знаємо, окрім прізвища, хто вони, що думають, які їх погляди, інтереси, чим, власне, дихають? Чи це нормально? Зустрітись, посидіти, поговорити по душам, порадитись, поділитись життєвим досвідом – це все не в моді та й нема часу, бо стереотип примушує не збочувати. Живи

собі на повні сто відсотків, турбуйся лише собою. А мораль, етика? Яка, скажіть, будь ласка, з них вигода, хосен, користь? Не знаю, не знаю, чи хочу так жити. Хоч дбати про себе мав би кожний, це – незаперечна істина.

Коли гляну на Евеліну, мені здається, що я став живим трупом, що мені сто років, став нудний, невдоволений, без будь-якого інтересу. Ми зараз не живемо, а співіснуємо. Своім теперішнім виглядом перестала мене хвилювати, я втратив до неї, як до жінки, інтерес, моє серце чисто охолело до неї.

Як не можна, коли нам заманеться, примусити сонце світити і гріти, вітер дути, дощ падати, не можна ані себе примусити виконувати свої подружні обов'язки.

Переконаний, що кожний чоловік на певному етапі життя має такі проблеми. Звернутись до лікаря? Котрого? Сексуолога? Ні! Хтось може побачити там мене та рознесе по місту, що маю проблему з сексом. Ні, ні, дякую. Яюсь переживу і без нього.

От якби мої соромницькі сні припинились, ганьба від них хапала мене за горлянку, але туга ревіла, нарікала, загрожувала, боліла.

Якісь неясні обриси рухались коло мене, чув звуки, уривки розмов, а я фучав, як спрагла собака, а вона, я її не бачив, тільки чув під собою, чув, як сміялась, докоряла, називала імпотентом, карикатурою людини в ногавицях. Від того кошмарного сну, що повторювався, пробуджувався тоді увесь мокрий, тривало досить довго, поки усвідомив, що це був лише сон, гнітючий, болісний, безнадійний. Жах та й годі!

Спало на думку, що ще не старий. Вік – це лише арабське число. Людині стільки, наскільки себе відчуває, скільки має сили, енергії.

Міг би знайти вихід... І мені хочеться зазнати щось нове, невпізнане, веселе, безтурботне... Замітив, що молоді красиві жінки не раз поглядали на мене спрагло, з тугою. Але це – зрада! Як це колеги повторювали математичну формулу невіри? Ага, згадав: гоп на другу. Знаю, закохатись легко, але значно важче розлюбити, покинути. Твердять, що існує друга молодість. Це – ілюзія. Мої неспокійні думки літали, наче сполохані бджоли перед приходом осені. Молоді, красиві, вродливі жінки тепер у моді. Певно, і винахідливі, хтиві, повні яскравого вогню, який вміють так запалити, що ані не збагнеш, як згориш дотла. Кохання йде через шлунок. А що красуня вміє? Висиджувати на обід та вечерю у ресторані, бо це легше і без зайвого клопоту.

Уже одна думка про іншу – зрада. Зрадником не був і не буду! Зрада – ганебна, підла, болюча. Зраду нікому і ніколи не прощають. Евеліна була моїм незрадливим другом, моя кохана, вірна, надійна. Чим їй відплатити? Зрадою? Чи я втратив свою честь, совість, розум? Куди зникло, випарилось почуття відповідальності. Так роблять чоловіки твого віку! Та чи я якась мавпа, що несвідомо повторює те, що інші?

Як прийняли б вістку діти, що їх батько хоче покинути їх любиму матусю? Вони, певно, відмовились би від такого батька, не захотіли його ані знати. Це було б жахливе! Як би міг подивитись в їх очі, роблячи такий необдуманий крок. Краще вже буду мучитися, страждати сам, доживати свій вік мовчки, без тілесної радості. Мушу, одним словом, змиритися із даною ситуацією.

Рій думок із нашого спільного минулого почав наростати.

Евеліну я вважав за ідеальну жінку. З першого погляду закохався до неї. Кохав її широко не тільки за її «чорні очка, як терен», за брівоньки, як шнурочки, за довге гарне каштанове волосся, яке вмело зачісувала у вузол, за рожеві щічки з ямочками, за невеличку поставу, що сягала до мого плеча, а, головне, за її характер: чесність, мудрість, скромність, тактовність, добрودушність, добродушність, гостинність, енергійність, миролюбність, за її кухарське вміння, за знання все доводити до кінця. Вона ввійшла в мою плоть і кров. Моє серце завжди солодко завмирало біля неї. Її, круглу сироту, широко полюбили і мої батько й мати. Її душа була завжди чиста,

як сльоза, як кришталь, а серце – на долоні. Мала вигляд досконалої жіночої краси. Була чудова мати, любляча, ласкава, турботлива, але й строга, якщо була така необхідність. Їй був вдячний за нормальне родинне щастя. Усвідомлюю, що все поспува-лося з відходом дітей. І для мене він не був байдужим. Ніхто не буває досконалий. А я, дурень, перестав цінувати те, що маю.

Безумовно, міг їй сказати: «жінко божа, глянь до дзеркала, на кого ти стала схо-жа». Але знав, що ці мої слова страшенно б її образили. Ото краще мовчав, чекав, коли сама одумається. Тому виросла між нами висока стіна чи глибока прірва.

Ніч гарних спогадів пройденого минулого зігріли моє серце й душу. Сподіваюся, що Евеліна опам'ятається. Адже перший крок зробила. Не бачу вже на ній ті страш-ні ногавиці та майку.

Другий день. Вівторок. Ранок свіжий, погожий, літній, надіюсь, що буде й день приємний, буде впевнено крокувати за встановленим мною планом.

Після відвідин банку заглянула до «Салону краси», що знаходився неподалік за банком. На косметику й перукарню слід заздалегідь замовляти на певний час. Тоді на думку спав масаж, бо, власне, масаж – це найстарший засіб лікування тіла й душі. Мала щастя. Масажистка була вільна, бо клієнтка подзвонила, що не може прийти. Говірлива жіночка років за тридцять сумлінно взялась за моє змарніле, запущене тіло. Намастила свої руки олією і почала немилосердно м'яти, місити, розтирати спину, шию, плечі, руки, стегна та ноги. Я закусувала зуби від болю та незвичного відчуття твердих чужих рук на своєму тілі. Та знала, що потім, як біль пройде, буде так, наче знову народилася. Коли вся процедура закінчилась, замови-лась на наступний тиждень.

У видавництві прийшлося трохи почекати, поки прийшов очікуваний автор. З ним влаштувала все необхідне і нарешті занесла готовий рукопис до директора, як він цього вимагав. Він подавав рукопис до виробництва.

Раптом директор подав мені новий рукопис збірки оповідань. Каже, що це ав-тор-початківець. Аби познайомилась і зробила висновок, чи взагалі варто над ним попрацювати. Я зраділа, бо таким чином завтра не мушу йти до видавництва.

В обідній час я запросила своїх колегинь, Ему та Катерину, до кав'ярні, яка зна-ходиться напроти нашого видавництва.

– Замовляйте хто що хоче – все на мій рахунок, – попереджаю.

– Це з якої нагоди? – питає Ема, моя однолітка, тілиста, весела дама – блондинка.
– У тебе день народження?

– Ні, день народження не маю, але хочу з вами порадитись. Дами, хочу бути кра-сива! Хіба бути красивою, – кажу з сльозами на віях, – це щось грішне, не людське?

– Ти ані не перша, ані не остання. Відколи існує світ, жінки завжди хотіли бути гарними, привабливими, хотіли подобатись чоловікам. Чи не так? – каже Катерина, наймолодша з нас. Вона висока, струнка жіночка з чорним, як смола, волоссям, з великими карими очима, повними вустами та з носом, що має горбинку, бо її пред-ки були греки. Катерина має розвинуте естетичне чуття, вона ерудована художня ілюстраторка. Все на ній завжди гарне, личило їй, вона ні в чому не переборщувала, тобто знала міру.

– Що трапилось? Тебе хтось образив? – обізвалась стурбована Ема. – Відколи тебе знаю, ти завжди була чиста, скромна, нічим не спокушала чоловіків, ділова, строга, охайна. А що не крокуєш в ногу з модою, теж знаємо і не дивуємось. Хіба це біда чи гріх? Ти часом не закохалася?

– Уявіть собі, що закохалася...

– До кого? Розповідай! – спонукає Катерина.

– Закохалася до власного чоловіка. Щоправда, не до такого, який він зараз, – мов-

чазний, задуманий, без настрою, вічно скаржитись на головний біль, який бочить від мене. Не дивуюсь йому, бо я справді занедбала себе, стала жакливо виглядати. З цим терміново мушу щось зробити, бо мені здається, що він цілу ніч думав над тим, як покинути мене.

– Це я знаю, – каже, усміхаючись Ема. – Це на нього тисне андропауза, чоловічий клімакс. Мій чоловік, пам'ятаєш, Евеліно, залишив мене з двома дітьми і погнався за молодію, привабливою. А коли наситився нею, хотів повернутись. Я йому зраду не пробачила. Таке буває часто з чоловіками, тоді їх ані волами не втримаєш. Та бувають і чесні, незрадливі чоловіки. Такі, дивлячись на власну дружину, в думках повторюють: «чужа, чужа... гарна, молода». І все з часом улагодиться, пройде криза.

– Скільки голів, стільки умів. Радьте, що маю робити, – кажу, звертаючись до Еми і Катерини. – Все мусить відбутися на протязі сьогоднішнього і завтрашнього дня, бо відчуваю, що як буде продовжуватись довше, не затримаю його, покине мене.

– Ти знаєш, Евеліно, що існує «формула краси»? Врода, краса – це здоров'я, плюс раціональне харчування, плюс правильний спосіб життя та плюс чистота, – пояснює Катерина як досвідчений знавець.

– Це теорія, – кажу. – А практично?

– Кожна Ганна по-своєму гарна, – пригадала Ема. – Ми тебе любимо й поважаємо за твою чутливу душу і добре серце, а не за зовнішній вигляд.

– Його можна легко змінити, – заспокоює мене Ема. – Треба сходити на косметичку, до перукарні, купити щось гарне на себе і все буде в порядку, не хвилюйся.

– Я вранці зайшла до «Салону краси», щоб замовитись до косметички та до перукарні. Знаєте, яка там черга замовлених! До кінця тижня не впоралась би.

– Тоді зробимо так, – радить Ема. – Я завтра о сьомій годині маю термін до косметички, тільки не в тому салоні, я маю іншу косметичку. Поведу тебе до неї, замість мене. А я замовлюсь на інший термін. Згода?

– Буду тобі до смерті вдячна.

– А я, – запропонувала Катерина, – замовлю тебе до перукаря Лучіана. Це в «Салоні краси». Я з ним добре знаюсь, він приятель мого чоловіка. Вірю, що зробить виняток, але мусимо придумати якусь важливу причину такого поспіху.

– Кажімо, мусиш завтра о чотирнадцятій летіти на наукову конференцію. Прийшло запрошення так несподівано, – підказує Ема.

– Але куди: Париж, Відень, Мадрид, Рим? – питає Катерина.

– Давай до Парижа, – погоджуюсь.

– Пам'ятай, щоб ми обидві твердили одне і те ж: наукова конференція, Париж, вилітає о чотирнадцятій годині завтра. Лучіано трохи дорогий, але єдиний вміє знайти для жінки підходящу стрижку. Він – людина сумлінна, прекрасний знавець своєї справи. Чоловік-перукар, хоче жінці зробити радість, зробити її привабливою, гарною, небуденною, бо зачіска – п'ятдесят відсотків жіночої краси.

– А що жінки-перукарки? – запитую.

– Кожна жінка жінці заздрить. У них нема фантазії. Всі, кого стрижуть, на одне копито.

– Відверто кажучи, не люблю вдаватись до брехні, не люблю такі способи, – засумнівалась раптом.

– Нічого, витримаєш один раз. Це заради діла. У нього справді черги величезні. Хочеш тиждень-два чекати?

– Ні, це забагато. Завтра мушу мати людський вигляд. Дякую і тобі, Катерино, за ласкавість.

– А ще порадьте, що тепер у моді, бо я відстала і мушу після роботи набратись терпеливості, пройтись по магазинах і бутиках, оновити свою гардеробу.

– Гарно одягатися, – це теж свого роду мистецтво, – не втрималась Катерина. – Маєш правду, треба в усьому дотримуватися почуття міри, мати хороший смак, простоту, скромність, не забувати про практичність. Жінку ніколи й ніде не підведе строге чорне плаття. Чорний і білий колір класичні, не міняються. Пам’ятай, мода мінлива, як капризна жінка.

– Також не забудь про спідню білизну, вона тримає жіночу фігуру. Кажуть, що чорна з гіпюру дразнить чоловіків, – додала Ема. – Не бійся зміни. Зміна – це життя.

– А кольори?

– Жовта тепер летить. Вона має вплив на людську психіку. Вона свіжа, весела, додає енергію, відганяє втому, негативні почуття. Жовту можна комбінувати з коричневою, сірою, блакитною, – твердить Катерина.

– А ще в моді червона, що символізує жіночість, секс-апел. І личить брюнеткам. А ще зелена – вона звеселяє серця, як весна. Зелений колір – це ніжний оксамит, трава, листя, – радила Ема.

– Я вам щиро вдячна за поради.

– Зустрінемось вранці перед сьомою, – каже Ема, – Але де?

– Може, перед видавництвом? Як тобі?

– Мені однаково, де.

– А я подзвоню на котру точно домовились із Лучіаном. Скажеш, що послала тебе я, назвеш своє прізвище, – попереджувала Катерина.

Вертаємось до видавництва. Кожна займається своїми справами. Пишу на листочок: Білизна. Взуття. Одяг святковий, до праці, домашній. Вечеря і сніданок.

Перемагаю свою нехіть тинятися, плентатися по бутиках та магазинах. У бутиках мене зустріли дуже ввічливі й очочі продавщиці. Я попередила, що не шукаю нічого екстравагантного, декольтованого, скоріш плаття строгих покроїв.

Купила одне гарне зелене жоржетове плаття, яке мені личило. Продавщиця ще запропонувала купити строгу коричневу спідницю, а до неї дві блузки: жовту та рожеву.

У другому бутику купила з легкої темно-синьої матерії комплект до праці: блузку з короткими рукавами та ногавиці.

У магазині «Одяг» знайшла гарну довгу спідницю, а до неї дві майки мого розміру, що стало моїм домашнім одягом.

Ще потрібно щось придбати святкове, але це залишала на потім, як і джинси та кросівки на прогулянки, які слід відновити, якщо все закінчиться добре. Безумовно, що не забула про взуття.

Додому вернулась навантажена покупками, як новорічна ялинка.

Ані не збагнула, як вернувся Андрій. Наші дипломатичні стосунки продовжувались все ще на тому рівні: мовчазна вечеря, газета, а потім телебачення й нічний відпочинок. Після раннього масажу моє тіло вже не боліло, почувала себе впевненіше з гнучким, пружним, гладким тілом, яке прагло сну, відпочинку, спокою.

І Андрій мовчки лягає і, як правило, повертається до мене спиною. Спимо... Або лише я? Певно, що він думає над глобальними проблемами світу.

Варварство закорінене до людей, ввійшло в їх кров. Варварство нищення навколишньої природи. Недарма товкли до їх голів, що людина – пан світу, наймудріша істота, якій під силу змінити, підкорити природу, вона єдина може змінити русла рік, висушити болота, збудувати атомні електростанції, а відходи закопати в землю, нехай вона, земля, владнається сама. Або, скажімо, на кожному березі річок, під лісом, на луках гори небезпечного промислового відходу та іншого мотлоху, що забруднює повітря, шкодить їй же, людині. Чи доживемо колись, щоб до природи стали ставитись, як до святості?

День третій. Середа. Світанок. Мені не спиться й не лежитья. Встаю тихесенько. Висковзую зі спальні. Сьогодні мій вирішальний день. Впоравшись сама з собою, одягаю те єдине літнє плаття, яке залишилось із того старого мотлоху. Правда, в скрині вже висять, вчора куплені, нові речі, але вони не годяться на косметику і перукарню.

Готую швидко сніданок, стоячи теж закушую, бо дообідня пора довга.

Залишаю на столі записку: «Снідай сам, я змушена була о сьомій годині бути десь. Не забудь позамикати хату. Евеліна».

Зустрілась з Емою, яка повела мене до своєї косметички, жінки наших років, хоч, на перший погляд, ці роки були вміло сховані. Мені здавалось, що на моєму обличчі стільки зморшок, як тих доріг, що прийшлося в житті здолати. І знову засумнівалась, чи допоможе мені косметика.

Вона встановила стан моєї шкіри на обличчі, потім напарила його, почистила, зробила масаж, а потім маску, вирівнявши мої зморшки. Декоративною косметикою, або макіяжем скористувалася дуже непомітно. Вкінці порадила, якими кремами користуватися, що робити, коли втомлене, бліде обличчя, а під очима синці. Від неї купила пропоновані денні та нічні креми та косметичне молоко «Nivea» на тіло та замовилась на наступний раз. Її працю було задоволене і дала собі слово, що буду регулярно користуватися її послугами.

На восьму годину і тридцять хвилин мала бути в «Салоні краси» у перукаря Лучіана, який мило зустрів мене.

Лучіано єдиний зумів дати ради з моїм волоссям. Зробив гарну стрижку, яка личила мені. Коли глянула до того великого дзеркала, що висіло на стіні, чесно, сама собі сподобалась. Кожна волосинка лежала на своєму місці без хімічної чи холодної завивки та фарби. Моє природне волосся. Я була безмірно задоволена. Попросила його записати мене на чергу за тиждень чи десять днів. І Лучіано був задоволений, що зробив мені радість і що стала його клієнткою. Він ще побажав мені щасливого польоту до Парижа.

У мене ще залишився час і зайшла до магазину, аби купити джинси, які обіцяла продавщиця сьогодні мати мого розміру. Купила ще кросівки.

Цим, власне, закінчилось моє нове відродження з гідкого каченяти в гарну лебідь. Але чи дійсно так, я ще сумнівалася. Коли у мене народжується якась думка, то довго живу з нею. Була переконана, що хотіти, бажати - це ще не означає могли.

Дома взяла душ, бо було спарно і я спотіла, потім натерла тіло пахучим молоком «Nivea». Одягла чорну спідню білизну, а на верх довгу синю спідницю в білий горошок, легку, літню та білу майку мого розміру. Ще дала до належного порядку нігті рук та ніг, покрила їх рожевим лаком.

Десь приблизно дві години присвятила читанню рукопису нової збірки оповідань. Мої враження не були однозначні.

Готую вечерю і прислухаюсь, чи якась машина на нашій вулиці не зупинилася, що означало б прихід Андрія. Вечеря готова.

Настирливі думки-запитання, як осінні мухи, лізуть й не дають спокою. Чи сподобається йому моя зміна? Як він зреагує? Чи щось скаже, або промовчить? Знала, що граю ва-банк: або сприйме мене і з моїми роками або відвернеться, зробить вигляд, що нічого не змінилось.

Чекаю статечно, тремчу, як осиковий лист, вовтузуюсь із усім та час від часу забігаю у ванну глянути у дзеркало, чи випадково щось не попустилось на моєму вигляді. Чекати стає завжди нестерпно важко, бо час не летить тоді, а лізе слимаком.

Нарешті чую, як зупинилась машина, водій виходить із машини, відчиняє ворота, аби міг в'їхати до двору, а потім у гараж. Вертається з гаражу і зачиняє великі ворота. Аж тоді входить у хату. Став на порозі кухні.

Я стою, опершись до стола, ледь усміхаюся. Андрій зосередив свій мікроскопічний погляд на свою дружину. Я зніяковіла, засоромилась, що він так розглядає мене, мовчить, не прорік ще ані слова, налякалась, бо хочеш чи не хочеш, а роки не сховаєш ніякими кремами, косметикою.

– Де ти тут взялась, красуне? – нарешті проговорив й жартує, як колись. – Ми знаємось?

– Колись давно знались дуже добре, але чи й тепер, не знаю. Часи міняються і ми з ними, – кажу, а голос мій тремтить, як струна.

– Тільки ти, будь ласка, не зникни, поки я помиюсь і вернусь, добре?

– Добре, добре... не зникну, якщо так хочеш. Почекаю, – відповідаю таким же жартівливим тоном.

Помився, втирає руки до рушника, стоячи вже на порозі, кидає рушник за себе і прямує рівно до мене.

– Евеліно, це ти? Де ти так довго була? Боявся, що ти вже не вернешся. Я так занудьгував за тобою, кохана. Ти стала раптом така гарна, солодка, достигла, як найсмачніший плід. Не можу відірвати свій погляд від твоїх очей, в яких кипить смола, а над тими очима – брови, мов ластів'ячі крила, а вустонька, як рожеві пелюстки дикого маку, – освідчувався у коханні мій улюблений чоловік.

Тоді він міцно обняв мене, його гарячі вогкі уста присмоктались до моїх ще гарячіших вуст. Я квітла в його обіймах, спрагла його любові, ніжностей, дотиків. Я відчула, як з моїх плечей звалилась важка гора сумнівів, боязні, страху.

Потім повечеряли, пожартували. Зайшли до спальні. Коли зняла з себе при його допомозі білу майку й опустила до ніг спідницю, Андрій, узрівши мене у чорній гарній спідній білизні, протягнув від несподіванки своє «О-о-о!» Усміхнувся, придушив мене міцно до своїх грудей, а потім підхопив мене на руки й поніс до ліжка.

Андрій відчув радість, хвилювання, збудження. Чула, як він увесь горить, а був це не вогонь, а тепло, що розливалось по цілому його тілу, яка дала силу, енергію, хтивість, що кипіла, клекотала в ньому...

Лежали обидвоє й важко дихали, виснажені, спітнілі, спокійні, щасливі, мовчазні, бо слова були зайві. Андрій відчував біля себе Евеліну, чув її подих, її гарна зачіска волосся лоскотала його обличчя, серце, щасливе й радісне, завмирало у приємній духмяності. Їх роки зникли, як цукор у каві.

Наше подружнє життя дістало новий подих, стало, як хвилі приливу та тихого відливу.

– Маю до тебе одне прохання, Андрію: давай у цю суботу, якщо не маєш важливішого, поїдемо до мого села на цвинтар до моєї мами, а потім – до твоїх рідних.

– Це легко можемо здійснити. Нема жодних перешкод.

– А ще мусимо щось зробити і з нашими обідами, бо вечеряємо ситно без нормального обіду і все те, що ввечері з'їмо, ліпиться на нас. Давай зробимо так: коли я буду працювати дома, приходь на обід, а коли буду в праці, то будемо ходити чи в їдальню, чи в ресторан. Як тобі буде зручніше, я пристосуюся. А на вечері будемо мати овочі та фрукти та ще обов'язково вечірні прогулянки. Як ти на це дивишся?

– Нічого проти не маю. Певно, що це розумніше. Бо, як кажуть, поснідати треба добре, з обідом поділитися із своїм неприятелем, а вечерю віддати ворогові. Такий неписаний закон раціонального харчування.

Я зрозуміла, що непорозуміння слід гасити на самому початку, як пожежу, бо інакше згориш на попіл. У моє щоденне життя втіснилось двадцять хвилин для самої себе, а також обов'язкове відвідування масажу, косметики та перукарні. Роки не молодіють, а старіють. Людина, особливо жінка, не сміє занедбувати себе, зокрема, коли їй уже не сорок.

За це, подумала, мушу подякувати Емі та Катерині, які допомогли зберегти моє подружжя.

Тетяна БЕЛІМОВА

Тетяна Белімова народилася в Києві в родині інженерів – радіофізика та хіміка, але, на диво, обрала фах філолога, вступивши до Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, на спеціальність «українська мова та література». Потім закінчила аспірантуру цього ж університету й захистила дисертацію з історії української літератури, дослідивши особливості прози В. Домонтовича.

Відтоді працювала й досі працює на кафедрі української мови, літератури та східних мов університету «Україна». Автор навчальних програм і наукових статей, методичних рекомендацій і посібника з прози українського модернізму. Особливий науковий інтерес Тетяни Белімової становить сучасний український літературний процес, тому вона інколи

пише рецензії на твори своїх колег-письменників і мріє колись видати велике дослідження про них.

Художню прозу почала писати сім років тому, звернувшись спершу до малих прозових форм, які зараз об'єднані у дві збірки («Тіні» та «Мертві квіти») і у вигляді веб-книг. Оповідання Тетяни Белімової друкували газета «Літературна Україна» та журнал «Дніпро».

Її роман «Київ.ца» у 2013 році здобув III премію міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова» в номінації «Романи». Наступного року роман Тетяни Белімової «Вільний світ» отримав Гран-прі цього ж конкурсу. Обидва романи вийшли книжками.

Зірка Сонце

Ліна сиділа на своїй скромній валізці й думала про щастя. Про неможливість його досягти, відчуті, загалом перебувати в ньому. Це ж миттєвий спалах, наркотичне сп'яніння, яке триває незмірно коротко, болюче коротко. Чи, може, воно, як нова сукня, яку чим частіше надягаєш, тим більше звикаєш, і зникає відчуття лету, винятковості, зрештою, урочистості, як на початку?

Ось виносять останні речі з її колишнього помешкання. Хоча, як виявилось, серед речей її бабусі, успадкованих разом із невеличкою двокімнаткою, у майбутнє її життя вона б хотіла взяти зовсім небагато: книжки, фотокартки, декілька пейзажиків пензля невідомого майстра й ручну швейну машинку, швидше аксесуар, ніж діючий та необхідний для якоїсь справи пристрій. Вантажники тягнуть на спеціальних ремнях піаніно – це один раритет доби. Ліні чомусь пригадалися «Бурлаки на Волзі»: ті ж скошені від напруги обличчя, якийсь дикий азарт в очах, а може, безвихідь, бажання скоріше покінчити з цими пожитками й нарешті забратися з чесно заробленими? От вони, ці волею долі наймані помічники її переїзду, в чому їхнє щастя, і чи є воно в них? Що викликає в них радість, змушує сильніше битися серце, врешті, розтягує їхні уста в блаженній і тому не знаній для них усмішці?

- Хазяйко! За піаніно докинуть, значить, треба. Важке виявилось...

Цей хрипкий із нездоровим віддихом голос лише на мить вивів Ліну з тієї

дивної рівноваги, в яку вона поринула в останні хвилини перебування у своєму старому житті-житлі. Задоволений зі ствердою кивка молодик спритно зник у будинку, а вона й далі вбирала зелене літєпло старого міста, розглядаючи абсолютно симетричні парасольки каштанового листя якраз навпроти її колишніх вікон. Дивовижно, але навіть тут, у самому центрі міських крамниць, відчувалося це літєне рівнодення природи, коли все живе прокидається, відроджується. На підтвердження цих думок звідкись – чи не з неба? – упав цеглинисто-червоною намистинкою й заворушив лапками жук-солдатик. А може, з необачно роззявленого дзьоба невидимої пташки?

Рипливий, заколисуючий своєю одноманітністю звук дитячого візочка, який котить доріжкою повз її колишній під'їзд молода пара, викликав цілий асоціативний ряд. Ось Він, цей новоспечений татусь, який ніби насправду весь зрісся із собою, мов рак-відлюдник зі своєю мушлею, прикриває очі сонцезахисними окулярами, а вуха навушничками на тоненьких дротиках, що він відчуває до тієї, яка йде поруч? А вона, згідно з одвічним законом тяжіння різнозаряджених полюсів, є його повною протилежністю – морська губка, що хоче ввібрати в себе океан навколишнього, цікаво роззирається, зчитує інформацію звідусіль і відразу ж переповідає, ділиться враженнями зі своїм супутником, який рухається в ритмі радіоєфіру. Цікаво, чи помічає він її радісне збудження? Чи доходять до його свідомості її слова? І знову, ніби несамохіть, десь на задньому плані свідомості: вони щасливі? І якщо так, то чи надовго? На все життя? Поки малюк не стане підлітком і не так гостро потребуватиме їхньої підтримки, єдності?

Це вперше за останній рік Ліна відчула, що її нехить до дрібниць буденного життя, навіть таких приємних, як прихід справжнього тепла, що невдовзі обіцяло перетворитися на липневу спеку, ніби відступила, і крізь морок і засліплення власними проблемами майже наново проступило улюблене з дитинства переплетіння вулиць, оновлений цією весною скверик біля метро, контур невисоких, віджилих своє будинків, що завжди милував око своїми двома, трьома, ну, максимум, п'ятьма беззахисно-наївними поверхами з огляду на темпи й ріст сучасної забудови. Цей рік минув без Синдбада – найдовше його відрідження, найтяжча з ним розлука! Як вона витримала? Як пережила? Хтозна... Син, який зараз, у час переїзду, був з її батьками, міг би щось оповісти, якби завважив, але ж... вона завжди трималася.

— Ну все! Ідіть погляньте, чи нічого не забули.

Ось вона, ця остаточна крапка її вже минулої життєвої сентенції, після якої й надходить, мабуть, невороття, і залишаються тільки спогади, і чекає ностальгія за цим старим райончиком, в якому, як тепер здавалося, швидко й непомітно проминули дитинство та юність.

Безкінечно довга дорога міськими заторами до нового помешкання, так, ніби не переїжджаєш з одного берега на другий у межах одного міста, а мандруєш у часі, назавжди прощаєшся з тим, що раніше було невід'ємною частиною твоєї дійсності, із часопростором, у якому тебе вже не буде. Чи не цього завжди прагнув Симбад? Безкінечних мандрів, вічної зміни місць і вражень, почуття нової пригоди, що розгорталася за обрієм?

Із чого розпочався цей новий його відрив від неї, від їхнього спільного, вже офіційно оформленого існування? Коли з'явився цей погляд знічев'я, обернений у простір, що не помічає нікого навколо? Коли, як і крізь які шпарини просочилося це тотальне нерозуміння, відчуження, взаємна байдужість, суцільний комунікативний розрив, і, замість тем для розмов, лише куценькі «що

купити?», «що зробити?», та пробіжка від телевізора до холодильника у перерві на рекламу?

Тоді, у першу їхню весну, найбільше вражала його легка, ніби летюча хода (сам Кость із гордістю пояснював міць своєї статури тим, що він родом із Криму, з родини капітанів, тобто і його батько, і дід, і, можливо, навіть прадід були капітанами, а він уже, на жаль, ні), а ще обпікаючий синій погляд, безкінечні розмови про світ довкола з власного й батьківського досвіду, що, мабуть, і підштовхнуло до спершу жартівливого, а з часом уже й звичного Синдбада замість Костика. А може, це вона сама накликала, запрограмувала свою долю, називаючи коханого цим іменем? Адже існує магія імен, певна вкладена в них енергетика, карма?..

Потім, коли він переїхав у її маленьке помешкання, час ніби спинився, й розпочалася нова ера суцільного п'яного щастя, так, як бувало в дитинстві, коли тебе сильно розкручували на каруселі і ти летів у шаленій захоплюючій нестямі, ні про що не думаючи, а просто відчуваючи цей рух, як мить блаженства. І тому, коли після несуттєвого, на її погляд, непорозуміння на кухонному ґрунті він без жодних попереджень і пояснень зник на три тижні, їй здалося, що ось і настає кінець життя. Так, ніби у сонячний спекотний день із розжареного, як вугілля, піску разом стрибнути в басейн із крижаною водою, щоби забило дух, щоби холод викликав фізичний біль, бажання якомога скоріше повернутися назад у теплий, радісний простір, у той час, коли щастя світило, мов сонечко з неба. Подумалось, що не буде вже нічого такого прекрасного, а попереду – поступове згасання й смерть. Та вперше не стало страшно від цієї думки. Вона не перестаючи звинувачувала себе: коли б не присікалась за ту підгорілу каструлю, потихеньку б відтерла... Аж раптом, у перерві між самобичуванням, у голові вперше заясніло, що от вона хотіла бути з ним щасливою, без огляду, де, коли і як, а він? Чи він так само хотів бути щасливим із нею, не враховуючи жодних життєвих обставин, чи в них усе ж були різні бажання?

Коли він потім з'явився, гарно засмаглий, відразу помолодівши років на п'ять, то спокійно сказав, що захотів трохи розвіятись, що вже набридло сидіти на одному місці, просто вирішив відвідати кримських родичів (саме ж оксамитовий сезон). «Пробач, що так вийшло», – нібито щиро зронив він, але в наступну хвилину вже зручно вмовився біля телевізора, блаженно втупившись в екран.

У тісному передпокої Ліна розглядала своє відображення в старомодному бабусиному свічаді. Руки трусилися нервово, дрібно, на вустах застигла дурнувато-блаженна усмішка. Від щастя, яке повернулося, примирення, яке відбулося, продовження спільного існування? Чи просто від того, що нарешті настав кінець цьому божевільному чеканню, коли то стоїш, як домашній песик, на килимку біля дверей і прислухаєшся до усіляких шелестів на сходовій клітині, то кидаєшся до вікна, з якого проглядається асфальтована доріжка від метро.

Певний час після Костевого повернення життя ще йшло у попередньому ритмі, і не відразу стало зрозуміло, що так, як раніше, вже ніколи не буде, і не тому, що Ліна надто злостива й не може пробачити та забути, і не тому, що Кость зрозумів, що впоров дурницю, і знає, що й Ліна це розуміє. Взаємно щасливого існування вже не могло бути, тому що порушилась та космічна рівновага, яка встановилася між ними і за якою, ніби за задалегідь встановленими правилами, Ліна завжди й усюди захоплювалась своїм Синдбадом, а він дозволяв милуватися собою, поширювати цей міф про себе, у якому він був і мужнім мореплавцем, і вишуканим лицарем, і найрозумнішим серед

найобдарованіших, і найщедрішим, і най, най, най... Але ось зараз, після майже місячних тортур без жодних дзвінків і пояснень, Ліна раптом втратила цю здатність дивитись на Синдбада широко розплющеними від захоплення очима, а він, випавши з сонму небожителів, відчув усю твердість земної поверхні, бо їй, попри всі намагання, так і не вдалося приховати гіркоту розчарування, і шаблонна фраза «виявився-такий-як-і-всі» стала нав'язливим підкадровим субтитром їхнього життя.

Чи стала ця втрата ореолу божественності тим чинником, який уніс майже цілковиту деструкцію в їхні взаємини? Чи все просто перегоріло й уже не підлягало відновленню? За тим першим зникненням були наступні злети й повернення, так, ніби батьківсько-дідівська професія «капітан дальнього плавання» набула генетичних ознак і позасвідомо впливала на поведінку Костя.

Місячне сяйво просочувалось у кімнату крізь довгу щілину не до кінця запнутих фіранок, місяць саме був уповні, і від цього дивного світла зовсім припустилося відчуття ночі, спати не хотілося, але все тіло сповила дивна млість, коли навіть найменший порух здавався зайвим. Вони лежали, кожен на своїй половині ліжка, навіть під окремими ковдрами. Ліні раптом здалося, що ця дивна місячна ніч і стане моментом осяяння, прозріння, визначення її долі. Хоч би як далеко він їхав, хоч скільки був би відсутнім, як довго мандрував би – вона все одно чекатиме на нього! Вона кохатиме його попри все.

– Синдбадику, любий! Може, тобі все ж опанувати фах твого батька й діда?
– ?

– Я чекатиму тебе завжди-завжди! Мандруй, якщо таким є твоє покликання.

Ліна стояла на перехресті життєвих ліній і доль, де всі рухаються в різних напрямках, із різною швидкістю, підминаючи під себе слабкіших, переступаючи через немічних, неспроможних пересуватися в ритмах Інтернету, щоби зрештою опинитися хоч у інший час, але в тому самому місці призначення. Стояла й тримала в руці маленький каштанчик, що вигравав на сонці лискучою, ледь помітною смужечкою маслянисто-коричневого, яке так органічно просочувалось крізь зеленаву, трохи підсохлу шкаралущу, як надія нового життя, обцянка безсмертя просочувалась крізь кожну клітину її ества. Стояла в аеропорту, чекала на приліт Синдбада. Вона чекала на нього, аби повідомити, що незабаром у них народиться син! Ні, він не вивчився на капітана дальнього плавання, але завдяки бездоганному знанню англійської та власній наполегливості став міжнародним оглядачем, журналістом, який мандрував від одного «гарячого» спалаху на мапі світу до другого...

Як це? Шукати своє кохання на ледь пурпурових від вечірнього сонця хмаринках, старанно обходити п'яту колону пересадочної станції метро – незмінне місце зустрічі після роботи (у тому минулому «мирному» житті), слухати Цоя й знати, що більше ніколи-ніколи все це не повториться, принаймні не на цій планеті, не під цією зіркою Сонце.

«Душе моя! – не раз молилася подумки Ліна. – Душе моя! Ти одна, безтілесна й невидима, можеш ширяти над землею. Знайди самотнього мандрівника на його самотній дорозі, оповий його руками-крилами, пригорни його, підтримай, візьми на себе частину його болю! Збережи його! Поверни цілим і неушкодженим до мене, до нас із сином!»

У чому все ж таки її, Лініне, щастя? Продовжувала вкотре прокручувати одне й те саме питання, як давно заїжджену, стару платівку, що скрипить-рипить, та все ж грає, ніяк не замовкне. Ліна поглянула на те щось велетен-

сько-рожеве, що нависало над нею й мало тепер стати її, його новою домівкою. Попри все, нова Костикова професія виявилася ще й грошовитою: за декілька років він відклав достатньо грошей, аби продати старе помешкання Ліниної бабусі й придбати нове. Для неї, сина... Але чи потребувала цього Ліна? Чи всі скарби світу щось важили б для неї, аби з ним сталося непоправне?..

Пахло чи то свіжою фарбою, чи ще не до кінця висохлим бетоном, чи просто ремонтом, а може, це був типовий запах нового житла, ще не прибитий звичним побутовим, знайомим із попереднього життя духом: кухонним пахом чогось смаженого, випраної дешевим порошком білизни, прілою затхлістю давно не провітрюваних помешкань, нафталіновою профілактикою молі, специфічно-різкими парфумами – усім тим, що ширилося всюдисущими протягами, розходилося всією сходою кліткою, цілим поверхом і навіть будинком. Навіть сонце тут світило інакше, щедріше, спекотніше, ніж годину тому біля її вже колишнього помешкання. А ще вражали темп, рух, незрозумілий енергетичний запал, що відчувались, як незриме силове поле, утворене навколо нової будівлі. Навіть найняті Ліною бурлаки забігали швидше, перейнявшись цією енергетикою, та й сама вона відчула, що той зашморг самотності, що здавлював серце впродовж тривалого часу, послабив свою давку петлю.

І як усе ж таки вийшло, що її найкращий друг надав перевагу мандрям? Чого йому бракувало в їхньому сімейному затишку, у цій гармонії двох, а потім уже й трьох? Вона не знала. Хоча ні, знала! Від початку усвідомлювала, що його не можна перекроїти під зручний для себе шаблон, треба просто сприйняти його дивацтва, продовжувати кохати, попри цей незрозумілий хаос почуттів, бажань, емоцій, що блукав у ньому, очікуючи слухного часу, щоби вирватись назовні. Синдбад... Він такий! Кожне його повернення – то певний сюрприз.

Легкою морською ходою Синдбад підійшов до незнайомого під'їзду новенького двадцятидвохповерхового хмарочоса. Безжурно всміхаючись білозубою усмішкою незмінним бабусям на лавці (будинок лише збудовано, але вже закопано споконвічну лавку навпроти парадного, і дві-три бабусі-цокотухи вже займають її життєвий простір), Кость увійшов досередини, і весь зовнішній бравур раптом перемигнувся на втому й тугу останнього мандрівного року. Радість зустрічі, але й утома цього найбільшого й найважчого відрядження... Мрія про гарячу ванну в новесенькому помешканні й зручне ліжко, яке Ліна обирала без нього. І ще... тверда обіцянка самому собі, що це була його остання подорож. Скільки вже їх було, таких «твердих» обіцянок? Лець волочачи ноги, нарешті віднайшов потрібні двері на п'ятому поверсі.

Феєричні мандри, безмежні простори життєвого океану, скільки це важить, якщо ніхто не чекає на тебе з твоєї подорожі? Те, що гнало його з домівки в незнану й цією незвіданістю привабливу путь, те й не відпускало – його неспокоїно-незбагненне серце, внутрішній маяк, що освітлював шлях, пунктиром прокладав маршрути на мапі: від Ліни й сина – і до Ліни й сина. Максимально віддалитися, щоби наблизитися, наблизитися і знову віддалитися, і так щоразу, як біг по колу. Може, сталося те, чого він найбільше боявся, та водночас жагуче прагнув: Ліна, їхній син, це нове помешкання – те, заради чого можна було пришвартуватися назавжди, упертися міцним якорем у твердий ґрунт, прорости деревом, плодючим садом навколо власного дому, слухати пташиний спів, вивчати зоряні міфи, жити. Чому ж тривала ця боротьба з собою, важка, запекла, багатоденна? Що ще треба було зробити, узгодити, перевірити, довести?

Ліна відчинила йому двері, її парфуми, неповторний запах цього нового помешкання заповнили його. Затишок, умиротворення, пахощі її улюбленого пирога й тиша... Ось те, що сочилось крізь напіврозчинені двері.

Сонце – ця величезна вогненна куля, магматична маса, що стріляє протуберанцями у Всесвіт, на яку навіть звідси, із Землі, за мільйони кілометрів від неї, неможливо дивитися незахищеним оком, – примітивне божество первісних людей, які інтуїтивно й абсолютно точно визначили його джерелом життя на землі. Ця зірка Сонце не просто зігріває, освітлює, наповнює енергією земне існування, а й дає те особливе, без чого тендітність метелика не була б такою приголомшливо зворушливою, кольори природи не мали б своєї дивовижної безпосередності й насиченості, а принципова двоколірність світу, бінарна опозиція «день – ніч», втратила б свій споконвічний сенс.

Кожен шукає свою зірку на мінливих шляхах власного всесвіту, своє сонце, щоб і на його маленькій планеті росли троянди та сміялися діти, і коли випадкові хмари заступають його ласкаве сяйво, терпляче чекає, коли негода минеться і теплий промінчик знову торкнеться обличчя. Але немає двох сонць у жодному небі, як не буває двох доль, двох життєвих позицій, національностей, віросповідань. Буває ще Місяць, який, за законами нічної фантазмагорії, виступає в ролі небесного світила, хоча таким не є, не дає ні світла, ні тепла, а лише відображає те, чим так щедро багата зірка Сонце. Вибирати зірку Сонце, надавати перевагу Місяцю, залишати рідний берег, бути вічним пілігримом, іти навмання без дороги й призначення, стати випадковим перехожим, простувати узбіччям супроти руху зустрічних машин чи за течією – з усього розмаїття життя, з цього вічного калейдоскопу, що кожную мить пропонує нову картинку, не просто вихопити, як сліпий жереб із заношеної шапки долі, а свідомо вказати перстом і знати, що це лише твоє, тобою спроектоване, породжене десь глибоко в надрах твого ества, життя.

Подарунок із Гельсінкі

Кава по-особливому смачна у цьому місті, де вперше європейці й відчули її смак! Віденська чи, власне, кава по-віденськи! Ще по-ранковому сіро й не сонячно. Іще «зачохлені» з ночі у картаті пальта коники сумовито тягнуть легенькі, ніби іграшкові, фіакри крізь прозорий ранковий туман ранньої весни. Тягнуть фіакри, ніби свою нелегку конячу долю, простуючи туди, де темно-сталевий Дунай, закутий у міське обрамлення обкладених каменем берегів і надто близько підступаючих будинків, котить свої хвилі, певно, і не помишляючи про свою природну міць, стихію, роздолля, цілком упокорений (чи назавжди? чи лише на час?).

– Ой, Тінко! Сьогодні вже, певно, востаннє кавою смакуємо! Шилінги тануть... А ще ж подарунки рідним купити! І собі, може, щось...

Але Тіна не слухає своєї подруги-колежанки, з якою вони разом навіть не приїхали, а ніби «впали» в це західне життя на двотижневий семінар із підвищення кваліфікації. Під напутнє слово про те, що й у якій кількості вони мають неодмінно тут, у Відні, придбати (бо ж і Валерія Павлівна з хірургії «це» привозила в минулому році), Тіна відмічає на туристичній карті ті місця, де вони неодмінно мають побувати. На щастя, назви туристичних об'єктів Відня тут продубльовані ще й англійською (бо з німецькою все ще кепсько, попри

щоденну практику), єдина проблема – Ната: її, буває, важко умовити на «культурну програму».

– Лишень подумай, які тут магазини! А які речі?! Ну де ти в совку таке дістанеш?..

Але ці слова пролітають крізь Тініну свідомість і легкою луною віддають десь на рівні несвідомого. Дивний імпульс до роздвоєння: як так, не образивши Нату, відвідати обрані нею магазини й водночас побувати в усіх омріяних самою Тіною місцях Відня? Якась нерозв'язувана бінарна опозиція!

У довгій презентаційній залі, де має відбутися сьогоднішня лекція, крісла розташовані напівколом так, що видно слухачів навпроти. Ще на початку промови професора Віна, живої легенди фармакології, Тіна помічає чоловіка навпроти, який раз по раз зустрічається з нею поглядом. Його тепла кароковість видається їй знайомою. Може, вони вже бачилися раніше. Але де? Коли? Чи в Києві на якійсь конференції? З усього видно, що цей чоловік – іноземець, і то видає не лише його одяг, а й поведження, постава – засвоєна від народження самовпевненість західної людини,

– *Hallo!*

– *Do you speak English ?*

– *Sprechen sie Deutsch ?*

– *Able in Español?*

Невеличка перерва між лекціями на каву швидко перетворюється на місиво різних мов, відмінних інтонацій і вимов, вирваних із контексту слів. Правдиве вавилонське стовпотворіння! І в цьому злютованому на атомному рівні сплаві дружніх усмішок й уривків фраз, спільних і приватних розмов – теплий карий погляд загадкового незнайомця. У нього рідне своїм слов'янським звучанням ім'я – Ярослав (але він громадянин Сполучених Штатів). Можливо, етнічний поляк або чех? Його англійська бездоганна, а поведження свідчить про безумовні здобутки західного етикету. Наступна лекція проминає, ніби за одну хвилину. Чи не тому, що новий Тінин знайомий Ярослав увічливо попросив її дозволу сісти поруч?

– Отже, Тіно, розкажіть, хто вас так гарно назвав?

А Тіні до сліз важко підібрати у своєму англійсько-німецькому лексиконі потрібні слова, аби оповісти історію своєї родини, де дивовижно переплелися українські та грецькі пракорені. Вона шукає підтримки у тепло-карому погляді Ярослава. Може, він знає якусь зі слов'янських мов? Тоді б спілкування їм пішло значно легше.

– Якби ж ти знав хоч якусь із наших слов'янських мов... – це тихеньке зауваження, ще й звернене на «ти» до малознайомої людини, мимохідь виривається у неї.

Але Ярославова відповідь чистісінькою українською («Я добре володію рідною мовою. Бо ж я українець з походження!») на її радше гіпотетичне припущення роздається ніби грім серед ясного неба! І ця почута від нього українська мова просто-таки приголомшує її... Чого ж тоді не сказав раніше? До чого ці три години мордування англійсько-німецькими екзерсисами? Тіна не знає, що їй подумати. Образа – засторога – підозра – знервованість – симпатія – порозуміння? Воно ж було між ними й без слів, у якійсь значно вищій за вербальний рівень площині. І непорозуміння – усі ці противборчі почуття сплелися, та годі визначити, яке з них перемає! Але Ярослав миттєво відчитав із Тініного обличчя, ніби з відкритої книги, це вирування емоцій і думок.

– Тіно! Зрозумійте мене! Я прочитав на вашому бейджику «USSR»... Мені важливо було зрозуміти, хто ви є насправді...

Він не договорює, хоча за його «діаспорною» українською з типовим західним акцентом стоїть надто багато... Син українських переселенців, колишніх громадян Радянського Союзу, які у статусі політичних біженців прибули після Другої світової війни до США... Він і його батьки існують із тавром вічного «ворога». Радянської системи? Соціалістичних цінностей? Того, що промовисто й влучно називають «совком»? Ярослав ніколи не бачив України, не жив, не існував у її просторі і, звичайно ж, нічим їй не нашкодив, але він *persona non grata* там. Таких, як він, «ведуть», якщо вони наближаються до кордонів «великої радянської держави» чи наважуються перетнути їх.

– Тіно! Ти ж розумієш, чого я так поведився? – Ярослав помітно хвилюється й навіть не зауважує, що переходить на «ти».

– Авжеж... – Тіна збентежена: Ярослав, те враження, яке він на неї справив, те, що вона почула й побачила тут, разом із оповідями самого Ярослава, – суперечить засвоєному вдома (політінформація, газети, промови й відозви, плакати й лозунги). Де ж правда? І якою вона, врешті, є?

– Тіно! Якщо ти вважаєш наше подальше знайомство небезпечним для тебе... Я все зрозумію!

Ризикнути й порушити задалегідь сплановану, чітку й зрозумілу парадигму існування радянської людини? Чи не замислюватися над не підвладними простому, задалегідь визначеному тлумаченню питаннями? Просто проминути цю зустріч і жити далі? (Жити? Далі?)

Тіна молода й гарна, зрештою, завжди мала багато залицяльників, тому, певно, у свої двадцять шість усе ще була незаміжньою – обирала. Невже не знайде собі пари вдома? Для чого обтяжувати свій життєпис непотрібними деталями? Ризикувати успішно завершеною інтернатурою, престижною роботою й кар'єрою молодого науковця?

Але цей теплий, дуже розумний, заворожуючий погляд... І відчуття дежавю! Ніби оце вже проживалося. Де? Коли? У минулому існуванні, в яке ніхто «у них» не вірить, ясна річ! Усе це за лічені миттєвості пронеслося в голові Тіни, й рішення з'явилося блискавично, ніби осяяння!

– Знаєш, Ярославе, – Тіна чомуся одразу потрапляє у цю дружню тональність на «ти», – я дуже хочу відвідати Хофбург. Ната, моя колежанка, не вельми цікавиться мистецтвом... Тож...

– Я з превеликим задоволенням! – одразу відгукується Ярослав, навіть не дочекавшись, коли вона завершить.

Це захоплення в його погляді, яке він і не намагається приховати, і бентежить і радує Тіну водночас. Невже це воно? Те саме, яке вона так довго чекала, шукала, помилялася, приймаючи оману за правдивий обрис, не знаходила, але про що мріяла вже так давно?

Їхні два життєписи такі відмінні, попри те, що Ярослав усього на чотири роки старший за Тіну. Дитина емігрантів, і то не простих переселенців, шукачів кращої долі, яких доволі було і є в США. Прибувають і легально й нелегально, користуючись будь-якою нагодою зачепитися й укорінитися у найзатяжливішій країні світу. Батьки Ярослава переїхали радше рятуючись, із тавром «злочинців», припечатаним у себе на батьківщині, бо ж обоє брали активну участь у лавах УПА й одним з останніх покидали Україну. Його непросте дитинство зримо контрастує з її успішним, на перший погляд, чернівецьким безхмарним зростанням. Хоча зараз, коли вона опинилася тут, у Відні, прося-

кла оцим західним вільним простором і наслухалася Ярославових оповідей, за ці шість днів знайомства з ним, про заокеанське закрайсвіття... Штамп (це саме те слово, яке вона так довго шукала для визначення), заштампованість, підведення до спільного знаменника в усьому – ось що виступає визначальним для соціального устрою її батьківщини. Як вона цього раніше не помічала? Чи помічала, але воліла не визнавати? Почуття ліктя? Однаковості в усьому? Витворений тип абсолютно нової радянської людини?

– Знаєш, Тіно, мені в справах мого роботодавця необхідно сьогодні відлетіти до Гельсінкі. Але я повернуся до завершення семінару! Неодмінно повернуся!

Весняна негода навколо знову набула виразності. Те, що ігнорувалося в щасливому піднесенні ще декілька днів тому, набрало зримих обрисів: холод першої декади березня, сльотава імла зранку й під вечір, нависла громада собору Святого Стефана ніби фатум, знак невідворотності долі. За декілька днів – завершення цих казкових часів і повернення додому.

Чи побачиться вона ще з Ярославом? Чи відчує на собі цей магнетичний карий погляд? Вірила й не вірила в його повернення. Передчувала й не передчувала їхню зустріч.

– Вітаю, Тіно! Дуже радий тебе бачити!

Закуте у камінне ложе русло Дунаю, а по ньому живі хвилики перекочуються. Удаліні видніється білий прогулянковий кораблик. Зараз він пришвартується біля цього маленького, ніби іграшкового, причалу, і вони перейдуть білим трапом досередини, аби й собі відчути легке погойдування й химерну відсутність тверді під ногами. Це їхній останній день! Тіна вже має квиток на потяг до Києва. Рушає завтра. А ця прогулянка, ніби данина їхньому приємному спілкуванню (чи чомусь більшому?).

– Тіно... – Ярослав украй схвилюваний, – знаєш, Тіно, я завжди шукав таку дівчину, як ти! Твої сіро-блакитні очі й оце темне-темне волосся! Я, звісно, знав, що українки красиві, але ж... але ж знати – то одне, а бачити, відчувати – зовсім інше! Вибач... щось не те кажу! Певно, хвилююся! Тіно! Я хочу, аби ти стала моєю дружиною! Ось!

Ярослав відкриває невеличке оксамитове пуделечко, а в ньому – ніжно-золотий обручик перстеника з яскравим аквамариним дорогоцінним камінцем. «До твоїх очей добирав!» – шепоче він. А Тіна відчуває, як щось лоскітливе ворухиться в горлі, не дає говорити, шириться, сягає очей!

– Тіно! То скажи вже щось! – Ярослав перекрикує вітер, що раптово налетів на цю порожню палубу, на якій, окрім них, нікого більше нема, усі відпочивальники поховалися досередини, де тепло й затишок дорогого салону припрошують до прихистку в негоду. – Ти згодна, Тіно?

– Так! Я згодна! Я згодна, Ярославе!

Біла одинока чайка, що невідомо звідки взялася й не побоялася приземлитися (чи, власне, всістися) на цьому хиткому, лише умовному кавалочку суходолу, крок за кроком наближається до Тіни і Ярослава. Вона походжає порожньою палубою кораблика, а наблизившись до закоханих, зупиняється. Її скляне око (бо ж стоїть вона до них боком) незмигто дивиться на пару – і зачудування, і подивування, і замилювання (так, принаймні, видається Тіні) у цьому її пташиному погляді. Негода чи погідна днинка, кордони й держави за цими кордонами, а чи безмежний світ довкола, соціальний устрій із його засвоєними цінностями, чи все ж щось поза цим? Чи це має значення, коли існує замкнутий у коло світ двох?

Максим БУТЧЕНКО

Максим Бутченко (1977) – український письменник та журналіст.

«Художник війни» - перший роман М. Бутченка. Роман було видано також у Чехії («Umělec vojny», Volvox Globator, 2016) та у Великій Британії. Це історія сучасної України, яка показана через призму долі маленьких людей, що беруть участь у військовому протистоянні на Донбасі. «Три години без війни» – другий роман М. Бутченка. Роман «Куркуль» автор написав у 2017 р., вийшов і чеською мовою – «Kurkul» (видавництво «Volvox Globator», 2020).

Вашій увазі пропонуємо уривок з роману «Куркуль».

Куркуль

(Уривок)

Переднє слово

Історія країни нагадує великий механізм, що складається із гвинтиків та коліщат. Вони крутяться, чіпляючись зубцями за зубці, примушуючи обертатись наступний вал, і у такий спосіб минає час. Одна подія впливає з іншої. Майже сто років тому велике зубчасте колесо почало крутитись, назавжди змінивши державу та людей, що в ній проживали. Починаючи з зими 1930 року, по всьому СРСР сотні тисяч сільських господарств розкуркулили, відібрали хліб, відправили у вигнання до Сибіру й на далеку Північ. Це був останній удар радянської влади по всьому індивідуальному та приватному. Заможне селянство, середняки – остання фортеця відносно незалежного існування людини в радянській державі. Останній проблиск особистої свободи. Довкола в гарячковому темпі будувалась інша країна, де все було колективним, думка підлягала системі, а життя належало Комуністичній партії.

Півтора року знадобилося Радянському Союзу, аби понад два мільйони дорослих та дітей перетерти жорнами розкуркулювання та репресій, лишаючи навзаєм голу землю та невагомий попіл. У людей вирвали залишки їжі, нажитих статків, самоповаги. А останні квадратні сантиметри приватного простору витіснили жорстоко, у нелюдський спосіб.

Ця книга – про моїх прадіда та прабабу, що проживали на початку минулого століття на Слобожанщині. Їхні життя та доля в певний момент стали для мене взірцевими щодо величезних втрат та мізерних здобутків. Розповідь цієї книги – реквієм за волею. Саме через цю втрату стали можливими і Голодомор, і страшний 1937 рік, і переслідування вільнодумців. І навіть сепаратистський рух у 2014 році, що переріс у криваву війну, – це наслідок втрати особистого, незалежного сприйняття світу. Здеградовані, дезорієнтовані люди, що втратили будь-які ознаки критичного мислення, легко піддалися на маніпуляції російської пропаганди. Коріння війни на Донбасі закопане в далеких 1930-х. Тоді, власне, і заскреготіли-закрутилися на цій землі зубчасті колеса розкуркулювання та знищення останньої людської гідності.

Перед тим як настане ніч, поволі тьмяніють барви. Ця книга – наче вечір, коли темрява заповзає в країну, місто, село, двір, дім, простягаючи потворні руки, аби вхопити й затягти людину в безодню, здавалось, у безпросвітний морок.

Розділ 1

Хата палала. Федот різко потягнув віжки на себе, санки глухувато рипнули, прим'ятий сніг хруснув, немов засохлий хліб, кінь зробив два кроки й зупинився. Із занесеного снігом пагорба було видно все село – сотня хат чорніла купками нічної темряви, нерівні краї солом'яних дахів, як чорнильні плями, розтеклись білою сніговою низиною. Сотня тонких кучерявих струмків диму в'юнилась із труб, вони синхронно підводились на три аршини вгору, а тоді зникали, розчиняючись у прозорому повітрі. Здавалось, хати були підвішені на димові мотузочки між небом та землею, немов дерев'яні прикраси на різдвяній ялинці в дореволюційні роки. Горіло на лівому боці села, звідти вогонь підіймав охристо-червоні шупальця, наче прагнув ними торкнутись холодного густого неба. Федот поправив капелюха, що трохи сповз, прижмурився, намагаючись з'ясувати: чия ж то хата в обіймах полум'я? Це, мабуть, Мачули, сільського «партейного ахтивіста», як любив казати сусід Нестор. Місцевість навкруги палаючої хати охопив пазуристий вогонь. Величезні, дикі та неприборкані тіні стрибали по околиці села, спотикались об тонкі та кістляві дерева, послизалися на неголених кущах, а далі падали на найближчі хатинки. Здавалось, що навіть тут, на пагорбі, чути плямкання полум'я; хрускіт, із яким воно жерло дерев'яну хатинку, лишав по собі самий попіл. Федот підвівся на санках, подивився ліворуч, на рівне простирадло снігу, не зачеплене ще ані людиною, ані звіром. Він пройшов по снігу, втискаючи в нього глибокі сліди, які згодом дрібнішали – міцний степовий вітер обмів круглі боки пагорба, розтягнув сніг, неначе тісто. Січневий настил зарипів, слід виявлявся не таким уже глибоким, можна було проїхати. Федот знов прижмурився й подивився у вогняну далечінь.

– Почалося! А я ж попереджав. Що тепер буде? – пробуркотів він і підняв комір овечого кожуха.

Чоловік повернувся до підводи, уместився на сіні, ухопив віжки, лягнув ними по коневій спині. Кінь повільно зрушив, пройшов п'ять кроків, а тоді Федот спрямував його ліворуч, до села.

Кінь біг, оминаючи нечасті кущі, що здіймалися на білому простирадлі недостриженою купкою волосся, ламав крижану шкаралупу, проїхав схилом, а як опинився на трамбованому обозному шляху, прискорив ходу. Нерівний, з двома колями шлях тягнувся крізь декілька безіменних вулиць, тремтів ниткою, кидаючись від одної хати до іншої. Лишалось ще півверсти, і Федот знову натягнув віжки, підганяючи коня. Яскраві відблиски пожежі, які можна було побачити здалеку, падали в сніг, мов струмки крові. Ще кілька хвилин – і він опинився біля палаючої хати, зістрибнув на землю та підійшов ближче. Невисока будівля палала, як величезне багаття. У вузьких вікнах полум'я виявилось рожевим, а згори – понад дахом – насичено-червоним. Праворуч метушилися чоловіки, що ламали низький та кволий парканчик та намагалися розібрати навіс, де зберігався господарський інвентар. Вогонь не повинен був перекинутися далі.

– Шевченку, ти шо тут?! – гучний, жорсткий голос пролунав іззadu.

Федот розвернувся і зіткнувся поглядом із неочікуваним співрозмовником.

– Їхав поруч, побачив полум'я, голово. А маєш щось проти?

– Я? Маю, такого багато, шо маю, – забелькотів голова колгоспу, що вже добре залив очі.

Він стояв похитуючись, на почервонілому невдоволеному обличчі танцювали відсвіти пожежі.

– Ти, тойво... Я тобі казав по-хорошому... А ти... Дивись мені... – бурмотів голова, що ледь тримався на ногах.

Федот уважно подивився на м'ясисту, грубо вирізану пику «прісідателя», хотів було вилаятися та послати його, але махнув рукою, розвернувся, відійшов убік. Чоловіки тим часом прибрали навіс, розбили паркан, розкидали дрова якомога далі від полум'я. Хата догоряла.

Шевченко підійшов до земляків, що стояли захекані та дивилися на полум'я, що поступово тьмяніло.

– А, Степановичу, ти, як завжди, вчасно, – заговорив один із них, височенний та худий, як голобля.

– Та, хлопці, так вийшло. Їхав із району, дивлюсь – горить, здалеку видно. Я одразу туди завернув. Але Жвавий уже не той, старий, ледь плентається, – поскаржився Федот.

– Ти хоч коня маєш, а в нас цей колгосп усе забрав, – зненацька випалив другий, одягнений у сіро-зелену куфайку та широку пошарпану яломку.

– Ану не починай скиглити, Потапе, і так маркітно на душі. Прийду додому, мені жінка знов винесе мозок через кобилку та теличку. Усе вона плаче, голосить, життя через неї нема! – голосно зойкнув високий.

– Я хотів лиш... – почав був пошарпаний, та не встиг закінчити. Його урвав Федот, який побачив, що розмова йде трохи не туди.

– А Пилип Мачула де лазить? Хату, мабуть, покинув?

– Поїхав наш Пилипко в партійних справах. До Харкова, – відзвітував чоловік у куфайці, а тоді багатозначно повів головою в бік догоряючої хати. – Он бач, що робиться!

– Справи ясні, що справи темні, – підтвердив Федот.

І вже хотів було далі розпитувати, як зауважив, що з лівого боку хатинки, з темного натовпу селян відокремилася фігура голови колгоспу та попрямувала до нього. Зустрічались із п'яним головою йому більш не хотілося, та й остання їхня бесіда ледь не закінчилася різаниною. Шевченко невдоволено позіхнув, обійшов парканець і рушив до Жвавого.

Федот поїхав на інший бік села. У крайньому віконці його хати блимало жовте світло, немов запалене око солом'яного відтінку, а решта віконць темніла, злегка відблискуючи посвітом у кволілому сьиві місяця. Чоловік відчинив браму, заїхав у двір. Відчепив віжки, розв'язав повід, далі потягнув за край підчеревника і розмотав ремені через сіделка, розпустив супоню. Жвавий спокійно стояв, адже звук до щоденної процедури, а тим часом Шевченко зняв гужі й дугу, обережно потягнув хомут. Відвів коня в стійло, дорогою зазирнув у хлів, де мешкала корова, зайшов у саж з єдиною свинею, що залишилася – вона трошки розхитала дерев'яну загорожу. Федот це зауважив та почав шукати, чим полагодити вибиту дошку. Далі навідався в сарай, набрав соломи, відніс Жвавому. Кілька хвилин порався у справах, вийшов у двір, витер руки снігом, що відразу розтав і краплями потік по мозолистих, грубих, почервонілих долонях із натертою, жорсткою шкірою. Вода капала з рук, роблячи дірки в снігу, немов кулею пробиваючи сіру сталеву поверхню, і замерзала в тонкій, неглибокій воронці.

Федот зупинився перед дверима в хату, не хотілося туди йти. Ще зранку Саша, його жінка, теревенила йому про колгосп та погрози голови. Дурна баба! Скільки ж їй казати, що не тої він породи, не стане в загальне ярмо, хоч убийте! Батько його, нехай спочиває спокійно в чорній землі, усе навчав робити власноруч, не покладатись на ближнього. Бо в тих, хто поруч, згнила душа; мертвечина та сморід тягнуться, немов хвіст. Таким бачив він світ у свої останні роки. Помер після громадянської війни. Господарство почало занепадати, у країні панував голод. Батько насамкінець став зовсім слабкий, лише дивився весь час через паркан на село, немов зустрічав нові часи, що приходили охлялі та люті, як вовки. Так і помер біля тину. Тепер Федот оберігав кожний шматочок двору, кожен сажень. Ото напередодні приходив «прісідатель», кричав: «Ти одноосібник, класовий ворог радянської держави!» Стояв на дворі, усе винюхував. Молоді, його посіпаки, з міста приїхали. Кажуть, «двадцятип'ятитисячники», тьху, ледь вимовиш! Партія їх послала забирати пшеницю й жито, або світовий капіталізм розчавить молоду країну, що заповзлася робити індустріалізацію. Гасали, як оскаженілі, шукали, чим поживитися. Минали гидливо Федота, якому партія пришила лайливе прізвисько «твердозаданець». Вони нишпорили у дворі, а Саша схопила чоловіка за рукав і тримала весь час, поки тягали мішки з комори. Так міцно тримала,

що пальці побіліли, немов уся кров відійшла, або вона забруднила руки в борошні. А Шевченко дивився, як його майно забирають, але не міг нічого сказати, стояв, немов стовп, самі губи ворушилися. Саша нахилилася до чоловіка, думала сказати, аби той не комизився, а він шепотів одну й ту фразу без кінця:

– Який я «кулак»? Кулаками працюю та кулаки під голову кладу, як спати лягаю. Осьо й увесь «кулак»!

Наостанок «двадцятип'ятитисячник» тягнув мішок із пшеницею, а під пахвою тримав курочку. Курей у шевченковому господарстві лишилось п'ять, інших порубали й здали на м'ясо. Усі одноосібники зобов'язані здавати і м'ясо, навіть якщо не мають ніякої худоби. Де собі хочеш бери, у сусіда кради, а м'ясо здай! Отже, не витримав Федот, вирвався з жіночої хватки, спрямувався до падлюки. Вирвав мішок та лупнув його одразу. А був Шевченко чоловіком примітним, мав зросту майже три аршини, буцнув він хлопця, і комсомолец сторчака полетів через замет. Тут голова накинувся на нього, витяг бозна-звідки наган та почав гарячково трусити ним перед обличчям Федота, погрожуючи застрелити, де стоїть. Ледве Саша відтягнула розлюченого чоловіка, уберегла від лиха. А вже згодом канючила, скиглила, що, мовляв, «ти, клятий, хотів донечок сиротами залишити, гад, принаймні б подумав, хто їх годуватиме! На братика твого надії нема!» І дійсно – нікого не лишилось у Шевченка, тітка другий рік як померла, ще раніше – мама з татом. А на брата, правда, сподівань мало, вештається все по своїх зборах, балакає про нову соціалістичну спільноту, про справедливість теревенить. Звідки він такий у їх родині – невідомо. Буває, рідні брати, а між ними – стіна, немов не одна й та сама кров у жилах тече, не одні й ті самі батьки виховували, не одні материні груди смоктали. Не розумів Федот свого старшого брата Петра, хоч і мешкали стільки років в одній хаті.

Подумав він про це і знову позіхнув. Як набридло ховатись! Наче пес вуличний у дощ, так і він, похиливши голову, біжить від усього світу. Тут жовток у віконці згас, мабуть, Саша погасила лампу, не дочекалася його, лягла спати. От було б добре, якби лишився Бог на небі, не забув про нього, заблудлого сина. Федот зайшов усередину, обтрусився; праворуч – двері в братову кімнату, ліворуч – його, а посередині – комора, де тримали дрібний інвентар та одяг. Федот пішов до своїх дверей, потягнув за ручку й пірнув в імлу. Біла смуга світла, немов соняшникова олія на поверхні миски з юшкою, плавала посеред хати. Одразу біля входу – пічка. Червоні пелюстки відблисків жевріючих дров було видно на перекритті стелі та побілених трямках. Навпроти печі – вікна, під ними, ближче до красного кута, застелений джункивою скатертиною стіл. А поруч – мальована скриня. Праворуч сплять діти, ліворуч – жінка. Федот прокрався до столу. Там стояли дві поливані миски: в одній був хліб, а в іншій варена картопля – дружина приготувала.

– Чого це так пізно? Що трапилось? – з кутка пролунав тихий голос Олександрі.

– Не спиш? Спи собі, – одказав Федот.

– Хіба з тобою заснеш? Швендяєш ночами, як той кіт навесні.

– Та де я там швендяю, хата в Мачули згоріла, заїхав подивитись.

– Як то згоріла? Що, зовсім?

– Я б сказав – геть згоріла.

– Як же ж воно?..

– Як-як – отак. Не треба було розпускати байки свої радянські, людей доводити...

Останній шмат хліба з рота витягають.

– Схаменися, ірде! Знову за своє. А як хто почує? Підведеш під холодну, а може, ще й гірше, без суду та слідства.

– От чого ти знов, Шуру, тільки й чути від тебе «схаменися» та «схаменися». Не можу я так! Як твій мозок бабський не розуміє, що не можу!

– Бабський чи ні, а ти прямо розхрабривсь. Героем бути хочеш? Добре. Доживеш до старості, то й буянь, тільки після того, як діти на ноги стануть.

– Гаразд. Годі. Зараз доїм, будемо спати.

– Будемо. Розумник. А чи ти забув, що матуся моя в Смольному навчалась?
– Та чув уже сто разів. Тикаєш мені своєю матусею. Тільки що з того зараз, заради чого вона навчалася? Навіщо, я тебе питаю? Для чого?
– Для живого!
– Ти спиш, чи що? Що ти верзеш?
– Що, що... А ото. Не дуже балакай, бачиш, що робиться, за людей тепер людей не вважають.

– Твоя правда. Хоч цьому тебе матуся смольна навчила.

Федот проковтнув картоплю та пішов у ліжку до дружини. А тим часом брудні на вигляд хмари замацали небо, розмазали по місяцю спочатку тонкий серпанковий шар, а тоді гладкими мазками прикрили нічне світило. Настала ніч, умочивши село в темну непроникну фарбу.

Наступного ранку Федот прокинувся, коли сонце ледь пробивалося крізь каламутні хмари. Узимку на селі роботи було небагато: жінки пряли й вишивали, чоловіки порались у сараях та відпочивали. Саша грюкала посудом, вимішувала тісто на пиріжки, згодом збирала старшу доньку Ліду до школи. В їхньому селі три роки як відкрилася школа – три класи й двоє вчителів. Старша вже рік старанно відвідує навчання, їй подобається, он вже й абетку знає, і писати трохи навчилася. А молодша Зоя сиділа на довгому ліжку, цяцькалася із дерев'яною лялькою, яку Федот вистругав минулого літа та причепував для малої клаптиками синьої тканини, що залишилися після шиття його сорочки.

– Давай-но, поки гарячі, поїж трохи, – звернулась Олександра до чоловіка.

– Шура, заспався я щось... Зморила мене вчорашня подорож. А ти чого мене не будиш?

– А що ж будити? Петро зарано пішов – на збори, приїжджають із міста комсомольці. Казав, аби й ти приходив.

– Диви, уже втік. Піду корові насиплю, а ти свині поки навари. Там подивимось, що то за збори.

– Може, не підеш?

Шура якимось своїм загостреним жіночим відчуттям усвідомила зле. Запальний був її Федот, спалахував, немов скіпа, але швидко вигорав. Буває, гримне, а за хвилину вже всміхається, мовляв, що ти, мамо, не злий я, така вдача просто. Спочатку жінка його побоювалась, особливо в перші роки. Батьки віддали її за Шевченка, який був трохи бідніший, міркували таким чином уласкавити радянську владу, уберегтися від ЧК. Але не вбереглись, відібрали в них усе й заслали невідомо куди. Може, до Казахстану, а може, й ближче, хтозна. Федот дуже поважав її батька, розмовляв гречно, з чемними нотками, не так, як з іншими. А як вислали Олександриних маму й тата, зовсім змінився. Озлився не жартома, а серйозно, щотижня лаявся з кимось із влади, набув репутації бунтівника. Ще й брат його під'юджував, усе мріяв схилити на свій бік. Часом чоловік м'якшав, слухав братика, що розповідав про світле майбутнє, де всі рівні. Утім, слухав Федот нервово, постукуючи долонями. Але щоразу вислуховував до кінця і лише потім шпарко підводився та гупав дверима Петрової кімнати так міцно, аж вапно сипалось.

– Чого ти з ним так довго товчешся? Хіба треба на себе відро помийне виливати?

Шура неодноразово намагалась відмовити від такого спілкування свого чоловіка. А той махав руками: «Усе тобі треба знати!» Так і затихав. Але одного разу розсердився та пальнув голосно, мов з гармати: «Ворога треба чути, знати, як він мислить!» Ці слова наче молотом огріли Сашку; вона зрозуміла, що рано чи пізно лихо підхопить їх з дому, як протяг. Не буде їм добра. Ось і тепер чоловік легко погодився йти на ці клятві збори, а жінка труситься, наче те павутиння на сирому вітерці.

– Знов ти почала. Піду, нехай булькочуть, я буду тихенько сидіти, не бійся!

Ойкала та айкала Сашка, але ж хто її слухає?! Серце жіноче чутливе, мов осіння пелюстка, яка відчуває буревій, ще тільки-но тьмяніє небо.

Григорій КОСИНКА

Григорій Косинка, справжнє прізвище – Стрілець (29 листопада 1899, Щербанівка – 15 грудня 1934, Київ) – український письменник-новеліст, перекладач доби «Розстріляного відродження». Жертва сталінських репресій.

У 20-30-і роки ХХ століття чеські періодичні видання звернули увагу на творчість Григорія Косинки. Ідейно лівоорієнтована преса Чехословаччини хоч і друкувала авторів згадуваної генерації, однак пізніше замовчувала репресії більшовицького режиму щодо української інтелігенції. Це, до речі, стосується і творчості та життя Григорія Косинки.

Новела Григорія Косинки «Темна ніч» вийшла у чеському перекладі у додатку «Dělnická besídka» газети «Rudé právo» (Прага 1925. – 1 травня, ч. 102). Автор перекладу, що підписаний лише криптонімом «Ч. Г.» подає і коротку замітку про Г. Косинку, у якій мовиться, що Григорій Косинка молодий український новеліст, який у своїх творах займається подіями більшовицької революції, ідеологічно прихильється дедалі більше до групи пролетарських письменників. Далі автор замітки пише, що на час публікації у Косинки вийшла збірка новел «На золотих богах» (неправильно наводиться дата виходу цієї збірки – 1924 р., насправді збірка вийшла у 1922 році і її позитивно оцінювала критика.

Розглядаючи чеський переклад новели Г. Косинки «Темна ніч» (Темná noc), зупинимось на моментах, невідомих чеському перекладачеві у той час. Йдеться про те, що з появою нових і нових творів Григорій Косинка дедалі більше викликав на себе «вогонь» подібною ортодоксально-більшовицькою критикою. «Поетизація куркульства», «апологетизація бандитизму», «оспівування первісних архаїчних інстинктів» – ці і подібні звинувачення лунали з вуст «літературних начальників» більшого чи меншого масштабу, і, зрештою, все звелось до єдиного «сургучевого» висновку: Г. Косинка – це не просто «путник», який у чомусь не погоджується, це відвертий і неприхований агент куркуля в літературі» (Хоменко О. Григорій Косинка: Віхи життєвого шляху. // Григорій Косинка: Вибрані твори. – Київ: ТОВ «ЛДЛ», 2002). Вражає її характеристика, яку, на нашу думку, слід мати на увазі, оцінюючи та розглядаючи творчість Григорія Косинки: «Косинчина новелістика самою своєю присутністю в «оперативному полі» тогочасного підрадянського письменства була ніби зматеріалізованим свідченням безперервної єдності етапів і періодів розвитку національної літератури, актуалізованим узагальненням «тягlostі» української художньої традиції – традиції Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, І. Франка, В. Стефаніка, так і своєрідним «знаком» присутності в літературі «Розстріляного Відродження» реальності українського хліборобського світу» (Хоменко О. Григорій Косинка: Віхи життєвого шляху. // Григорій Косинка: Вибрані твори. – Київ: ТОВ «ЛДЛ», 2002, с.6)

Не менш вражає у літературній творчості автора й вірність собі, власним художницьким принципам. Григорій Косинка майстер художньої деталі, його улюбленим художнім засобом була локалізація сюжету, художнього часу, простору. Все це він, завдячуючи густоті письма, зосереджує, спресовує в одному епізоді. Отаке «зменшення художнього простору оповіді змушує письменника збільшувати «навантаження» на кожен абзац, кожну фразу, кожне слово». Григорію Косинці не треба було багато простору аби показати атмосферу і своєрідність людських характерів. Тому неабияку увагу він приділяє зокрема мовній індивідуалізації характерів персонажів. У другій половині 20-х років поетика прози Григорія Косинки рухається від імпресіонізму до неореалізму (психологічного реалізму), але в його творах можна також простежити явні прийоми,

так характерні для неоромантизму. Про творчу манеру Г. Косинки письменник Мирослав Ірчан свого часу написав: «Цікаво замітити, що Косинка про найбільш грізні сцени пише спокійно, ніколи не підносить голосу і ніколи не показується у своїм «я». Цілком як творець-маляр чи скульптор». (Штонь Г. З когорти майстрів. // Григорій Косинка: «Гармонія». – Київ: «Дніпро», 1988.– с.41) Григорій Косинка з самого початку своєї літературної діяльності вибрав зовсім іншу творчу манеру, ніж у його попередників, хоча, щоправда, не відкидав категорично набутоків своїх літературних попередників та зразків. Тут маємо на думці зокрема вплив Василя Стефаника на творчість Г. Косинки. Цікаво було б порівняти новелу В. Стефаника «Злодій» з новелою «Темна ніч». Нагадаємо, що свій твір Василь Стефаник написав десь біля 1900 р. Вперше його було надруковано у збірці «Дорога» (1901). Підкреслимо ще намагання Г. Косинки бути послідовним у додержанні певних моделей в образній структурі своїх новел, де, як зазначає літературознавець Григорій Штонь, «не повинно бути жодної деталі, штриху, ситуації, мікро- і макро- конфлікту, яких не існує чи не існувало в житті. І які, щоб читач їх повністю засвоїв, повинні поставати анітрохи не заестетизованими, якомога натуральнішими і... дохідливими».

Можна віднайти певну аналогію між новелою Г. Косинки «Темна ніч» та новелою В. Стефаника «Злодій», але тут же слід відзначити й істотні відмінності художнього світу цих двох авторів. Якщо В. Стефаник драматизм ситуації зосереджує в діалог, то для Косинки важливим стає й середовище, сама обстановка, у якій відбувається дія. І саме через це його твори подають нам цілу галерею типів часів громадянської війни на Україні. Але він в ніякому випадку не перекреслює набутоків свого вчителя, лише далі розвиває драматизм, притаманний творчості В. Стефаника, «він іде до дна душі людини і явища і охоплює їх найяскравіші і суттєвіші риси...».

Новелістика Григорія Косинки сповнена художніх шукань. Ця тенденція загалом притаманна українській прозі 20-30-х років ХХ століття, яка «просувалася» від «старого» реалізму до модерних форм естетичного мислення».

(ІЯ)

Мати

Кінь, запряжений у нового кованого биндюга, стоїть уже давно коло воріт; на возі лежить засланий брезентом жатий пирій, а в передку чорніє стара кирея.

– Я поклав тобі, сину, кирею про всякий случай, – каже до мене смутним, тремтячим голосом батько.

– Ну, от! Не люблю я ваших жалощів! – вигукую сердито коло порога, брязнувши цеберкою. – Заберіть назад її, чуєте?

– Ех, сину, сину, – розмовляє докірливо батько, – не кричи хоч ти вже на старого, бо так закричали мене за цей місяць – жить не хочеться.

Мене пориває підійти до батька, взяти його широку, з рубцями од кісся руку і поцілувати її, щоб він залишив собі у пам'яті цей поцілунок на ціле життя...

Але я, прикусивши до болю нижню губу, поспішаю до хати: так, батькова правда – надходить велика буря.

Хмари вже заступили під лісом кавалерію, що брела по перса коням житами; чорне сонце, втикане багряно-червоними стрілами на вітер, запалило за селом вітряк, і гарматні ядра, перегукуючись свистом при зустрічі, лягають на нашому, польському боці, мов ті підсвинки у вибоїни дороги, не розриваючись...

– Уже не видно й одного поляка, – каже, зіп'явшись коло вікна, мій менший брат; сестра-десятилітка сидить на долівці та кує сльозами підніжок столу – не слухає, а коли стукнули двері, брат злякано плигнув, мов той шкодливий кіт на покуття;

тоді чорна тінь упала з вікна на змучене лице матері, на розірвану з гарячки на грудях сорочку; підтичка тієї сорочки з товстого, тканого ще на локті полотна, а станок – жовте, солдатське.

– Андрію... – закашлялася вона, вимовивши моє ім'я, але говорити було важко, а сестра струснула на лице сльозами, примовляючи:

– Ой матінко-вутінко, де ж нам тебе зустрічати-виглядати-и-и?..

– Не застуй світла матері! – вигукнув я з якоюсь люттю на брата, що сидів на лаві та дивився зляканими очима на хвору.

Мені такий жаль та сум... У нашій хаті, ще як писав брат Петро, все по-старому, все благополучно: блискача піч стоїть, поколупана до цегли, стіл чорний, аж вилискується під лепом, і паляниця на тому столі з дрібком солі, а вікна низькі й малі – вони дивляться тільки на купу гною під повіткою, а більшою шибкою вгорі крайок лісу закреслюють.

– Таким, сину, як ми, – казав батько, – коли нема заробітків – нема життя. Конем орудую, а все наче з рук падає, все думаю: сходяв Херсонщину, троє літ протрубив у шахтах, у Кривому Розі, а ви дома на півдесятині злидні посіяли – наче мало ще нам їх і так!.. Така була сила в мене – одвірок виломлю рукою, – зносилася: ні сходяв, ані спив... Та хіба тільки я такий?!

А мати на долівці, на соломі, де в головах старі баранки лежать сиві, за брата заступається:

– Не займай його, він малий ще... – видавила вона з грудей разом із кашлем ці слова, а потім хотіла ще підвести руку до сестри – не подужала.

Я, ковтнувши солону сльозу, сказав:

– Ви ж не вмирайте, мамо, чуєте? Не вмирайте! Я привезу сьогодні доктора, чуєте?

Мати поворушила головою – одмовлялася, а далі розплющила свої великі очі, як обвалені копитом ямки на лузі з водою, – пильно вдивлялася в моє обличчя; здавалось, давно-давно вона колись його запам'ятала собі, хотіла щось промовити – не можна: губи ловили повітря, а голосу не було.

Я спам'ятався: треба їхати!

– Простіть мені, мамо, – сказав я, ставши на коліна. Батько, що стояв коло порога, голосно заридав, підхлипуючи по-дитячому так само, як і сестра, на всю хату; брат Петро пригнав з поля корову ще в полудень, нарвав їй гички, нагодував, усе того хазяйства миршавого доглядаючи, а на крик у хаті став на порозі з латаним мішком у руці, а такий був, мов камінь той німий...

– У другий раз...

Мати мовчала.

– У третій раз... – І я підвівся рішуче на ноги, а вона глухо мовила:

– Бог простить, сину... Не їдь тільки, дитино...

У матері знову починалася гарячка; їй знову лили на гаряче тіло самогонку, а брат Петро, засукавши рукава, розтирав.

У хаті засмерділо горілим зерном: це батько з Петром випорожнили на матеріні ноги останню пляшку самогону...

Батько поклав кулака, мов горнятко загоріле, на стіл, – сказав:

– От жисть! Польський офіцер своєму собаці ногу перев'язував, а ми, виходить, гірше від собак здихаємо?!

– Біжи, Петька, ще до Одарки по самогонку, – наказував він братові.

Петро взяв на лаві пляшку, міцно стиснув для чогось у кулак пробку, вискочив у сні, але не встиг причинити двері, як гукнув:

– Ой горить десь на селі! Це, мабуть, на Джулаєвому кутку, а дим валує аж у береги!..

– Катай по самогонку! – гостро наказав батько.

Ми вийшли з хати разом; пахло димом, а кутком заливались, гавкаючи, пси, село ж було німе, сторожке й люте: я мовчки одломив з верби молодий дубець – поганяти коня. Петро підбіг до воза, хотів, видно, щось мені сказати – не посмів, а батько йому вслід:

– Одна нога – тут, а друга – там! – І брат, оглянувшись, побіг по самогонку.

– Може, й не слід їхати? – спитав обережно, прислухаючись до гарматного клекоту, батько, додавши: – Все рівно мати не діждеться того доктора, а сам десь накладеш головою або з конем до Польщі замобілізують!?

У мене в серці за ті слова закипів жаль до батька, що не міг слова йому сказати, а лише мовчки одчинив ворота та повісив на них кирею чорну, – хай дома залишається, коли вмру по дорозі, – ударив дубцем коня, рвонувши ліворуч віжку, і биндюг заскакав по сухій дорозі, вистукуючи гальмом так, як за городом вистукував кулемет.

У передку мого воза, в навмисне зробленій скриньці, лежить револьвер. Чи не хотів спитати мене про його брат Петро?

Я думаю: «Треба було залишити його дома, бо я не знаю, чи доведеться мені повернутися додому, чи ні?..»

Шумлять перед дощем придорожні верби, шумить городина, а з верби, зриваючись на вітрі, летить ворон, крикаючи..

...Поляки мобілізують підводи. Польська армія, зодягнена в сіро-зелені німецькі шинелі, що нагадують колір жита, коли воно красується, розхристалась із дисципліни й перелякано котиться перед босими більшовицькими частинами на захід; наше село, як місцевість, де є стратегічний міст, сьогодні вдруге намагалися зайняти більшовики, і, повертаючи до Джулаєвого кутка коня, я не знаю, хто ж на решті в селі зараз: пани чи товариші?

– Хто б не був, – кажу вголос до себе, – але в підводи не поїду. Плювати мені, що б'ється в гарячці армія, – у мене дома так само б'ється мати!..

Я міцно стискаю руками віжки та здержую коня, що за кожним пострілом з гармати кидається злякано то в один, то в другий бік, і під сміх польських солдатів, що стоять на розі Джулаєвої вулиці, потрапляю у бойову смугу..

– От молодець хлоп, – гукає до мене один солдат. – Сам до штабу їде, правда? – сміється він золотим зубом у передніх яснах до свого товариша.

– У його віз добрий, проше пана, до Варшави вирядився, – глузує той, показуючи багнетом на новий стан коліс у моєму возі.

Мені хочеться крикнути до цього чваньковитого «жовнежа»: «Не до Варшави, брешеш, а до Зеленогаївки!» Але в моїй уяві лежить, як і зараз, розхристана мати, що рве з гарячки на собі сорочку, а брат Петро, засукавши рукава, розтирає їй тіло самогонкою, – і не може через це зірватись таке слово.

Я б'ю по жижках коня, обминаю обгорілий паркан, де кричать та плачуть, мов божевільні, люди, та пускаю коня впововж переляканого села на всю прить..

Я знаю одно: серце моє запеклося на руїнах пожежі, що подекуди ще й досі горіла, спеліло стражданнями села, і, коли горло здавили сльози, я хотів витягти із своєї скриньки револьвера й стріляти кожного, кого зустріню по дорозі в шинелі, що нагадує колір жита..

– Стий, ти здурів, чи що? – гукає до мене з-під повітки дядько Василь. – Куди це ти вирядився? Я колеса з воза поховав, а ти панів до Волині підвозить рішив?

– По доктора... Мати!.. – кинув йому під повітку слова, що змішалися з рясним

дощем та заховали в золото-синіх огнях блискавки дядькову постать... Я накрив брезентом свою схованку та взяв конем до воріт, бо назустріч, похитуючись у сідлах, скакала мокра від дощу, мов той хлющ, трійка польських кавалеристів.

Я захолюнув од такої зустрічі.

Так, не для слави польського офіцера хай будуть ці рядки! Але їх родила та велика й справедлива у віках ненависть мого народу. І коли полковник, майнувши чорно-малиновими краями плаща, ударив мене нагайкою, різнувши кривавою смугою моє лице, я хотів був в ту хвилину лише запам'ятати риси цього звіра.

– Do stokros!.. – вигукнув він кінець лайки російською мовою, запитавши знову польською; – Ти ховаєшся? Польща боронить тебе від більшовиків, а ти не хочеш їй служити, хаме?!

Його кінь хрипів під удилами над моєю головою, а пан офіцер, не почувши крику та благання, запитав у своїх солдатів:

– Co to jest? Co?! Хлоп німий, як скотина!

Один з кавалеристів ехидно засміявся, вклонившись навіть на сідлі офіцерові, але другий суворо дивився на сцену та стримував свого коня; я витер тоді рукавом кров, що стікала з рани, і спромігся сказати офіцерові польською ж мовою лише троє слів:

– Дякую за визволення!

О, він зрозумів! Люто сіпнувши за вуздечку свого коня, пан офіцер сказав до солдатів веселий дотеп, а далі гостро наказав:

– До штабу! Ця собака – більшовик... У-у, голота!

– Український інтелігент, проше пана полковника? – засміявся, запитавши, величливий солдат. Він, видко, ждав лише наказу, бо нагайка в руці, з жовтим лисичим хвостом коло ручки, аж підсакувала в солдата, але наказу не було: офіцер поспішав. Він тільки подивився на солдата стомленими очима, де можна було побачити доручення, що пахне у військових єдиним словом «смерть».

І знову польська команда, грязь під копитами коней і метушлива думка, що бігає в мозку, мов сіре польове мишеня, коли шукає загублену нору,

«Батькова правда, – каже до мене це сіре мишеня. – Мати, мабуть, померла, а твоя смерть – праворуч, на коні. Хай-но тільки за село вїде солдат... Не віриш?»

– Ні, – відповідаю, скригаючи зубами так, що мишеня раптом десь зникає несподівано, як і з'явилося, а губи шепочуть лише одне: – Застрелити, за смерть матері та свою, хоч одного з армії, що носить житній колір шинелі – рішив я, підсунувшись до своєї скриньки та хруснувши пальцями: задубіли після дощу руки.

А кінь мій, мов у тій пісні, зажурився та, спотикаючись, ішов поруч із гнідим кавалерійським туди, де глухо крякали в житах кулемети, де брели зарошені люди, де впало останнє, перед дощем, гарматне ядро, розколовши надвоє коло школи старого осокора.

Ми їхали мовчки недовго.

– Пан – інтелігент? – запитав мене несподівано солдат польської армії.

– Так, учитель, – збрехав я, не розуміючи, до чого йде мова.

Він засміявся, додавши суворо:

– Так не можна відповідати польському офіцерові, розумієш?

Я мовчав.

«Хіба можна було, – гадав я, – сказати цій потайній собаці про смерть моєї матері? Хіба можна...»

– Часи пан має? – запитав він знову, не спускаючи з мене пильних маленьких хитрих очей.

– Де там у нас часи ті будуть! – відповів я не в тон солдатові, глянувши мимоволі на захід, де ховався під лісом довгий хвіст польського обозу.

– І нічого не має? – спинив він раптом мого коня, а сам скочив із сідла на землю. Я встав з воза й ждав.

«Не може бути, що він хоче розстріляти мене таким способом», – подумав я, приготувавшись до оборони на смерть.

– Йолоп ти, чуєш? – крикнув легіонер, розмахуючи кулаками.

Мені було зрозуміло, що коли людині втрюх розрубали нагайкою лице, коли вона має десь у схованці револьвера, це трохи скидається на йолопа, але я, мабуть, мав тоді такий вигляд, що сержантові довелося вжити такого влучного порівняння.

– В чому річ? – поспитав я, здивований, у солдата. – Ведіть мене до штабу!

– Не вдавай дурня! Вивертай кишені, сарака! – гукнув осатанілий легіонер.

Мені зробилося смішно. Так, тепер я розумів – і моментально вивернув; із кишені впала дотолу лише квитанційна нотатка «О приемке продрозверстки», яку я нахилився підняти та сховати знову, але сержантові не сподобався мій рух, він злісно гукнув:

– Не руш!

– Квитанція за продрозверстку, – пояснив я, підіймаючи папірця.

– Розстебни сорочку, – спокійно сказав до мене сержант, оглядаючись злодійкувато на всі боки та підганяючи словами: – Скоріше, скоріше!..

У мене на грудях, на синьому шнурку, висів маленький позолочений хрестик – подарунок матері, коли виряджала мене колись до війська.

– Здійми, – якимось тихо прошепотів він, і, коли я передав цю здобич, він уважно додивлявся до проби, а потім махнув чогось рукою: «Казна-що, мовляв, але пригодиться», витяг із-за пазухи великого гамана й положив туди мого хрестика...

О, в тому гаманці були не тільки хрестики, що мали вартість таку, як мій!

Я взяв на мокрій землі шнурок та нотатку.

– Рушай! – сказав незадоволено сержант, додавши: – За образу честі польської армії я повинен був тебе розстріляти, як пса. Так, як пса. Але зараз маєш підвезити до більшовицьких позицій набої, зрозумів? Ти не більшовик?

– Дякую панові офіцерові! Ні! – вигукнув я радісно, лише для гонору назвавши героя хрестиків офіцером... Але які прекрасні наслідки мало для мене це слово!

Сержант похвалив мене, що я такий, мовляв, розумний хлоп, що навіть польською мовою володію.

– Рідко трапляються такі хлопці, – зробив він зауваження. – Навіть українські інтелігенти...

Але я не слухав; мене охопила така радість, що зможу нарешті проскочити бойову смугу, зможу потрапити до бойового сектора більшовиків, де перед моїми очима стояла поза арміями лише Зеленогаївська лікарня.

Я буду ридати перед лікарем так, як ридав мій батько, коли я прощався з матір'ю... Лікар повинен поїхати - це моя постанова.

І я гнав коня до польського штабу з такою силою, що мій пан сержант лише посміхався:

– О, ти гарячий! – приказував він, гоноровито осмикуючись, коли ми підїздили до штабу.

Дощ перестав. Вітер гнав на захід патлаті хмари, а над лісом вималював широку синю смугу, схожу на Дніпро коло Зеленогаївки. У ту смугу, здавалося, вітер вмочив старі дуби ще прадідівського бору – таке було суворе й грізне небо.

На нашому, польському, боці хмари вгорі пливуть до тієї смуги чорними кораблями – ще хвилина, й синя смуга, що нагадує Дніпро, не вмістить цього небесного флоту! Десь далеко лунає канонада. А за селом, де штаб, з гарячкою та безпорадністю одступає до бору польська армія.

Валка селянських підвід вантажить під лайку сержантів набої; коні місять ногами грязь, а ящики ламають своєю вагою тонку шалівку возів, і, коли вже підводу навантажено, на воза вискакує, кидаючи туди товсту солдатську торбу, сержант; він злякано оглядається назад, де за горою йде густа, без перерви, перестрілка, хвилину щось думає, а далі люто б'є коня та вигукує знову лайку на дядька, що коняка, смикаючи воза, заляпала його гряззю.

Селяни, зрідка молоді, схиливши до землі голови, біжать по грязі, не сідаючи на вози, поруч із кіньми – така важка дорога.

– Сідай, бо далеко бігти! – глузує на возі сержант, задоволений, що він нарешті таки осідлав собі цього дядька в далеку дорогу...

До нас підбігає схвильований старшина польської армії:

– Я маю їхати, коня забито...

Але мій сержант на цей раз не забув, видно, наказу свого начальника:

– Проше пана капітана, але хлоп з наказу графа має підвозити кулеметні стрічки до більшовицьких позицій!..

Офіцер побіг до двоколок Червоного Хреста. Вони спішно підвозять, перекладаючи на селянські вози, поранених; кіннота гусарів у галоп виїхала пашнею на праве крило; вже сутеніє, я боюся, що польська армія зрушить під натиском раніше, аніж я зможу виїхати на гору, де є надія проскочити до Зеленогаївки!

– Ładuj! Накладай! – підбадьорює мене наказом сержант, показуючи рукою на ящики з кулеметними стрічками.

Під вербами стоїть недобита сотня солдатів.

– Зрадники, що покинули праве крило, – пояснює лаючись сержант. А «зрадники» стоять під вербами, слідкуючи очима, як поспішно тікають сержанти з офіцерами, і рішуче одмовляються вдруге йти на фронт.

– Повстання? Більшовики?! – долітають до мене окремі слова запіненого офіцера, але в цю ж хвилину солдатів оточують штабні сержанти, а під верби, де ми стоїмо (я вже навантажив кулеметні стрічки з французькими написами), здержуючи коня, летів мій хрещений батько сьогодні – граф Яромірський.

– Пане граф, пане граф! – загукали з усіх боків, підбігаючи до змиленого коня графа.

– Co to jest? – якимось верескливо врізався мені голос графа.

І тоді, пам'ятаю, виступив серед німого мовчання солдатів, що стояли оточені озброєними сержантами, один. Так, я ніколи не забуду ні цієї хвилини, ані його слова.

– Я вмру, – сказав він, – мені тепер однаково, чи розстріляють більшовики, чи свої, але з фронту, хай знає це пан полковник, втекли сержанти... Хто ж тоді зрадник?

– Зрадник! Розстріляти його! – загукали сержанти, але зустріли в очах солдатів таку люту ненависть, що ніхто більше не промовив і слова.

С о л д а т. На фронті немає людей, нас залишили, прошу пана, без жодного зв'язку, більшовики наступають колонами, вистрілюючи нас, як дике м'ясо... Ми мали сотню, а лишилося... – і він обвів рукою недобитків своєї сотні.

– Більшовик! – різнув пан полковник на всю руку нагайкою, як і мене, солдата, але спам'ятавшись, вигукнув команду, а потім сказав:

– За Річ Посполиту, собако, а не сержанти. Сержантами керує штаб, а не голота! Хто одмовляється йти на фронт?

Солдати були німі, тоді ще раз повернувся конем коло сотні граф і, щільно зціпивши зуби, глянув на готових стріляти сержантів, наказав офіцерові:

– На фронт!

Залунала команда. Солдати, вирівнявши похилені голови, пішли вдруге на фронт. До мене на воза, з наказу героя хрестиків, сів побитий графом солдат з кулеметом, і ми рушили під більшовицькі позиції.

Я повинен був бути задоволений, – по мені ж сьогодні ходила почесна нагайка, що так уміло посилала на фронт солдатів...

Вже зовсім смеркало. На польській позиції, десь на лівому крилі, горить прожектор, а в моєму серці горить біль, – він вилітає, бачиться мені, червоними ракетами та сіється іскрами над Зеленогаївкою, а виття собак на Джулаєвому кутку виводить перед очі тільки матір... Туга на серці, мов та сажка на пшениці.

– Важка дорога, – кажу я до свого коня, злажу з воза, як то роблять старші люди з нашого села, та біжу темної ночі поруч із конем.

– Я не хочу по-дурному вмирати... Не хочу, розумієш? – шепоче, звертаючись до когось невідомого, солдат. Він, так само, як і я, злазить під гору з воза та йде вперед, спотикаючись іноді на копці при дорозі.

Біле око прожектора викинуло на зеленогаївську дорогу пасмо світла, а на горі, де лікарня, тліли в вікнах далекі вогні – о, я знаю цю дорогу!..

Але я знаю ще одну велику таємницю, невідому солдатів; ранком, коли кричали горласті півні, а сонне село продерло до сонця заспані очі вікон – тоді більшовицькі полки, що несли в руках розірвані знамена своєї армії, що наступали босі й голі на польські позиції, було підсилено бойовою кавалерією Котовського.

Вона цілий день під гарматним огнем переправлялася поромами.

– В обіди, – каже до мене солдат, – матроси, голі по пояс, оперезані навхрест кулеметними стрічками, наступали з такою одвагою, що польська армія встояла лише познанськими полками... Ви нічого не чуєте? – запитує він удивляючись в тьму ночі, в далекі вогні лікарні.

– Ні... То, мабуть, дме після дощів сухий вітер, – відповідаю солдатіві.

Він мовчить. А на фронт, обминаючи нашу сотню, спішно, тихо вигукуючи коротку команду, що шипить у вимові поляків, як шелест пашні, летить кіннота.

На нашому правому крилі такий спокій, що, коли лопне постріл-другий, не віриться, що тут захрясла в пашні ціла армія...

«У нашому селі тепер теж спокій», – думаю я.

А глухе, далеке виття собак, що летить до мене чомусь із погорілого Джулаєвого кутка, гостро, до болю, коли хочеться плакати, замкнуло мої мислі на порозі нашої низької, мов та печериця під горою, хати.

Я знаю: батько вийшов на ганок – у хаті так душно, аж млосно, а діти сплять де хто впав, одна тільки сестра – ввижається – сидить при гасничку над матір'ю...

Мою думку шарпає знову бліде лице прожектора, що намагається прорізати чорну основу, яку так таємниче заткала сьогодні ніч.

– Повертайте ліворуч, – каже схвильований солдат.

Я починаю його ненавидіти: чого він труситься?

Смерть? Хіба глибої ночі не однаково маю вмerti, коли доведеться, я?

Мої мислі горять, а тупий біль закипів уже люттю.

– Його ж ім'я, – починаю іронізувати я, – історики польські можуть зарахувати під загальною назвою безіменних тисячних героїв... Хай радіє сьогоднішня ніч, коли десь по косях його землі буде проспівано вічну пам'ять, коли...

«Андрію!..»

Я кинувся, оглянувся назад: так, це ж був голос моєї матері, але в мене перед очима бігають перелякані та суворі очі військових, а десь далеко за лугами, по той бік Дніпра, ясно горять ліси.

З фронту летять назустріч замилені коні, офіцерам передають коротку, тривожну, мов журавлине «кру» перед бурею, звістку:

– Має наступати Котовський...

– Котовський?.. – повторює чомусь мій солдат це ім'я.

Ми зупиняємося; сотню розбивають на відділи, з п'ятдесяти душ, та ведуть у долину, звідки сторожко долітають глухі накази. Моя стійка з набоями – це місце польового штабу; шумлять телефони, хтось нервово повідомляє, що на праве крило густо наступає піхота, а в резерві – кавалерія...

Піхоті дають наказ приготуватись до зустрічі.

– Така погана позиція, – з тихим незадоволенням кидає на землю хтось із авторитетних ці слова, що летять, здається мені, разом із дикими качками на той бік, до Зеленогаївки, де чути бадьорий крик, уривки пісень та глухе рокотання вітру...

– Сволоч наступатиме сю ніч востаннє.

Це говорить той самий голос, запитуючи:

– Гайдамаки прибули?

– Так...

– На фронт виїхав граф... На фронт виїхав граф, – шипить хтось нервово у телефонну трубку...

Я безнадійно набиваю рептух пірю, підв'язую коневі до голоблі. Хай не ірже, хай не хрипить тривожно мій кінь!

Огні Зеленогаївської лікарні погасли; я не прислухаюсь, як раніше, до рясної перестрілки на фронті: це має бути смерть во ім'я життя, моєї матері, мислю, догоріло, а майбутнє братів із сестрами спотикається темної ночі в безвість...

Заплющую очі, а хтось засвічує старечою рукою лампадку перед чорними іконами в нашій хаті так, як колись засвічувала мати в зелену неділю, коли пахло чебрецем та любистком...

У мене тихо котяться по виду сльози.

– На фронт виїхав граф, – шумить.

Не знаю, чи то вітер, чи телефон.

Іржуть коні, а коротка літня ніч уже скидає чорну кирею над борами – сьогодні буде золотий день!

Я дивлюся з тупою цікавістю на заспані синьо-білі обличчя солдатів, що нагадують мерців, на радість їхню, коли вони вітають один одного, жартуючи, що більшовики побоялись наступати, що їхня, польська, армія – непереможна армія!.. Мені хочеться сказати словами з якоїсь старої сентенції: «О шляхто польська, скільки гонору й чванства маєш!..»

А моє серце щемить, коли слідкую, як назустріч сонцю летить ключ сонних, сполоханих за Дніпром качок, а слідом за ними, – не вспів іще ніхто запропонувати вистрілити, – з диким свистом летить гарматний постріл та б'є на приціл позад нас.

Пашня, степ, фронт стрепенулися! Телефон, замаскований десь під моїм возом, зашипив словами: «Кавалерія, Котовський, кавалерія...»

Я загнздав переляканого коня та встиг запам'ятати знайоме обличчя солдата, якого підвозив увечері: він стояв на колінах коло кулемета, а очі потопали на сході, де виплив уже наполовину криваво-огненний диск сонця.

– Смерть! – крикнув солдат йому назустріч, а мас упав головою під копець і, не слухаючи команди, стріляв у розірвані кіньми тумани.

Хрипів степ, ішла атака, а на землю, скошений кулями, упав крик першої лави більшовицьких полків

– Дайош Варшаву!..

– Варшаву-у!.. – засвистіли кулі, але я повернув коня, де на возі ще лежали два ящики з набоями, і полетів слідом за штабними кавалеристами; вони, заглявши чорно-малиновий плащ, раптом зупинилися: на позиції, оточений сержантами, скакав на вороному коні граф...

– Пане полковник, навіть трупами не стримаємо наступ, – каже, схиливши голову на буйну гриву коня, знайомий мені голос.

– Що?

І граф поскакав на позиції, а мене з конем знову погнали сержанти до бойової лінії...

– ...Козаки! Ви повинні не осоромити перед польською армією матері України...

Це були останні слова, що долетіли до мене з долини, де з червоними верхами на шапках шикувалися до бою гайдамацькі курені, слова, що нагадали мені якусь стару драму мого народу... І я знав добре, що не осоромлять гайдамаки польської армії, а може, навпаки...

– Смерть!!! – захрипів степ єдине слово солдата, коли гарматне ядро прорубало ворота фронту.

Закипіла запекла атака... Кіннота обох армій зустрілася, і тоді ж кавалерист-більшовик, що вилетів із туману і став у стременах на польському окопі, прицілювався з револьвера й випустив сім куль слідом за вороним конем графа, що летів у закривавлених удилах...

«Ні, я таки проскочу сьогодні до Зеленогаївки!» – стукає моє серце якоюсь звірячою радістю, але я вже не певний, чи це моя думка, чи ні, я тільки дістав з воза револьвера і спокійно кладу до кишені.

– Ящики з набоями – додолу!... Хай поспробує тепер сержант...

Я на хвилину закам'янів: кавалерист надвоє розколов голову якогось сержанта, його кінь крутнувся на окопі, мов дзига, він спіткнувся на німий кулемет, де сидів солдат, що вигукнув божевільно перед боєм слово «смерть».

– Я – бідний! Не рубай... – підняв він праву руку над головою.

– Не пан?!

Кавалерист дзвінко вилаявся, але закривавлена смужка сталі в його руці ударила з розмаху кулеметну цівку, а польський солдат удруге вигукнув з жахом:

– Я – бідний!

– Трудно, братан, руку здержати, – якимось не по-військовому сказав кавалерист, хитнувшись на сідлі, і впав навznak на землю.

З долини, займаючи праве крило польської армії, пішли в контратаку гайдамацькі курені; польська піхота збігала в долину, мов каламутна вода...

Так, більшовицькі полки робили останній наступ, і тачанки з кулеметами вже забігали, скригаючи немазаними колесами, в саме серце польської армії – в зону польового штабу.

– Ні, не привезу я лікаря до матері... Смерть, – кажу я вголос ці слова, а Зеленогаївська лікарня горить у цей час так тихо та ясно.

То польська армія, залишаючи села, палить, щоб ворог не скористався, природну позицію!

Залізний дах лікарні вогненно піднявся над осокорами, а далі все заглушив гук гармат та крики поранених.

Я, забутий у бойовій гарячці штабними сержантами, стою коло коня та жду хвилини, коли нарешті польська армія зрушить із фронту. Це мусить бути – я знаю – так само, як і те, що краще вмерти, аніж повернутися тепер без коня додому!

Я жду. В мене цокотять зуби в такт якомусь божевільному ритмові бою, а рука тремтить у кишені, де я заціпив, заломивши нігті, револьвера, бо мені хочеться стріляти...

«Котовський розбив гайдамаків...»

Не знаю, хто кому сповістив цю страшну для польського штабу звістку, але армія оголила фронт, залишаючи більшовикам кулемети, набої, навіть гармати.

З коня зняли тяжко пораненого графа, прослали шинелю на моєму возі – його рушницю поклали в головах та, доручивши проводити двом кавалеристам, погна-ли в долину, куди бігла тепер перелякана армія не хвилями, а мов та отара овець: вона втратила дисципліну, не слухала команди, не оглядалася назад...

– Варшаву-у-у! – лунали позаду крики більшовицької кавалерії, що летіла по-бідно, рубаючи по дорозі тих, хто мав житній колір шинелі...

Мене не зарубають: я – підводчик. А все-таки (я накинув під возом гальмо на гвіздок) уся сила моєї енергії тепер: вискочити на дорогу до Джулаєвого кутка.

– Сій!

Польські солдати багнетами спинили мого коня, а на протести кавалеристів, що я везу графа, почали лаятися: вони поклали на воза свого пораненого товариша.

Я глянув на його обличчя: це був той самий солдат, що так боявся смерті. Той самий, що крикнув: «Я – бідний!»

Ет, один чорт! Солдат, граф – це було мені однаково: я ж був для армії лише під-водчик – частка затоптаного кіньми села...

– Скоріше, хлопе! – шипить не своїм голосом кавалерист та б'є нагайкою впо-довж спини мого коня. За нами лунко кричить, мов недорізаний, степ. А голос сте-пу – це голос цього кавалериста: він хоче копнути матюками дорогу, хоче лайкою в бога висловити трагедію своєї армії!

Тоді я забуваю на хвилину про матір, тоді мій гнів та лють шарпає смужка ви-рваного кінського волосу на спині, а сам я, мов божевільний з радості начальник армії, що перемогла, дивлюся у вічі смерті. О, я тепер знаю, що втече до польського обозу лише той, хто не оглянеться аж до самого лісу назад, – хто кінний.

З мого села десь під горою, у вишнях, скрекоче кулемет.

«Це дякують панам джулаївці», – проскакує в мене думка, але кінь спотикається на копець, віз підскакує, а очі графа з ненавистю та болем дивляться на мене: він хоче дати наказ кавалеристам, він намагається висмикнути з-під себе поранену руку, дає зрозуміти, що треба спинити коня, – тоді я гукаю на все горло «гиття!» – мені треба ще заглушити белькотання закривавленого графа...

Уже недалеко перехресні шляхи – накочена дорога до Києва, а глуха, з двома стежками у зеленому спориші, – до мого села. Я вирішив, що це буде межа, де не повинно справдитися батьківське слово.

Хай хоч сьогодні я не буду конем, що хтось має вивозити на мені гній до свого сухого поля... Хай не сміється дядько Василь, що я поїхав підвозити до Волині па-нів!..

Я спиняю коня... На горі ще йде бій, але польська армія біжить до бору не тією дорогою, куди погнали мене кавалеристи – до польського штабу за селом, – вона тікає пашнею, навпростець прямує до накоченої дороги, де підскакує в голубому диму гарматних пострілів.

На місці польського штабу лежать – невідомо, мертві чи поранені, – солдати, розламана кухня та солома з сіном, що розтрусилі возами селяни.

Я зовсім спинив коня; граф застогнав, плюнувши лайку в обличчя пораненого солдата, що лежав без пам'яті цілу дорогу. Один з кавалеристів вихопився конем

за вербу: вони були здивовані, що штаб та Червоний Хрест зникли невідомо куди.

– Що сталося? – кричить, спиняючи коня за два кроки од воза, переляканий кавалерист.

– Нічого! – відповідаю та стріляю з револьвера поспіль три рази, а він звисає в стременах коня та біжить з ним, мертвий, попустивши до колін уздечку, в степ. Я хватаю з-під голови графа рушницю – він дивиться на цю сцену широкими, червоними з люті очима, – та мені не до графа тепер: з-поза дуплинистих верб, що згорбилися од старості, вартуючи село, скаче на постріли кавалерист – у мене трусяться руки, я не знаю, чи є хоч одна куля в рушниці графа, але затвор подає в цівку – стріляю тоді просто в малинову стрічку, що вплетено в гриву цього викоханого коня, бо кавалерист приліг, тримаючи в руці револьвера, до кінської шиї.

Я на цей раз не влучив; тільки кавалерист, піймавши на вітрі переможний крик більшовицької кавалерії, повернув коня до бору: лопнули за мною два постріли з револьвера, і вівса заткали вершника у зелену далечінь степу.

Я кричу, нахваляюся, слідом за ним; п'яний тепер якоюсь великою радістю перемоги, я ще хочу вистрілити з рушниці, а затвор не подає куль: це була остання.

Шарпаю віжками коня, в правій руці – револьвер, а на возі – граф та просто солдат-поляк, я жену селом коня так, що навіть свої ж не пізнають мене з обличчя, а лише по коневі здогадуються.

– Куди це ти, Максимовичу, добро таке возив?

Це так жартує, спершись на воротах, де прибито розмальованого дерев'яного хреста, один дядько.

– Пани є ще в селі чи немає? – запитую його, не відповідаючи.

– Я б і тебе не бачив, коли б це ти не їхав...

Ні, хіба я можу вдержатись – у мене так накіпало за сю ніч, – щоб не послати цього дядька десь аж під небесну канцелярію?

– Немає?!

– А я що тобі: польський генерал?

Я махнув рукою – безнадійно допитуватися, – а лайка, коли там впливло слово «мати», завмерла на губах. Я рушив вільною ходою додому.

«Хоч би тобі душа з нашого кутка», – гадав я. Ворота скрізь позачиняно, а все село під гору вибігає та за боєм слідкує. Виглядають із-за воріт, запитуючи, лише ті, в кого погнали в підводи чи батька, чи сина; дівтора вискакує аж за ворота, на вулицю, хоче зазирнути в обличчя поранених, а хтось із старших серед дітей аж у долоні ляскає:

– Ой рушниця ж! От одріза можна зробить, ге?

Я сховав до кишені револьвера. Такий мені сум – я боюся думати про матір, мені скоро скажуть.

– Скоріше їдь! – гукає із свого двору дядько Василь; я аж зрадів – це далекий наш родич: коли що трапилось дома, тут буде відомо.

Але я не розумію його хвилювання. Він одчинив ворота, коня за повід, а сам на дорогу вдивляється.

– Ні, як такі тако їхать? – починає картати він мене. – Ще й слід панський не захолюнув – усе село перевернули – давай підводи пану! А ти десь вирвався, ти... О, то це пани – живі? – запитав він, аж зблід, коли вкотив до клуні воза та почав здійсмати колеса...

Я розплакався; із сіней дядькової хати вибіг із набряклыми від сліз очима брат Петро; я не питав його.

– Мати вночі вмерли, а за тобою все плакали-плакали – не говорять, а тільки плачуть. Ми їм кажемо: «Він приїде з доктором», а вони ковтнули води з ложечки – захлинулися...

– Чого ти лаєшся? Лежи каменем з доброї честі! – каже переляканим голосом дядько Василь до графа; я на крик підходжу до воза – у мене тепер ні жалю, ані серця – лише тупий біль. У клуні напівтемно, а зайчики від сонця, що проскакують через шалівку на тік, сліплять графові очі...

Г р а ф. Польща озолотить тебе за мене, чуєш? Я – граф Яромірський, начальник другої познанської дивізії, розумієш? Хто ти? Маєш допомогти мені...

Д я д ь к о В а с и л ь. Чи не гадова душа! Цабе яке вискіпалося: мулько, мабуть, лежать на возі?!

Я засміявся... Мені вподобалася така відповідь, але я згадав за коня.

– Веди його в левади, хай трохи промнеться, – сказав Петрові, передавши вуздечку.

В клуні тепер нас тільки троє: я з дядьком та граф. Солдат, коли його перевернув обличчям до сонця дядько Василь, уже, видно, давно задубів; губи щільно замкнені, а пристаркуватий, з великим шрамом на бороді вид такий був збитий за життя, що я мимоволі згадав його слова: «Я – бідний».

– За мою смерть... Пам'ятай, польська армія розіб'є більшовиків... І не тільки ти, – це граф до мене, – а все село спалимо до цурки... Дай мені води, – командує по-військовому граф дядькові Василеві.

– Ой зараза ж! – це дядько Василь.

Я запитую графа польською мовою:

– Пан полковник не помиляється? – Мені тепер просто хочеться побалакати – доля його лежала в моїй кишені, але дядько Василь нервується.

«Скоріше, чого там панькаєшся». – кажуть за нього тремтячі руки, коли він почув із вуст пораненого кару вогнем...

– Селом побігли більшовики! – пошепки, причинивши хвіртку, передає дячина чи дочка Василева.

– Не вештайся по двору, в хаті сиди! – кричить до неї дядько.

...Я згадую вигорілий Джулаїв куток, я уявляю до найменших дрібниць, як зачлинулися водою перед смертю мати, тоді знову виймаю з кишені револьвера: граф скавультить, мов пес на пожежі.

– Більше не доведеться палити, пане полковник!

Я повертаю барабан револьвера, а дядько Василь махає рукою:

– Не стріляй, він уже й так готовий... Сам дійшов. Фу, смердота яка!

В клуні темно. А селом (уже стихли постріли) стугонить під копитами земля, скригають немазані тачанки, а сірі, в зелених штанях до обмоток, червоноармійці заскакують у двір пити воду...

– Я приберу його до вечора, – каже до мене дядько Василь, замикаючи клуню. А сам по-хазяйському виносить надвір відро води, ставляє його посеред двору, як на весіллі.

– Стомилися, товариші? – хитро протираючи вуса, запитує він якогось червоноармійця.

– Вода в нас хороша, кринична... Хліба трудніше достать, а вода, слава богу, є! Не вірите в бога? Не годиться так...

Падають дядькові слова за мною, відповіді червоноармійців я вже не чую, бо поспішаю левадами додому.

Тихо заходять сьогодні до нашого двору люди, майстри тешуть під повіткою дубового хреста; а батько стоїть без картуза серед двору – руки спустив додо-

лу; в його чубі заплуталося сіно, вітер хоче висмикнути, а сінина метляється, аж до густої брови дістає, але батько не хоче допомгти вітрові – не підіймаються руки.

Врубайте, тату, полотна матері на труну, баба кажуть...

Це моя сестра наш пастух тепер і хазяйка; вона цієї ночі посмутніла й постаріла. Не лінувалась за свій короткий вік – можна і врубати, каже батько, втерши рукавом сльози, до людей.

Ми коло порога зустрічаємось, а він:

– Щастя твоє, – до мене, глянувши на синю, пухлу смугу, що залишилася на моєму обличчі, як спомин про графа, – щастя, що тільки вирвано шматок м'яса, а сам хоч цілий зостався. Щастя... – якась гірка усмішка на обличчі. – Залий березівкою.

Батько хотів ще щось промовити, та в хаті, коли почули, що я прийшов, заголосоли жінки – матеріні сестри, а найменший мій брат сидів на тому ж самому місці, коло вікна, як і вчора, коли я виїздив по доктора...

Він уже виплакав свої сльози – схлипував; одна тільки сестра примовляла з тітками, голосячи:

– Ой матінко-вутінко, де ж нам тебе зустрічати-виглядати?

...Я цілую в останній раз мертві руки матері, а коли стихає в хаті голосіння, до мене – не знаю – настирливо (я жахаюся цієї думки) підкрадається одне запитання: чому моя мати так зціпила щільно губи, як і мертвий солдат?

– Смерть... Не хвилюйся, сину, – вговоряє мене якийсь старечий голос.

З моїх очей капують нестримно сльози на лице матері, а сам я глухо ридаю...

«Смерть!» – чую я знову нелюдський крик солдата перед боєм.

– От забули ви, діти, хоч раз десь ізнятися з матір'ю, щоб пам'ять була, – той самий голос старої.

Я виходжу з хати; принесли полотно на труну матері...

Перелажу до городчика; мені не хочеться зустрічати людей, а в городчику – холодна м'ята та любисток, ще й гвоздики – повні квітки, що їх так любила моя мати; я рву, але божевільне запитання вдруге підкрадається до мене: чому моя мати так зціпила губи, як і мертвий солдат?

– Киш-ш! – кидаю грудку землі на курку, що кублиться під кущем агрусу; вона підлітає, а з нею летить моє божевільне запитання.

І знову хрипить степ, кіннота йде в атаку, а солдат, що стає тепер півнем, стоїть на купі гною коло повітки та кричить несамовито:

– Смер-р-рть!!

Я йду...

– Ну, розписуйте хреста, – каже мені спокійним голосом майстер, наш сусід.

– Зараз.

...До мене прийшов спокій. Батько стоїть без картуза серед двору: гранчаста, загоріла шия, а сінину з чуба вітер висмикнув.

Я беру крейду до рук і не знаю, що ж саме написати на хресті про смерть моєї матері.

Майстер підказує мені:

– А ви, Максимовичу, просто, без латини: «Оксана Андріївна Романюк...»

– Ні, не можна: мати.

Але в мене справді не знайшлося слова, яким можна було б на хресті матері змалювати її страждання.

1925

Рудольф ЯШИК

Словацький письменник **Рудольф Яшик** народився 2 грудня 1919 р. у містечку Турзовка, помер 30 липня 1960 р. у Братиславі.

Навчався в гімназіях у Нітрі та Клашторі под Зн'євом. У 1935-1938 рр. був робітником взуттєвої фірми «Батя» у Зліні. З 1940 р. у лавах словацької армії воював на східному фронті (Крим, Кавказ). У 1943-1944 рр. працівник військових передач Словацького радіо у Пряшеві та Братиславі. У 1944 р. включається у визвольний рух проти фашизму. Після війни працює редактором заводських та регіональних газет. З 1956 року на творчих хлібах.

До перших своїх літературних спроб відносився критично і майже нічого не публікував. За життя вийшли тільки два його романи. Ранні поетичні й прозові твори вийшли у 1966 р. в книзі «Похмурий міст».

У книжковому дебюті «На березі прозорої ріки» (1956) надв'язав на традиції словацької ліризованої прози з виразним соціальним підтекстом та баладичністю. Природа його рідного Кисуцького краю гарна і сувора, тому і має сильний вплив на характери людей.

У романі «Майдан святої Альжбети» (1958) зображено долю молодих людей у бурхливий час Другої світової війни, засудивши фашизм та расову дискримінацію.

Роман «Мертві не співають» (1961) – це частина Яшиком задуманої трилогії, яку не встиг дописати.

Ліричність і баладичність проявились і у посмертно виданих повістях «Чорні та білі кола» і «Повість про біле каміння». У збірці «Чорні та білі кола» письменник повертається до кисуцької тематики. На передньому плані чарівний світ горян, але водночас виринають і соціальні й людські проблеми. Тут і мрії про щастя, любов, збереження віри у життя.

Твори Рудольфа Яшика було перекладено десятима мовами. У 1961 році у київському видавництві «Радянський письменник» появився роман Р. Яшика «Площа святої Альжбети» у перекладі Ю. Авдеева, але також і під назвою «Майдан святої Альжбети» у 1971 році у видавництві «Дніпро». Роман «Мертві не співають» вийшов 1963 р. у київському Держлітвидаві у перекладі В. Гримича. У 1972 р. журнал «Всесвіт» опублікував його новелу «Пора мідних облич» (Перекл. Д. Андрухів). Літературознавець Галина Сивченко у 1981 році видала монографію «Рудольф Яшик. Проблематика і поетика прози» (Київ: Наукова думка).

Попеляста ворона

Летить.

Велика попеляста ворона летить, повертається до смереки. Облітає її та сідає. Раптом злітає, скрегоче і починає кружляти навколо дерева.

Воронята їй не відповідають. Ондрей хапає їх за дзьоби, а голови притискає долонями, тому що боїться старої ворони.

Він один.

Політ ворони сповільнюється, її кола все зменшуються.

А в самому центрі сидить, стиснувшись, Ондрей, хотів би втекти, її крикання його лякає. Скрегіт і великі розкриті крила, які раптом завмирали. І дзьоба боїться, ще й кігтів, вони ж зігнуті й гострі.

Живіт у неї попелястий, шия чорна.

Сонця не видно, тільки важке небо і чорна тінь, яка негловно кружляє.

Ондрей схопив корзину, яку приніс на гриби, і кинувся геть. Ні, не хоче нічого бачити, тільки вибирає дорогу і біжить вниз межами через картопляне поле, конюшину і зелений овес.

Ворона його супроводить і злим оком слідкує за ним.

Ось хата.

За нею в невисокому схилі батько Ондрея викопав яму, підтягнувши вгору чотири кам'яні стіни, стріху накрит гонтами, здається, ще й сказав: «Бач! Я зробив підвал, такий підвал, що і мене переживе». Так воно і сталося. Батько зник, а підвал залишився. Ондрей забіг у підвал, закривши дверцята.

Ворона сіла на огорожу, злісно крякаючи.

Коли нарешті наважився, вийшов і закричав на неї:

– Геть! – і кинув камінь. Але попав в огорожу.

Ворона і не ворухнулась.

– Марш звідси! – кинув ще більший камінь.

Ворона піднялась, навіть крилами не замахала. Мить парила у повітрі, а потім її ніби кинуло вбік і вона полетіла в ліс, до високої смереки.

– Спробуй прилетіти ще раз! – погрожував їй.

Вибрав воронят з корзини й поклав у траву. Відразу вони роззявили великі дзьоби, обрамлені жовтою смужкою. Махали слабкими крильцями.

– Їсти просять.

У вічі йому впала колода, яка з давніх-давен лежала на подвір'ї. Перевернув її і знайшов під нею комашню і кілька товстих дощових черв'яків. Ондрей зібрав їх.

Воронята жалібно канючили у траві і підскакували, ковтаючи повітря відкритими дзьобами.

Він опустив одному в дзьобик дощового черв'яка, потім другому і лише дивувався, як швидко черв'яки зникають.

– Господи, Господи!

У віконній тріщині засяяло сонце та сховалось за олов'яну хмару, замрячив дрібний дощ.

Ондрей відімкнув хату. Поклав на стіл мамину жовту вовняну хустку, а на неї воронят. Очікуючи чогось незвичного, присів і дивився на них. У нього ж часу вистачає, ніхто його не підганяє. Навіть стара ворона. Вона полетіла до високої смереки, де залишилось порожнє гніздо. Нехай! До ворон Ондрей немає ніякого співчуття. Не співчуває і воронячій матері. Це ж гидкий птах і розвелся його стільки багато, що коли восени або взимку зграя ворон піднімається, то майже не видно неба. Отак літають дивними колами або перелітають з горбка на горбок довгими рядами, аж у Ондрея з цього моторошно на душі.

Ох, ох, скільки їх!

На Кисуцях всі розоряють воронячі гнізда. Ондрей також. Одного разу знайшов у гнізді ще неоперених пташенят. Вже й сам не знає – чи їх притиснув, коли злавив зі смереки, або що трапилось, та з-за пазухи витягнув пташенят мертвими. А ці воронята великі, оперені й розмахують крилами.

Вже навіть їсти не просять. Знайомляться з його кімнатою. Куйовдять собі пір'я, клюють у хустину. А тільки-но Ондрей протягне руку до їх голівок, завмирають одразу, відкривають дзьоби й скиглять, сердито наскакуючи.

– Не боятися, ще дурні.

Заглянув у горшки на печі. Знайшов трохи картоплі й приніс їм. Ковтали. Останню картоплю посолів і з'їв.

Воронята задрімали. Схиливши голови, притулилися одне до одного. Але Ондрей їх одну від другої відділив і намагався вгадати, котра з них більша і сильніша. Але вони були однакові як дві краплі води, тільки йому на хвилину здавалося, що ця справа є сильнішою, у неї і дзьоб більший.

– З цієї колись буде ворона! Цю залишу, – промовив гордо і слабшу взяв із собою. Замкнув хату, ключ поклав на домовлене місце і побіг на площу до п'яти хат, де у нього було багато ровесників.

– Ворона, ворона! – заверещав з усієї сили, коли прибіг до першої огорожі. У долонях перед собою тримав ворону.

– У мене ворона, я зловив ворону! – кричав Ондрей, пробігаючи між двома хатинами, старими-престарими, з яких тхнуло димом.

– Ворона! – відгукнулося з якогось подвір'я. Ондрей і не знав, хто вигукнув, тільки підняв ворону над головою – нехай її всі бачать. Потім змахнув, наче хотів закинути її на сливу, і грізно засичав:

– Гс-с, г-с-с!

– Кра-кра! – скреготіла ворона.

Із-за огорожі несміливо виглянула кучерява голівка. За нею друга, і вже тут були чотири здивованих ока, потім вже не було ні голів, ні очей, тільки пролунав галас і верещання:

– Ворона, ворона!

– Ондрей зловив ворону!

– Хоче її відпустити. Біжіть!

Чути чийсь плач.

Підбігли до нього, обступили, і настала така тиша, що птах перестав скиглити, сховавши голову в долонях Ондрея. Під час цієї тиші всі дивились вгору на руки Ондрея. Дивились побожно, мов старі під час таїнства. Одна дитина простягла руки і заплакала:

– Ондлей, дай мені волону. Волону...

– Іди геть!

– Бе-е-е!

– Де ти її зловив?

– Така велика!

– Бе-е-е!

Але Ондрей мовчав. Приклав воронятко до грудей і пішов собі. Надув щоки, витріщив очі, щоб його лице набуло дикого вигляду. Глибоко передихнув і ні з того, ні з сього став на плоский камінь і, округливши очі, сказав:

– Ех, що було! – Сиділа вона на страшенно високій смереці. Дві сиділи...

– Дві?

– Бе-е-е!

– Ну, а далі?

– Зачекай! – Ондрей смикнув плечем. – Йду я собі, йду по гриби... – Раптом йому хтось поклав на плече руку і сказав:

– Але, але, ворона!

– Це ти? – запитав Ондрей боязливо.

П'ятнадцятилітнього Паєра він боявся, його єдиного у всьому селі.

– Де ти її зловив? – п'ятнадцятилітній похитувався, поклавши руки у кишені.

– У лісі.

– У лісі? Але де!

– Під ялинами.

– Так. Під ялинами? Ворона прилетить до мене. Тут же! – Паєр ще похитнувся і простягнув долоню.

– Але...

– Ти мені будеш перечити? Це моя ворона. Я її собі позначив. Звичайно, Під ялинами! Ворона прилетить до мене. Та ще я хотів би... – І голосно розсміявся, дивлячись у небо, оскільки йому щось спало на думку. – Принесеш мені її туди, куди я хочу. Ось до цієї огорожі! І швидко. Буду рахувати до трьох. Один... – Він підняв палець і пішов до огорожі.

Ондрей ніколи не противився п'ятнадцятилітньому Паєру. І тепер захоплювався його рухом мужчини, в якому відбивалась сила. Зовсім про Паєра забув. Не треба було показуватися з вороною, а майданчиком непомітно пройти тихо або зовсім обійти його...

– Два! – Паєр підняв другий палець. Він сидів біля огорожі і поблажливо посміхався. І чого йому не посміхатись? Дешево йому дістанеться ворона. Він трохи злився на Ондreja, та не давав взнаки. Йому самому ніколи не вдавалося роздобути такого великого пташеняти. «Гаразд, Ондрейко, ондрейкуватий. Це ми вирішимо пізніше», – подумав. Потім вже уявляв собі тільки те, як зварить ворону і з'їсть її.

– Три! – підняв Паєр третій палець.

– Дай!

– Дай! – шепочуть біля Ондreja.

А цей у плач. Сльози у нього горошинами котяться. Розплакався, зробивши перший крок у напрямку огорожі. Та якби не було Паєрової посмішки, то був би йому і віддав. Але віл цієї посмішки затверділо серце, наповнившись сміливістю – він обернувся і побіг вниз по польовій стежці. Ондрей нісся з такою швидкістю, що від вітру сорочку надувало. І верещав:

– Мама! Мама!

Паєр не міг опам'ятатись. Але встав, підсмикнув штани, м'яке волосся кинув на потилицю і заревів:

– Ти отак? Ну, почекай! – і кинувся за ним.

Діти дивилися мовчки, не ворухнувшись.

– Дожене його.

– Бе-е-е! – хтось з них розплакався.

Але страх надав Ондрееві крила – він мчав, стискаючи ворону за горло. Калюжа! Прямо через неї. Бризки на всі боки.

Паєр також хотів перескочити калюжу, але не зміг. Нога посковзнулась, і він упав.

– Мама! Мама!

– Кра, кра!

Паєр вже не біжить. Погрожує кулаком і кричить:

– Чекай, ти ще попадеш мені під руку! Шию тобі викручу... – присів на траву і почав вижимати штани, виношуючи темні плани. Він би ще біг, але... школа близько, і в ній Ондрейкова мати. Він її боявся... руки в неї були, як у чоловіка.

Біля шкільної огорожі Ондрей був уже паном. Ще раз пхикнув, шморгнув носом, але очі вже витер.

За огорожею підіймався високий вхід у підвал з димарем і залізними дверима. У підвалі вже був кілька разів, та одного разу, коли пані вчителька була у сусідньому селі, вийшов аж на димар. Однак пані вчителька забороняла туди ходити. Тому трава на підвалі росла густа, яскраво-зелена, хоча неподалік у дворі пустир. Траву з корінням топтали дитячі ноги. Під час перерви там гралися, бігали, пустували, деякі розмірковували про те, як було би добре сидіти на димарі і звідти дивитися

на білий світ – як вози гуркотять по дорозі, як тече Кисуца, неподалік на яворі шпак скаче з гілки на гілку, смішно дригаючи хвостиком.

– Ох! – зітхнув Ондрей і подумав: «Чому пані вчителька не пускає нас на димар?»

– Він задивився так, що й про ворону забув.

– Кра, кра!

Мати Ондreja, ставна й огрядна жінка, не більше тридцяти років, вийшла зі школи з відрами, залишивши за собою відчинені двері у коридор, гукнула:

– Добре, пані вчителька! – Голос у неї був гострий.

Ондрей дочекався, щоб матір пройшла через дорогу. Тільки-но вона зникла під крутим насипом, побіг у школу. Довгий вузький коридор, з правого боку двері у клас. Проте Ондрей їх не любить. І тепер висолопив на них язика. Краще входить в ті двері, що напроти – за ними знаходилась кухня вчительки, звідки виходили незнайомі і дражливі запахи. Двері були напіввідкриті. Дзвенів там посуд.

Ондрей не знав, як дати знати про себе. Перемінався з ноги на ногу і сподівався, що пані вчителька вгляне. Постукати? Ні! І мати йому кілька разів наказувала стукати, він ніяк не наважувався. Не розумів він цього. Йому здавалось смішним стукати у двері.

Ондрей міцніше стиснув ворону:

– Кра, кра!

Ще раз закрякала. Тиша. Кроки.

– Ондрей! Ах, у тебе ворона, справжня ворона! Покажи! – Це була невеличка істота з невеличкою головою і майже дитячим лицем. Але вже надкусила його старість. Виорала борозни на чолі й навколо вуст, лише щоки залишила недоторканими, тому й вміли по-дитячому тішитися.

– Це я зловив, – вже зумів надати своєму голосу певної гордості. Коли пані вчителька звернулася до нього, то він вже не боявся, не соромився.

– Дивись, який спритний!

– Ну, у лісі! – підійшов ближче.

Пані вчителька підняла ворону і мовила:

– Попеляста ворона!

– Де там! Молода, – сміливо заперечив і показав на дзьоб: – Тут у неї жовте. У старих ворон такого нема.

– Кра, кра, – відкрила великий дзьоб і жадібно чекала, що їй у нього щось кинуть.

– Справжня ворона! – Щось таке ніби жах і дитяча радість промайнули її обличчям. Порум'яніла. З поважним виглядом віднесла ворону на кухню. Поклала на гладкий стіл і дивилась на її глотку. Насамперед серйозно, потім з подивом, коли вороні по гладкому столі ковзались ноги, коли сікла крилами, щоб добратися вище – до носа вчительки, та сміялась так, як Ондрей ще ніколи не чув. Сміялась, як дівчата в класі або в шкільному саду, коли гралися в піжмурки або у «сонечко».

– Даєш мені її?

– Ну!

– Ти спритний хлопець, – пані вчителька зайшла у кімнату. Ондрей вже знав, що буде далі. Коли він приносив ягоди, вона завжди заходила у кімнату і приносила йому гроші, і завжди, коли заходила у цю кімнату, зверталася до нього:

– Ти спритний хлопець.

«Крони буде замало, – перелякано подумав хлопець, але тут же розвіяв такі думки. – Пані вчителька знає, що годиться!» А щоб себе утвердити, то гукнув:

– Таку велику ворону ще ніхто не зловив. – Але пані вчителька, мабуть, нічого не чула, бо не обізвалася з кімнати, тільки в чомусь порпалась. Він не знав, у чому вона ристься, у їхній кімнаті ще не був. Через відхилені двері бачив трішки підлоги, а на стіні якусь картину вусатого чоловіка.

«Який цей чоловік гидкий!» – подумав.

– Це тобі.

Забув навіть подякувати, бо у маленькій долоні побачив металеву крону, а під нею ще якісь гроші.

За спиною Ондreja хтось поклав відра.

– Ти що тут робиш? Ти хоча б привітався? – Мати смикнула його за вухо.

– Я ворону...

– Господи, ворона! – мати побачила її на білому столі.

Ондрей вибіг з кухні. Геть від мами, щоб міг порахувати гроші. Побіг до річки, до верб.

– Три крони! Дві я вже відклав і ще три – буде вже п'ять. А якби я мав тих вісім, що забрала у мене мама... – Не наважився додумати. Гроші поклав у кишеню, задзеленчав ними і сказав: – Пані вчителька знає, що годиться, – і пішов додому навколо шкільної огорожі. Це була дорога! Нічого, світ гарний! Вже й площу видно. Десь там чекає Паєр, підстерігає його, та Ондрей не боїться. Два ляпаси витримає. Це переболить.

– Якби мені було п'ятнадцять! – Це його єдина мрія. Більшого собі не бажає. Тоді би він Паєру показав! Але не покаже, бо ще треба п'ять років почекати. Правда, і Паєр не зупиниться. Йому буде двадцять. Це погано...

Паєр сидить посеред дороги. Поглядає спідлоба, очима кидає навколо... Та Ондрей сміливо прямує до нього.

– Де ти її відволік? – Паєр руками закрив діри на колінах.

– Це було для пані вчительки. Так! – Може обійдеться і без ляпасів і продовжив: – Пані вчителька мені казала, щоб я їй приніс ворону. Якби це не було для пані вчительки, думаєш, що я б тобі не віддав її? Дуже легко! Що для мене така ворона? – Він надув щоки й рукою махнув так, як дорослий. Другу руку тримав у кишені, стискаючи гроші. Тільки б не задзвеніли. У Паєра непоганий слух...

– Але у мене вона була позначена! Це була моя ворона.

– Брешеш.

– Я брешу? Ти миршавий, таку тобі вліплю... – Дав йому ляпаса. У Ондreja відлетіла шапка. Він кинувся на дорогу, зарив пальці у пилюку та між камінням і так заверещав, що Паєр злякався. Відбіг до огорожі й звідти йому вимовляв:

– Якби ти дав її мені, то я б тебе не чіпав. Ворона була моя, я її собі позначив. Саме сьогодні й готувався, що її візьму...

– Старий цап! Кого ти знову бив? Де ти є? – почувся гнівний голос Паєрової мами.

– Іди в хату, швидко! – Паєрову матір ще не видно. – А ти що тут верещиш? – виглядає із-за огорожі.

– Ваш Яно мене побив, – І дався ще більше верещати, лежачи на цій дорозі, аж погано на нього дивитись.

– Підіймайся, бо і тобі дістанеться.

– Ваш Яно хотів у мене ворону відібрати.

– Не хотів, не слухайте його. Це він таке придумав, – прозвучало від сусідів.

– Зачекайте, обом дістанеться! А ти рушай до хати, бо і тобі буде погано. Берися за роботу! Із смаркачами буде сваритися, цап старий. Чи бачив таке світ?

– Вже йду. – Паєр вийшов із сусіднього двору, але не йшов прямо – матері у руки! Почав обминати хату.

– Іди сюди, сюди. – Вона його добре знала.

– Якби ви знали, як страшенно мене побив, – Ондрей потягує носом і також збирається у хату, бо мати Паєра вміє розгніватися, потім б'є куди попало.

– Вже стільки не реви, бо й тобі дістанеться.

– Він мене побив... – каже вже тихо, для власного вдоволення.

Бах-бабах, вереск у Паєрових.

– Але ж я йому нічого не зробив. Він сам посковзнувся і вивалився.

– Цап старий! Зі смаркачами! Це ти вмієш...

– Але...

Ондрей вишкіряється.

Потім вже цілий день піклувався тільки вороною. Тут і там рив землю біля хати, бачили його й у межигір'ї, але великі дощові черв'яки, напевно, були глибше, оскільки багато їх не знайшов.

– Нічого. – Він оперся на сокирище і роздумував, чи воно так буде кожного дня.

– Що ще таке їсть ворона? – І тут обличчя у нього прояснилось. – Ну, звісно, рибу!

– Вода, правда, мутна. Але могла би така ворона їсти рибу, – так розмовляв він сам із собою, жалкуючи, що нема з ким порадитися.

Паєр!

Ні, ні. Його краще не питати. Пані вчителька! Пані вчителька буде знати, – усе залишив і побіг до школи.

Пані вчителька стояла на дорозі і розмовляла з якимось чоловіком, якого Ондрей не знав. Матір він не бачив. Сперся об верстовий стовп і вдавав, що дивиться на річку. Вода текла мутна, на її берегах було пусто. У таку похмуру погоду річка нікого не манила до себе.

Чоловік попрощався, пані вчителька збиралась увійти у школу.

– Пані вчителька, пані вчителька, – прибіг до неї цілком захеканий. – А що їсть ворона? Черв'яків, картоплю, а ще...

– Все. Вона ненажерлива і...

– Це означає, що і рибу!

– Риб, жаб, всіяке м'ясо.

– Жаб? – не вірить, аж затремтів.

– Ти не переживай, У мене є чим її накормити. тепер я їй дала трохи хліба, – і вчителька якось заклопотано пішла собі.

– Так, так, – тихо сказав Ондрей, потім з якимось самозреченням пройшов навколо саду, і по окраїні поля вибрався до великих болотистих лук, звідки було чути кумкання жаб. Спочатку йому йшлося добре, але дедалі земля ставала м'якішою, трава більшою, колючою, дедалі більше було широколистих рослин, які на інших луках не траплялись – жовтуваті й сині, але з усього найгіршим було те, що ноги аж по кісточки грузли у згнилу землю і у нього було враження, що ступає у щось гидке. І дорослі ці луки обминали. Тільки у найгарячіше літо, коли навколо все пересихало і земля тріскалася від сонця, тоді ці луки косили, але мати Ондрея казала, що сіно з них нікуди не годиться. А потім ще додавала, що воно кислувате... Це він не міг зрозуміти і завжди уявляв собі, як одного разу піде на болотисті луки й скуштує оте сіно. Тільки йому ніколи не спадало на думку, що піде сюди за жабами.

– Жах, скільки там гадюк.

– Такі. – Люди розтягували руки. – Двометрові! – казали дорослі, а Ондрей згадав це і злякався. А тут ще попелясте небо, переткане чорними хмарами, з яких кожної миті ось-ось проллється дощ, не давали йому спокою, оскільки під час дощу, як казали старші, гадюки вилізають із землі, щоб викупатися.

Так йдучи, він забув про жаб і не шукав, бо усе тут здавалось таким дивним. Там школа, там майдан, його хата, і все було так близько. Якби закричав, то могли б його і почути. Але не закричить, там же Паєр.

Гнилої землі було дедалі більше. Трава рідшала, і вже це була не трава, а ніби дерн. Росла в тирсах разом з мохом, ніяких квітів тут не було. Появились невеличкі

гірські озера з трав'яним дном і з такою чистою водою, яка була тільки у криничках Під ялинами, де вибрав вороняче гніздо.

Біля одного озерця, яке не міг обминути, зупинився, нахилився і зовсім так, ніби його мав посеред кімнати, дивився у нього без страху і з таким зацікавленням, як пані вчителька дивиться у воронячій дзьоб. Сунув у воду руку: холодна.

По воді пробігло щось подібне до павука, але було без черевця. Не міг його зловити, було в'юнке. Пробігло, зупинилось, потім вздовж і поперек озерця бігало. Зайти у середину озерця Ондрей не наважився. А на дні, зовсім як по сухій землі, повзали якісь жуки, подібні до клопів. Ті, напевно, і не знали, що вони у воді.

– Такий не втопиться, – промовив із заздрістю і згадав, як вчився плавати і тонував два роки тому, саме в такий час..

Потім ще було там щось чорне, що знімалось, перескакувало у воді з місця на місце, немов птах злітає у повітрі.

Трав'яне дно було зеленкувате, та коли краще роздивився, побачив там жабу.

– Жабище! – Вона була велика, спина у неї зелена. Він був зачарований озерцем і м'яким кваканням жаб десь попереду. Жалкував, що нічого з собою не приніс, прийшов тільки з голими руками. Ага! Воринка з паркану, а у неї вправлена виделка.

– Ох, я б її наколов! – Пробудилась у нього пристрасть ловити щось, ловити й водночас бродити по воді. Але нічого у нього не було. Зірвав траву-моріг.

– Тик, тик! – у жабу, а вона нічого. Ворухнулась і залишилась на місці.

– Геть! – Він тикнув сильніше. Жаба зарилась у траву, а на гладь впливло мале жабеня. Голова з очищами були над водою, лапки розчепірені. Дивився на ці ноги й перетинки на них:

– Ніби гусеня.

Йому подобалось жабеня. Таке би приніс вороні! Але влізти в озерце не наважився. Обійшов його, дивлячись під ноги й навколо себе, забувши про змій. Почував себе зовсім так, як біля ріки Кисуца. Прогнила земля більше не шльопала під ногами, і самотність його не пригнічувала.

– С-с-с! – засичав від здивування та страху, поклавши долоні на коліна. Жаба! Пильно дивляться один на одного. Хтозна, про що думає жаба? Сидить, її слизька шия надимається. То надується, то сплющиться. Часом вона ніби відкриває рот. Ондрею лячно. А якщо ширше його відкриє... та щось йому підказує, що не відкриє.

– С-с-с! – вже сміливіше. Але жаба лише сидить і витріщає великі очі. Вони у неї на верху голови, ніби вип'яті.

Ондрей знімає шапку з голови.

Жаба сидить. Шия її надимається.

Кидає шапку.

Жаба відскочила.

Ондрею байдуже. Його охопила мисливська пристрасть. Квасить болото, прогнилу землю і не переймається, якби сягала йому аж по коліна. За жабою, за жабою...

І ось він прикрив її шапкою. Схопив шапку разом з болотом, з усім, що туди попало і побіг стрімголов із твані тою самою дорогою, якою сюди прийшов. Знову йому на думку сходили двометрові гадюки й ропухи, великі, мов людські голови.

Під ногами тверда земля. За спиною кумкають жаби.

Три дні кормив ворону жабами, а на четвертий пташеня вже могло стати на ноги. Видно, ворона сама цьому дивувалась, бо після кожного кроку оберталась і одним оком дивилась на Ондreja, ніби говорячи: «Ти бачив? Ну, що скажеш?» – і змахнувши крилами, робила наступний крок.

– Кра-кра!

Ондрея вона не боялася, та хлопець і не думав її продавати, хоча пані вчителька

дала б за неї три крони, а якщо не до неї, то поніс би ворону до пана вчителя, який мешкає у селі за Кисуцею. Тепер у нього п'ять крон, а тоді було б вісім.

– Влаштував би бенкет! Купив би собі три плетені пиріжки, посипані маком, а до них ще сосиски з гірчицею. такі гарячі, прямо з кип'ятку. Йому залишилось би ще п'ять крон. Наївшись досхочу, він пішов би покататися на каруселі. За п'ятдесят гелерів тебе один раз повезуть...

– Це дорожнеча! – кожного року вигукує мати, але нехай собі кричить. Жодного разу не була на каруселі, тому й не розуміє, що воно таке...

А коли повозився, то зайшов би ще у тир...

– Ох, це був би бенкет! – Ондрей знову подивився на ворону, а вона на нього. У неї були такі невинні очі, такі розумні, що Ондрею стало соромно за свої думки. Присягався, що вже нічого поганого не подумає. Вороні, мабуть, було б жалко з ним розлучитися, плакала б, бо ж і ворони вміють плакати.

Він протягнув руку і погладив її по спині. Вона не ухилилась, не закричала, тільки трохи схилила голову. А потім потягнулася вгору, мов віддана кішка, коли її гладить добра людина.

Вони розуміли один одного. Коли Ондрей вийшов з кімнати, ворона гнівно закричала.

– Принесу тобі м'яся, дурна ти. Риби тобі наловлю, бо вода у Кисуці вже знизилась, – сказав їй Ондрей.

Ворона замахала крилами, ніби хотіла йти з ним.

Коли замикав хату, то почув її жалібне: «Кра-кра!»

– Бач заплакала, – подумав і побіг до села.

Із-за огорожі пролунав свист. Там сидів Паєр, схиливши скуйовджену голову на коліна. Сидить понурий і підборіддям прикриває діри на штанах.

– До Кисуці... – мовив Ондрей не зупиняючись.

П'ятнадцятилітній Паєр ліниво піднявся і, перелізаючи огорожу, наказав:

– Почекай!

– Що тобі треба? – Ондрей слідкував за ним, намагаючись вгадати його наміри. Але Паєр його не вдарив. Кілька хвилин йшли поруч, раптом Паєр запитав:

– Чого ходиш у твань?

Ондрей розсміявся.

Паєр відстав на крок і копнув Ондрея у задницю. Не хотів витягувати руки зі штанів.

– Що робиш у твані кожного дня?

– Жаб ловлю.

– Жаб? – Паєр витріщив очі.

– Жаб. І що тут дивного? Якщо хочеш, наловлю тобі повну шапку. – Далі йшли мовчки. Обминали країни болотистих лук, Паєр туди заглядав, та поганий настрій у нього не зникав.

– Гадюку ти там не бачив?

– Ні.

Паєр ще раз глянув на мочар. Звідти долинали сонне кумкання жаб, і він подумав, що одного разу туди вибереться. Тільки один, над ранком, щоб його ніхто не бачив.

– Отже, гадюк ти там не бачив...

– Ні! А якби і бачив, то що!

Ондрей йшов гордо, надував щоки й дивно посміхався, ніби відганяв від себе поганих духів. Паєр його сприймав за рівного – не давав ляпаси, вже й не копав, йшли разом, немов ровесники й великі друзі. Ондрей також стиснув кулаки і всунув їх у

кишені, прискорив крок, ніби ніякої різниці між ними не було, він опустив голову і похмуро поглядав на каміння.

– Рибалки, рибалки! – Назустріч їм вибігли діти, розмахуючи руками.

Коли зайшли на дорогу, зразу ж біля шкільної огорожі побачили чоловіків із сітками, які йшли, загородивши дорогу на всю ширину. Інші несли великі жердини, йшли вони по двоє, і на жердинах дзеленчали відра. Нічого не ніс тільки один, він йшов попереду, тримаючи в правій руці кульгавий ціпок, і підкидав його перед собою, навалюючись на нього усім тілом, припадаючи на кульгаву ногу, взуту в страшенний черевик. При кожному кроці щось в ньому смикало і штовхало вперед, і він без зусиль опинявся попереду всіх.

Крокували, як солдати. Босі, тільки у того, що йшов попереду, були черевики, один з них великий, як теляча голова.

А за ними юрба дітей з усіх закутків села, що розташувались поблизу дороги, а за тими досить далеко – юрба циган і циганят. Там червоніли спідниці та хустини.

Тепер вже й Ондрей хмуриться, палає гнівом. Чоловіків із сітками тут недолюблюють, особливо того, що йде попереду, з ногою, як теляча голова. Завжди йде попереду, завжди сміється, коли підходить до школи. У цих місцях Кисуца тече повільніше, вода в ній тут чорна, як ніч, тут вона і найглибша, і цьому з жажливою ногою це добре відомо.

Ось посміхнувся і показав кривим ціпком на ріку. Обережно йшов крутим бережком, потім пошкандибав по мураві аж до старої верби, що схилилася над глибочинню. Минулого року тут втопився сліпий Адам. Та люди забувають. Забув і цей з тою огидною ногою, оперся на вербу так, ніби біля неї нічого і не сталося.

– Трохи покуримо, – сказав кульгавий. Чоловіки кинули сітки, жердини з відрами й по одному підходили до кривого. Він насипав у відкриту долоню трохи тютюну, мішечок змотав, поклавши його за пазуху, потім витягнув з вуст цигаркові папірці, дмухнув на них, і коли один папірець відокремився, вклав його у чийсь підставлену руку.

– Бери, покури. Вода чиста, сьогодні наловимо купу риби. Дальший! – Папірець йому застряв між зубами і все повторювалось доти, поки над простягнутою рукою не прозвучало:

– Доклади ще трохи! Жалко тобі цього дешевого тютюну?

– А що ж він у мене – дармовий... – Голос у кульгавого був такий, як і нога, страхітливий і дивний. Легко вривався у пам'ять, не можна було його забути.

Чоловіки курять. Дивляться на сонце і про щось роздумують. Чи про те, що непогано було б лягти собі, обличчя закрити капелюхом і спати, або про те, як це вони за сорок хвилин пройшли три кілометри. З кульгавим! Тягнув попереду. Звідки у нього стільки сили? З такою конячою ногою. Справа в тому, що йому запахло рибою. Річка знизилась, прочистилася. Тут вони почнуть, потім піднімуться по воді вище вгору і будуть ловити й ловити, наловлять повні відра риби... Невідомо, про що роздумували, бо мовчали й виду не показували. Їхні обличчя були запалі, зарослі й виглядали такі старі, як потрискана кора верби.

– Досить! – кульгавий докурив і залишок сигарети кинув на тиху гладь. Дві тонесенькі й зелененькі рибки, немов зрошена трава, виринули, дзьобнули тютюн і зникли у глибині.

– Досить! – гукнув ще раз, і чоловіки піднялися. Вони попрямували вниз за течією, мовчки пройшли трохи по кам'янистому дну. У своїй роботі були вправні.

Кульгавий залишився сидіти на Адамовій вербі, слідкуючи за ними строгим оком.

А цей, що ніс сачок, раптом ввійшов у річку, інші за ним. Кисуца там була мілкою,

по коліна. Чоловіки з жердинами зайшли нижче, аж до самої течії, де річка широко розливалася і її можна було перейти, не замочивши ноги, по камінню, що стирчало з води.

І раптом, керовані кимось невидимим або отим кульгавим, почали шмагати жердинами по воді. Били по камінню, по воді і вдоволено ревіли:

– Гі, гі!

Тиха вода між рибалками і течією почала брижитися. Риба, яка грілася у течії, у сум'ятті утікала проти неї у глибочинь, над якою схилялась Адамова верба.

На черзі були сачки!

Загороджують ріку. Дно зеленкувате. На ньому лежать квадратики білих вічок, а ці вічка з конопляних ниток. Перед білими вічками миготять тіні, мов чорні блискавки. Риби лякаються білих вічок, лякаються сачків. Повертаються у течію, але там щось кричить, завиває.

Чоловіки із сачками розуміються у своїй справі, кульгавий добре вміє вибирати людей. О-йой-йой, цей стільки всього вміє, що усі мали б задуматися над тим, як міг допустити, що ступня правої ноги виросла більшою за телячу голову.

Чоловіків із сачками робота хвилює. Смикаються, рвуться – це над сіткою замиготіла тінь і зникла. Риба пірнула. Але ж заради однієї риби не варто піднімати сачок.

– Одну зловиш, а сто втече, – так кажуть перед риболовлею, та й після неї. Тепер мовчать. Інакше і не можна.

«Хай собі йде рибка», – думають і радіють з того, що одна захистилась у глибочині. Ще думають і про тютюн. Господи, яка це була б розкіш, мати у кутику вуст затиснуту сигарету, потягувати з неї, ох. В очі залівав би гострий дим, око сльозило б... але кульгавий скупий. Частує дешевим тютюном, в якому багато коріння.

Кульгавий сидить на Адамовій вербі й покурює собі.

Ондрей з Паєром стоять поблизу і не можуть відірвати очей від його ноги. Якби отак роззув страшенного черевика, що тоді було б видно? Лише один раз бачити його босим! Це кість! Купа м'яса? Але кульгавий не роззувається, мабуть, і не сміє. Хтось йому заборонив. Хто міг би йому заборонити?

Сачки підіймаються. З вічок летиться вода. У сітці б'ються срібні риби. Чоловік простягає за ними руку, хватає рибину за голову і ховає в мішок, що висить на грудях. І знову ставлять сачки на старе місце, на зеленкувате дно і знову, і знову витягують, бо перелякана риба натовпом б'ється у сачок і гине, гине, зникаючи у мішках, але й там ще б'ється, розмахує хвостом, усім тілом, та даремно. Це кожен знає. Але риба цього не знає, і ніхто її про це і не скаже.

– Дурні оці підусті, – сказав Паєр, пригнічений з того, що робив кульгавий з їх рибою.

Ондрей навіть і не притакнув. Не чув. Ненависницьким оком дивився на чоловіків, як витягують сачки, а потім перевів погляд на кривого. Той сидів на вербі, і Ондрею від цього всього й ріка стала обридлою, навіть її скелясті, вкриті травою береги. Навіть і те місце, де кульгавий сидів. Ніяк не міг зрозуміти, звідки у нього така ненависть, звідки береться це почуття. Чи з того страшенного черевика, чи з чогось ще огиднішого. Ох, скільки риб вже той кульгавий винищив!

Кульгавий встав. Надійшов його час. Шкутильгав по траві до відер. У кожному було трохи води. На дні. Все правильно. Його чоловіки розбираються у своєму ремеслі. Лиш не були б уперті, як поросята. Таке порося продирається до корита, незважаючи ні на що. А якщо до нього дорветься – не відженеш. Так і вони.

– Чому б не домовитися – кожне четверте відро наше, – заявили вони, коли він їх найняв.

– Стільки не можу дати. Настали погані часи. Ви не чули про кризу. Адже зараз 1931 рік.

– Саме тому. Кожне четверте відро. Інакше не йдемо. Знайдіть інших.

– Ну, які ви! – Погодився. Був змушений, бо кращих рибалок не було, а бракоробів, у яких більше половини риби втече, кульгавий не хотів.

«Злодії!» – подумав злісно, і так само думає і нині, коли стоїть над відрами. Повинен доглядати, щоб чоловіки не засунули рибу собі за сорочку. Але сачки піднімаються і піднімаються, і кульгавий, дивлячись на купу сріблястих риб, не витримує і гукає до чоловіків:

– Ну, але йде! Наловимо повен вагон.

– Йде, йде, – обізвався котрийсь з них.

Потім чоловіки висипали рибу у відра і ще раз загатили річку сачками. А інші жердинами заганяли рибу з другого боку – від гірського озера. Та даремно шмагали чорну воду, даремно вигукували, глибочінь захистила рибу, а та, яка не залишилася на дні, сховалась під берег. Тоді кульгавий підняв ціпок.

– Хлопці! Перейдіть на другий берег і кидайте каміння!

Юрма дітей перейшла річку вброд і в озеро посипався кам'яний дощ.

І Ондрей хотів вискочити, але Паєр його зупинив:

– Кривому риби заганяти! Шмаркач!

«Паєр розумний. Коли мені буде п'ятнадцять, і я буду розумний», – подумав Ондрей і вдячно глянув на товариша. Навіть хотів йому сказати про ворону, яку тримає вдома, але передумав.

Ще піднімались сачки, ще билась срібляста риба у конопляних сітках, але через те серце Ондрея не боліло, через це він не переживав. І риби не було стільки, як раніше.

Нарешті рибалки пішли собі. Кульгавий тільки сказав:

– Ідемо вгору по воді! – і показав ціпком, але перед тим дав чоловікам закурити.

Довкола стихло, дівтора відправилася за рибалками, біля Адамової верби залишилися Паєр з Ондреем. Їм треба було трохи часу, поки опам'ятались. Паєр все мріяв про сачок. Жердину би легко знайшов, і сітку можна було сплести, тільки щоб чим скоріше помер лісник. Старий, бородатий чоловік. Таку бороду бачив лише у святих в маминому молитвенику. Це було так... Лісник носив капелюха. Ще й тепер носить. Одного разу, коли випивав з візниками перед корчмою, Паєр добрався до його капелюха і взяв... ну, і витяг з капелюха такі бляшані квіточки... Були гарні, срібні. А лісник про все дізнався. З того часу не дає Паєру спокою. Минулого року його зловив, як той камінням вбивав у річці рибу. Склав протокол й доніс. Паєр був змушений з матір'ю пішки йти в суд у районне місто, і мати заплатила штраф. Паєр нічого не пам'ятає. Були там якісь панове, він постійно трусився. А вдома отримав своє... Паєр кинув мріяти про сачок, стало йому важко, бо лісник привидівся. І тепер. Що ж тут наробив кульгавий з їх рибами! Але і це для чогось годиться. Риба перелякана, забилась під берег. Тільки вибирай. Але Паєр боїться...

– Бомбіляй! Бомбіляй іде! – вигукнув Ондрей.

– Багато виловили? – Бомбіляй потягнув себе за вус. Вони у нього були попелясті, м'які й звисали, мов конопляне клоччя. Аж до підборіддя. А він їх все скручував пальцями, поки не зробив з них мотузок, тоді Ондрею і Паєру стало смішно.

– Дуже багато, – відповів Паєр.

– Розбишаки! – Вже знову розкрутив свої вуха, і це вже не був мотузок, але щось таке, що стирчить з берегів, лише попелясте.

– Розбишаки, – повторив ще раз, потім додав щось по-ромськи, голосно, співаючи й швидко. А ромки, які його супроводжували, щebetали й заглушали одна одну.

Одна у червоно-зеленому одязі відділилась від них, присіла до Адамової верби і почала її бити кулаками й кричати:

– Боятся, бояться. А чи їх хтось з'їсть? – Вона повторила це кілька разів і, заспокоївшись, підійшла до води і страхітливим поглядом заглянула у глибочінь. І раптом витягнула руку і показала на воду:

– Риба! Риба! – Вона посміхалася і похитувалася. Ніхто їй не відповів. Потім із спідниці дістала сигарету і коробку сірників. Запаливши, вона немов забула про навколишній світ.

Цигани принишкли. Розсілися по дерену. Лише Бомбіляй стояв. Скинув сорочку, потім і штани. Його тіло було мускулистим і сильним. Груди буйно заросли сріблястим волоссям. На ньому були чорні сатинові труси.

Усі на нього дивилися з пошаною, від цього почуття не вміли захиститись ні Ондрей, ні Паєр.

Бомбіляй вдарив себе у груди. Аж пролунало. Потім плюнув у воду і сказав щось по-ромськи.

Ромка, яка курила, заверещала і заперечила щось руками. Інші сміялися, а Бомбіляй почав злісно товкти кулаком у траву і щось вигукував. Потім вже ніхто не сміявся.

Старий Бомбіляй обходив глибочінь. Пройде по берегу чотири кроки – зупиняється, повертається назад і так дедалі швидше й швидше, немов курка, коли почує голос господині, шукає в огорожі діру і потім протискується між двома жердинами й саме там, де найвужча щілина.

І Бомбіляй з найвищого місця кинувся у воду і, напевно, злякався, бо завив, за ним заголосили усі цигани.

Циганка, яка курила, завмерла, її обличчя з відкритим ротом набрало тупого виразу, який є у недоумкуватих. Коли Бомбіляй виринув з води, трохи усміхнулась і сказала:

– Бомбіляй.

Він приплив до берега, ухопився за чорне коріння Адамової верби і, голосно ковтаючи повітря, занурився у воду. У чорній воді забілили його ступні, на поверхні з'явилися бульбашки, потім знов зник десь під берегом.

Ромка залякло дивиться у воду. Видає із себе щось подібне до гавкання і знову мовчить.

Бомбіляй виринув, форкнув носом, мов кінь, і викинув на берег сріблясту рибу.

– Риба! – вигукнула циганка, стукнула кулаком і засміялася.

– Гарний підуст, – мовив Ондрей і подумав, що одної такої риби вистачить вороні на цілий день.

– Бомбіляй на цій справі розуміється. – У Паєра на думці лісний сторож. Може появиться на дорозі. Чому Кисуца не тече далеко від дороги?

Бомбіляй виринув і в кожній руці тримав рибу. Одну викинув на берег, але Ондрей дивився, як ця друга йому упирається, як розтягує зябри й вмирає. Ондрей не відриваючись дивився у мокре лице Бомбіляя. Він вважав цигана найбільшою людиною світу і мріяв про те, коли і він винирне з-під берегів одночасно з двома рибинами. І він задумав, що тільки-но виросте і стане мужчиною, усім людям розказуватиме про цигана з попелястими вусами.

Але цього Ондрей швидко наївся. Риба, яка літала над його головою і на яку роми несамовито кидались та із страшенним галасом видирали, рвали, не була його, і він не міг нею накормити ненажерливу ворону.

Вони Паєром відсунулись убік і влаштувались біля дуплястої верби. П'ятнадцятилітній залишився біля Ондреевого ганчір'я, а десятилітній тихо спустився у річ-

ку. Клацав зубами. Вода була холодна. Він йшов уздовж берега, хапаючись рукою за коріння і наближаючись до Адамової верби.

Ось він зник під гладдю.

Якісь присмерки. Водяні й синяві, мов густо розбавлене чорнило. Вода холодна, аж шкіру пече. І тиша, якої ніде не чути. Густа і повна чогось, що ніяк не ворухиться, тільки лежить. А вода густа. А далі лише тьма і гушавина коріння, яке ледве видно і тягнеться на всі боки.

Ріка Кисуца вже давно підмиває береги під Адамовою вербою. Але вічно підмивати не буде. Одного разу прийде така сила води, яка зірве береги із вербою та й понесе усе хтозна куди. Але коли це буде, ніхто не може сказати. Одне є неминучим, що це прийде, потім зникне разом зі спогадом про сліпого Адама, який тут покінчив із життям. Та може бути й таке, що Кисуца нанесе тут каміння і пісок, річище зробить інше і потече попід неродючу землю Кландуха, де тепер стоїть млин. І таке може бути. Місце, де втопився Адам, заросте лозою, і якщо хтось скаже, що тут те і те відбулося, ніхто не повірить, та люди такого ще й висміють.

Ондрей протиснувся між коренів, розсунув їх і рушив далі. Але там – тільки вода і коріння. Зайшов ще глибше під берег, та коли його пальці й на цей раз не дістали дна, Ондreja охопив страх, бо йому здалося, що там страшенна діра, що його туди затягне і ніколи більше не відпустить.

– Швидше назад!

Виринув, випустив повітря, ковтнув свіжого.

На березі його чекав Паєр.

– Велика діра! Страшенна діра! – крикнув Ондрей, тримаючись за берег.

– Ти дурень! Рибу шукай! Бомбілай...

Ондрей більше не чув. Занурився у воду, зайшов під берег, але не глибоко, оскільки не знав ці місця. Ліг на лівий бік і правою рукою обмацував над собою – поки не торкнувся сильного коріння. Тільки вище! Тут його пальці занурилися у щось слизьке, а це слизьке і не ворухнулось.

– Риба!

Риба забилася під самий берег. Туди її загнали рибалки, яких найняв кульгавий. Риба відпочивала, сховавшись від усього світу під щільним шаром землі, її було тут стільки, що ніхто би не порахував. Впритул, рибина до рибини, як у величезній боцці.

Риба навіть не зауважила доторку Ондreja, бо не настала ще її пора. Глибоко в нутрі у неї ще тримався посіяний страх та ще звучало гикання рибалок, згадувалось щось біле і довге, що шмагало воду і каміння, ще конопляні вічка, маленькі і білі квадратики, що лежали на кам'янистому дні, та й вони відчували, що це смерть. Коли пізніше почав падати в озеро кам'яний дощ, і вода розступалась і стулялась, усе довкола гриміло, каміння бухало по дну річки з глухим стуком, риба збивалася під берег, до найтемніших місць, де ще панувала тишина і грюк долинав здалеку. Потім і він затих. Коли прийде час, риба зникне з-під берегів і помчить зграйкою по зеленкуватому дну аж до течії, де вода дзюркотлива і тепла.

Того довгого і білого там не буде...

Ніхто там не буде гикати і шмагати воду, та ще й камінням...

Риба не відчула доторк Ондреевих пальців вони. Та надто довго грався десятилітній зі слизькими тілами, задовго вибирав: «Оцю!» – схопив рибину за голову, щоб з обох боків втиснути пальці у зябра, потім з усієї сили стиснути й вправно, швидко, мов блискавка, викинути на берег, але для цього вже не вистачало часу, бо в голові у нього загуло, бульбашки вискочили з рота, він наковтався води. Легені здавило, в горлі почало дерти від води.

Швидко відсмикнув руку, виринув з-під берега, та коли дістався поверхні, побачив, як промайнула риба, яка у воді нагадувала великий і сріблястий вербовий листок.

Над водою розкашлявся, виплюнув воду і підплив до берега, щоб перепочити.

Паєр нічого не запитував, бо бачив, що Ондрей хоче йому щось сказати. Але Ондрей дер кашель, і Паєр не стримався:

– Як риба?

– Ну, як гною...

– Ох! – Щось журливе було у викрику Паєра. Глянув на дорогу, і його погляд вже не був боязкий.

–Ти! – звернувся до Ондрея, але того вже не було. Ще побачив у глибині трохи його ноги, більше нічого. Дно було пусте, у воді – ніякого життя.

З-за Адамової верби вилетіла на берег риба. Тріпалася і упала на дернину. На неї накинулись роми. Лише ромка, яка курила, не зрушила з місця, вигукнула: «Риба, ще риба!» – потім калатала кулаками у траву і сміялась.

Паєр роздягнувся і свою одежину поклав до Ондреевої. Знову подивився на дорогу.

– Паєр!

Пролунало від води, і дитяча рука підкинула сріблясту рибину. Паєр кинувся до неї, потім вдарив нею об вербу. Риба розпласталась на траві, затремтіла, зябра у неї розширились, і ось вона вже лежить спокійно.

– Таких там ціла купа... – Губи у Ондрея посиніли.

Паєр ще раз глянув на дорогу, та тільки тому, бо був переконаний, що лісного сторожа там не побачить. Так воно й було. Потім, не роздумуючи, кинувся за Ондреем у воду.

– Тепер я. Ти слідкуй за ромами.

– Але... – Ондрей був переконаний, що Паєр не повинен йому у воді наказувати.

– Лише на хвилину. Кажеш, що їх там багато?

– Ну! Тут, у цих місцях, – показав ногою. – Там таке грубе коріння, і над ним.

– Гаразд, – надувши щоки, занурився.

За дві години повертались назад. Не щастило їм. У них було всього чотири рибки. Паєр наділив Ондреем менших. Вони могли зловити більше, але риба розбіглася. Напевно, винуватим був Паєр, бо перегортався в них, ніби були поскладані у бочці, гнався лише за великими. Але можливе й те, що риба зайшла глибоко під берег, навіть туди, де до них ніхто не наважився. Колись хлопці з тих майданчиків були набагато сміливіші. Але з того часу, як біля верби втопився сліпий Адам, з того часу...

Як Ондрей наближався до хати, почув каркання. Кликкала його вже ворона? На матір свою вона не пам'ятає, і на ліс теж.

Каркання було відчайдушне. Швидко відімкнув хату.

Ворона сиділа на стільчику біля вікна, побачивши його, замахала крильцями і перестала каркати.

Він обійшов навколо неї. Вона оберталася за ним.

– Що з тобою?

Ондрей її не цікавив. Вона дивилася на підлогу, витягла шию, розправивши крила. Опустила голову ще нижче, і вже здавалося, що зіскочить, але злякалася висоти. Ворона повернула на середину стільчика і знову закаркала так, як її чув перед тим.

– Як ти сюди потрапила? Вже літаєш? – Ондрей поклав її на землю.

Ворона зробила кілька кроків, змахнула крилами і трохи злетіла вгору. Але незграбно упала, ноги не утримали її. І настільки вона цим захопилася, що не вловила

запаху риби і навіть не побачила те, як Ондрей кравав рибу і разом із лускою та ну-тросцями клав на край стола.

Нарешті вона помітила Ондreja. Залишилась сидіти перед столом і з цікавістю споглядала. На стіл падало проміння сонця, в якому виблискував ніж. Коли Ондрей його відклав, хвилину не ворушилась, та коли і після того нічого не виблискувало, злісно закаркала. Можливо, виблискуючий ніж приголомшив її, бо знову завмерла і не звертала увагу на те, що Ондрей протягнув їй шматок риби. Дивилась лише на стіл.

Сонячне проміння навскоси розрізало присмерки Ондреевої кімнати і у просвіченому повітрі плавали золоті зернятка пороху. Навіть мухи у цьому просторі втрачали огидну подобу і в їхньому польоті було щось радісне і заспокійливе. Золоті зернятка пороху безслідно зникали в напівтемряві, а з другого боку надходили все нові й нові хмари порошинок, здавалося, що цей рух нескінченний і такого іншого у світі нема.

Ондрей не знав, що відбувається з вороною. Може, вона хвора? Він чув, що птахи у полоні гинуть. Одного разу це казала пані вчителька. Але ж і вона взяла для себе ворону. Як це так? Адже все, що вона каже, є правдою. Мабуть, вона не хотіла це сказати. Або насправді гинуть тоді, коли їх люди мучать голодом. Але він свою ворону нагодує, краще сам не буде їсти, але ворону нагодує. І рибу, яку зловив, непогано було б спекти і з'їсти. Коли її спечеш, то йде такий запах, як з кухні пані вчительки. Паєр пектиме рибу. Ну і нехай! Ондрей ворону і не б'є. Дорослі б'ють коня, якщо не хоче тягти, а часом, коли і тягне, все одно б'ють. І пастухи шмагають палицею корів, коли зайдуть у овес або конюшину. Одного разу бачив, як Паєриха біла гусака. Він одного разу і за Ондреем ганявся. Але тепер вже його не боїться. Одного разу каменем попав у його крило, гусак тиждень ходив з повислим крилом. Потім якось вирівнялось. Від тоді гусак утікає від нього і здалеку гелгоче. Гусаку б нічого не дарував, але ворону не б'є... Все ж таки не хоче їсти. Що з нею трапилось?

– На, на. Я тобі рибу приніс. Їси!

Вона глянула на нього одним оком, йому здалося, що вона посміхнулася. Злісно закаркала. Потім клінула рибу великим дзьобом і проковтнула.

– Ні, птахи у полоні не гинуть, Це я мушу сказати пані вчительці, – вирішив він, побачивши, що з риби залишилось тільки декілька закривавлених луск.

– Все, на сьогодні досить. – І він погладив її.

Ворона проходила до печі. Коли підійшла до печі, хвилину дивилась на стільчик. Потім присіла, уклалась спати, роблячи собі місце, як курка.

Дні минали. Ондрей їх підраховував за тим, чим займалась ворона. Сьогодні вилетіла на лавку під вікнами, звідти на стіл. Обидва вікна змушені були загородити горщиками, щоб її там Паєр не бачив.

І було це саме тоді, коли ворона перелетіла через усю кімнату і опустилась зі столу на високу раму ліжка. Ондрей ліг у ліжко, а ворона дивилась на нього з висоти. Їй це подобалось, бо вертілась і вперше дивилась на землю з такої височини.

– Іди, іди сюди! – кликав її до себе, і вона прилетіла. Сіла на його голі груди, це боліло, бо кігтями вривалась у шкіру. І почала легенько так пощипувати дзьобом. А коли приготувалась клінути якомога болючіше, зі страхом був змушений її відштовхнути. Та ворона воювала далі. Трепотіла крилами, літала над ним і силоміць хотіла добратися до його грудей. Ондрей захищався і сміявся.

Коли сонце заходило, Ондрей встал посеред кімнати, поклавши руку на плече, і покликав її: «Іди. Іди сюди!» – Ворона знялася і сіла йому на плече. Потім їй сказав: «Киш!» – і вона відлетіла. Гра повторювалась і нікого не втомлювала.

– Іди, іди сюди! – Чорна тінь перенеслась йому на плече, і Ондрей був щасливий.

Та коли думав, що він на вершині щастя, у кімнату зайшла мати. Хвилину незрозуміло дивилася на його гру, потім без слів зникла на подвір'ї.

Але в її появі було щось незвичайне. Ондрей це усвідомив, аж коли за нею зачинились двері. Ніколи у цей час не приходила додому та ніколи не була такою мовчазною. Але з усього найгірше було те, що до його гри з вороною вона відноситься так холодно. Адже йому десять років і ще не чув такого, щоб ворона сідала комусь на плече і слухала людину з півслова. Залишив гру і присів до вікна.

Ворона сидить на столі. Нічого вже не нагадує велику гру, а якщо сидітиме довше, то усе поглине тьма.

Ондрей відчуває, що сьогодні не так, як було вчора та іншим разом. Щось сталося, і він не може цього позбутися. Ворону поклав на полицю, де було її місце. Вона була вже безсила, відпочивала у його долонях, немов шмат теплого ганчір'я. І він ще не приляг, коли увійшла мати.

– Чому не спиш? Помолись і лягай спати! – наказала із сумом і незадоволенням. Навіть її добре не бачив у темряві, тільки хустина біліла на голові. Розв'язала її і поклала на ліжко.

Він став на коліна і перехрестився. Але молотитися заважала думка про ворону. Він чув, як її кличе: «Йди, йди сюди!» І у кімнаті озивався шурхіт її крил, і аж мороз пробіг поза плечима. Дивився на полицю з посудом. Але полицю не бачив, а ворона спала.

Нарешті він ліг, прилягла й мати, бо ліжко затріскотіло, ніби кинулась у нього.

Щось тихесенько заквилило, немов вітер крізь щілини лутки. Але звуки йшли з того кута, де лежала мати.

Ондрейова мати зарила голову а подушку, щоб син не чув. Але ж нічого не трапилось, зовсім нічого. Ще півгодини тому прибирала підвал у шкільному дворі. Той з димарем. На цьому тижні мають привезти вагон з вугіллям. Так і не закінчила прибирання. Мітлою з хвої замітала сходи, коли дійшла до останньої... до цієї останньої сходинок. Як це було? Чому це трапилось? Мітла випала у неї з рук.

– Сьогодні дев'ятнадцятого липня.

Вона ще не вірила.

– За тиждень буде празник святої Анни. У пані вчительки будуть іменини. І сьогодні вранці вона сказала: «За тиждень святої Анни. Прийдуть гості, дивись, щоб все було гаразд. І підвал треба прибрати, привезуть вугілля», – Так сказала пані вчителька сьогодні вранці. Сьогодні дев'ятнадцятого, і саме в такий час вісім років тому вона проводжала чоловіка на станцію. Їхав в Америку. Вісім років тому... І ось тепер вона все залишила так і немов здичавіла вибігла з підвалу. Навіть і не замкнула його і пані вчительці не сказала: «На добра ніч!». Тільки побігла зі шкільного двору, потім вниз краєм поля, аж поки не побачила залізничну колію.

Жаром обсипало усе тіло, і щось давно забуте сунулось на неї, готове її спалити. За пагорбом гуркотів потяг. Потім задвигтів залізничним зітханням, проїжджаючи мостом над широкою річкою. І вже видно паровоз з високою і тонкою трубою.

– Цим потягом від'їжджав і казав, що перед північчю повинен бути в Остріві. Так це було, точно так. Це той самий паровоз, ті самі вагони, і гуркіт такий самий.

Затулила вуха, щоб не чути цей гуркіт, бо потяг проїжджав саме за два-три метри перед нею. Якась жінка у червоній хустині виглядала з вікна. І дитина така, як її Ондрей... Ондрею було тоді тринадцять місяців. Тепер йде десятий рік. Господи, як час біжить!.. За рік не отримала від чоловіка ні листа. І писала в Америку знайомим й інших розпитувала за свого чоловіка, але ніхто не міг сказати про нього ні словечка.

Потяг зупинився і знову рушив, залишаючи маленьку станцію.

Одного разу, було це на полудень, вона полола бур'ян на вчительському городі

поряд з дорогою. Чоловіки йшли з корчми і говорили про її чоловіка. Раптом один з них мовить:

– Напевно, його там хтось вбив. Світ поганий.

Вона верескнула і зомліла.

Там її ці чоловіки й знайшли.

Листа більше не чекала, та він і до сьогодні не надійшов. Дні тягнулись... а вона собі уявила, що його вбили сокирою. Одного разу була на бойні. Паєрисі допомагала пригнати худобу... знову всі ті муки звідкілясь навалилися на неї, і їх довелося пережити все наново. За одну-єдину хвилину пережити все від початку аж до кінця. Вона затремтіла, від жаху піднялося волосся. Це було тоді, коли колеса потяга гриміли навколо і щось скрипіло у вагонах.

Колеса вже не гримлять. Вагони не скриплять.

І потяг ледве рушив зі станції, завернув за смереки, і вже його не було видно.

Опритомніла на землі. Трава. Цвіте лука. Вже мали б її косити. Це було перше, що спало їй на думку.

Та біль повертався, але повільно, нерішуче, ніби його вела милосердна рука. Вона вже могла хоча би йти. Коли зайшла у кімнату і побачила, як Ондрей грається з вороною, швидко вийшла з хати. Боялася, що з нею трапиться те саме, і вона вже не витримає. Тоді Ондрей мав тринадцять місяців і батька не пам'ятав. Вона боялася...

Лежала в ліжку і роздумувала про те, чому старі рани раптом відкриваються знову. Чому все повертається і людина у такі хвилини переживає усе горе від самого початку, і так, ніби це було щось нове і незнайоме. І де шукати те, що ці рани загоїть і довгий час створюватиме оманливу уяву, що вони вже не існують? Може, пісок? Глина? Або каміння? А може, увесь біль і страждання западають глибоко, як зерна, які у певну мить проростуть, випустять листя, потім розкриється цвіт, повен гіркоти, і все це відбувається швидко, миттєво.

Ці думки не дозволяли їй заснути. Навряд чи вона взагалі цієї ночі засне. Її охопило якесь хворобливе збудження, а в голові ніби хвилі шуміли. Це кров стукала в скронях.

Ондрей почув стогін і тихий плач. Ці незвичні звуки не чіпали його. У нього не було часу ними займатись, бо бачив перед собою заздрісний погляд Паєра і самого себе. Як він кладе руку на плече і каже: «Іди, іди сюди!» – і ворона сідає йому на плече. Інші хлопці прихильно дивляться, лише Паєр заздрить і дивиться з озлобленням, аж позеленів. Він ще не бачив зелену людину, але пані вчителька якось казала, що людина може позеленіти, коли злиться. Завтра треба спробувати, якщо не завтра, то післязавтра. Ворона повинна ще зміцніти, тренуватися у польоті, бо ж Паєру не можна вірити, він може її і каменем... Ні, ні, аж післязавтра. Швидше б цей час пролетів!

Ще ніч, цілий день, друга ніч... тягнеться ледве. Завтра мусить вороні зловити рибу... а потім вже він побачить лише заздрісний погляд Паєра і його самого, зеленого з голови аж до п'ят. А чи це можна змити?... А потім ще щось бачить, але це страшенно розмазане і подібне до глибокої води.

Тут він засипає.

І вже нічого не бачить, навіть полиці з вороною. Батька він не знав. Це його не болить і не болітиме. Але якщо б він і не спав, все одно із-за подібних речей не переживав і ні за що б у світі та й ні з ким не помінявся б своїм життям. У його житті несправедливим є лише те, що Паєру п'ятнадцять літ, а йому десять, і що це ніколи не зміниться, бо коли йому буде п'ятнадцять, Паєру буде вже двадцять, і він завжди буде сильніший.

Єдина несправедливість у його житті.

Коли мати побачила, що він спить, їй стало легше, плакала, аж поки не заснула. Наступного дня вже мало думала про те, що трапилося, спогади зникли й не давали про себе знати. Немов їх засипали чимось, тільки не знати чим – піском, глиною або камінням.

– Ти якась бліда, – сказала їй пані вчителька.

– Це нічого, вночі мені стало погано.

Пані вчителька підтвердила:

– Ми покарані. Жінки покарані.

Мати Ондreja не стала виводити її з оману, а побігла з відрами до ріки, щоб не бути у неї на очах.

Пройшов день, і у Ондreja нічого значного не трапилось, нічого такого, на що тішився, про що мріяв. Ішов дощ, навіть до вечора не випогодилось. Ворона сердито каркала, облітувала кімнату і билася у вікно з такою силою, що майже вибила віконне скло. З трьох пеларгоній, що були у вікнах, жодна не вціліла. Постійно каркала, голос у неї був вже такий, як у її мами, що гніздилась на високій смереці. Пір'я у неї виблискувало, а коли потрапляло у сонячне саяво, то пір'я відливало синявою і було таким гарним, як пір'я сойки. Ондрей сойку зблизька не бачив, але у Паєра було декілька пір'їнок. Коли у нього був хороший настрій, то приносив йому показати. Але взяти у руки ніколи не дозволив.

І так пройшов день. Обоє були сердиті – ворона на малу кімнату, а Ондрей – на непогоду. Даремно заглядав у вікно, хмари тяглись понад долиною і були дедалі чорнішими. Тоді Ондрей подумав, що сонце і завтра може не з'явитися, що дощитиме і він буде змушений сидіти з вороною у малій кімнатці, і такий же голодний, як і сьогодні. Бо ту їжу, що йому мати принесла зі школи, мусить віддати вороні. Про те, щоб її скривдити й собі залишити краще, йому навіть на думку не спало. Паєр би їй нічого не дав. Зварив би її і з'їв. І усвідомлення того, що він ліпший за Паєра, було єдиним, що його тішило, він навіть менше гнівався на дощ.

Вранці його розбудило каркання ворони. Вона вже сиділа на вікні. Закаркала, присіла на його ліжко і стала сваритися з ним: що ж ти, сплюху, надворі так гарно, а ти тримаєш мене тут, у тюрмі. Пустити мене, бо буду каркати.

Вже стало сонячно. Мамине ліжко було порожнє, пішла ще затемна. Нічний потяг мав подати вагон з вугіллям, і їй треба було приїхати на залізничну станцію разом із візником, а потім супроводжувати кожен віз у шкільний двір, допомогти його розгрузити, і все так, як справжня хазяйка, ніби це було її. Та вона не скаржилась на таку долю і все виконувала з мовчазним натхненням, бо це було для пані вчительки. Якби її не було, цієї мовчазної жінки, старої діви, несварливої і незаздрісної, хтозна як склалося б життя Ондреєвої матері. Залишилась одна з тринадцятимісячною дитиною і, крім стріхи над головою, нічого у неї не було. Всі три шматки поля продали – чоловікові на дорогу в Америку...

– Іди сюди, іди! – Ворона присіла йому на плече і радісно замахала крилами, Ондрей тепер вже знав, що ворони розумні і майже все розуміють.

Вони урочисто вийшли надвір.

Ворона примружувалася від сонця, яке її сліпило, сховала голову в сорочку Ондreja і міцніше впилася кігтями в шкіру. Не смів і поворухнутись. Так вони обоє стояли – здивовані й непевні у собі, коли від огорожі рушив Паєр, не вірячи своїм очам, повільно наближався, дивлячись з-під долоні. Нічого не говорячи, зупинився приблизно за три кроки від них і втупився у них, перескакуючи поглядом з ворони на Ондreja і назад.

Ондрей насолоджувався задоволенням, яке йому принесла ця хвилина, і вона

була саме такою, як її уявляв, навіть ще приємнішою. Коли б ще Паєр позеленів... спочатку п'ятки, потім ноги, потім...

Панувала тиша, і в цій тиші придуркувато посміхався п'ятнадцятилітній Паєр.

Було так тихо, що навіть ворона наважилась висунути голову, але, побачивши незнайоме обличчя, засовалася на Ондреевому плечі, закаркала і піднялася в повітря.

Сіла на кілок огорожі. І, напевно, їй там сподобалось, бо почала собі чистити пір'їнки на шиї. Паєр обернувся і, зробивши два кроки, хотів підійти до огорожі. Але ворона присіла на хвіст, розчепірила крила, висунула дзьоб, немов чоловік руки, коли йде захищатися, і так вичікувала. А плаксиві звуки у її горлі переливались, мов у злісного собаки. Ні, Паєр їй не подобався, вона не довіряла йому.

Це Ондreja розсмішило.

– Де ти її узяв?

– Сама прилетіла. – Ондрей глузував з Паєра.

– Це не та моя? – Паєр намагався бути строгим, ще зовсім не опам'ятався від першого здивування. Він гриз нижню губу – це означало, що міцно роздумує і незабаром вибухне.

Ондрей йому не відповів. Поплескав себе по плечу і гукнув:

– Іди сюди, іди! – Ворона пролетіла над Паєрем.

Паєр не зазеленів, тільки усвідомив, що про таке і не чув.

– Гм. Оце так! – Його подив був щирий.

– Я її приручив, – Ондрей узяв ворону у долоні, підкинув високо, вона ще вище злетіла і всілася на дах. Пройшлася по ній. Роздивлялася і з карканням пролетіла велику відстань, що її відділяла від другої хатини на майданчику.

– Гм. Оце так!

– Ну, я її приручив. Ворони розумні. Треба з ними вміти поводитися і добре їх гдувати. Пожирають усе. Риб, жаб, що тільки хочеш. Можливо, і гадюк, – але останнє слово сказав боязко, бо тільки тепер помітив, що ворона залетіла далеко.

Побігли до майданчика.

– Іди, іди сюди! – Вона знову сіла йому на плече. Спочатку покружляла, аж тоді сіла.

– Гм... Оце так. Слухай! – Паєр почав усвідомлювати, що перед ним всього лише Ондрей:

– Послухай, Ондрей, а ти не продав би її?

– Продати? Що ти собі думаєш?

– Не думаю нічого поганого. Лише ти продай її мені. Я даю тобі за неї ніжик. Гарний! «Сараєво», цю марку знаєш. – Як тільки він це сказав, відразу йому стало жаль ножики. Він уже бачив, що ножики більше немає, що він насправді віддав його Ондрей, який ходить від хати до хати, показує усім і каже:

«Дивиться, ніжик! Ножик – «рибка». Паєр виміняв його на ворону, Добрий гешфт я зробив?» Звичайно, добрий. Такого ножики ніхто тут немає. А що ворона? Боже мій, ворон стільки, як каміння у Кисуці, – Паєр вже бачить, як усі з нього на сміхаються.

Ондрей гладив голівку ворони і мовчав.

– Якшо не хочеш, то даю тобі... – Паєр говорив швидко, але не доказав. Крім ножики, не було що запропонувати, тоді опам'ятався і усвідомив власну гордість. Сердито і задрісно подивився і прикусив нижню губу. Що би з вороною робив, якби її отримав? Ворони хороші, і суп з них непоганий. Але ж ця ручна, слухається, немов собака. Таку не можна вбивати. Чому ж ця ворона слухає саме Ондreja? І він на це має дивитись, склавши руки...

Діти вироїлися з-за Паєрової хати. Була там лука, копи сіна, правда, вони усе залишили, коли почули близьке каркання ворони. І коли ворона перелітала з Ондреєвого плеча на стріху і поверталася на його кликання, діти обертали голови за птахом, і ніхто не наважувався промовити бодай словечка.

– Так ти мені її не продаєш? – гнівно запитав Пайєр.

– Даєш п'ять крон?

– Ого-го!

– Вона ж ручна!

Та Паєр не слухає. Тільки подумки розмірковує: у Ондreja ворона, а у нього нема. Це, по-перше. Просить за неї п'ять крон. Це, по-друге. Та ще насміхається з нього, ну, гаразд. Це, по-третє. Ондрей, Ондрей, маєш рильце в пушку. Тому й так гнівно дивиться на Ондreja, що той міг би це дуже легко помітити, якби у нього в очах не було туману, якби тут не стояли хлопці з усього майданчика та якби ворона не літала. Усе для Ондreja здавалось урочистим, та й ворона, мабуть, переживає щось радісне, бо літає, розправивши крила, мов шуліка, не каркає і у дедалі менших колах сідає на плече Ондreja, вже й без кликання.

Ось сіла на грушу на Паєровому подвір'ї.

– Чудисько! Що там робить? – розгнівався Паєр. Узняв камінь, кинув і влучив у гілку, на якій вона сиділа. Ворона злетіла – здивована і перелякана. Не знала це людського озлоблення, бо облетіла ціле дерево і хотіла сісти ще раз. Але каміння одне за другим зі свистом сипались у крону дикої груші. Паєр їх кидав, мов здичавілий, інші, і самі не знали чому, з криком його наслідували.

– Що там робиш, чудисько? Не є інде місця?

– Воронище, чого там сидиш? – повторювали за Паєром малі й найменші. Їхній галас було чути далеко-далеко.

Ондрей не спромігся ні на слово.

Каміння не потрапило у ворону. Вона злетіла високо над грушею, потім вирішила сісти на димар Паєрової хатини. Але з нього йшов дим, тоді вона, мабуть, подумала, що це не найкраще місце, і з журливим карканням полетіла вбік, немов підхоплена вітром. Полетіла над трясовиною.

Ворона летіла низько над землею. Здавалось, що хоче сісти, але вона знову злітала вгору, її політ був схожий на рух великих хвиль. Вона каркала так жалібно, що у Ондreja виступили сльози на очах.

Усі кинулися бігти за вороною. І Ондрей попереду всіх. Лише п'ятнадцятилітній Паєр тримає позаду і глузливо вигукував:

– Лови її!

– Можеш їй солі під хвіст насипати!

Ще її бачили, як присіла на огорожу шкільного двору. Ондрей ще бачив, як вона перелетіла через Кисуцу і опустилась у густі зарості вербняка. Він перейшов річку вбхід і до вечора кликав: «Іди, іди сюди!» – але марно.

І потім, варто було якійсь вороні пролетіти у нього над головою, він завжди зупинявся і довго-довго дивився, аж поки чорна цятка не зникала, і завжди думав, що це летить його ворона, та, яку прогнав заздрісний Паєр.

Паєру ще довгий час було соромно, і він уникав його.

Восени або навесні, коли на небі хмарами збиралися ворони, Ондрей завжди шукав ту, свою, і хоча жодна з них на сідала йому на плече, він вірив, що вона серед них.

І більше йому не було моторошно від цих воронячих хмар.

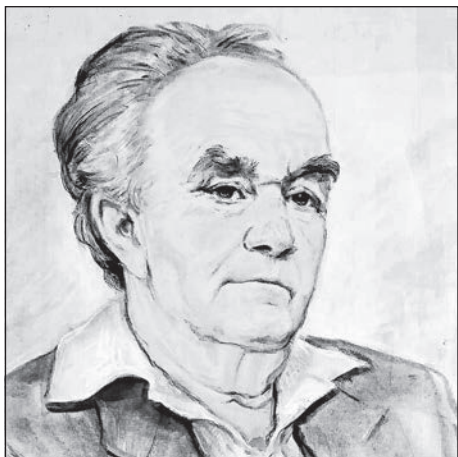
*Зі словацької переклав
Іван Яцканин*

ПУБЛІЦИСТИКА

Михайло Шмайда

(3 нагоди 100-річчя від дня народження)

Михайло Шмайда належить, безперечно, до числа найбільш талановитих післявоєнних українських письменників Словаччини. Жаль, свій талант не зміг розвинути на повну силу внаслідок політичних подій, які настали в нашій країні після 1968 року, коли йому було заборонено друкуватись і працювати в Музеї української культури у Свиднику.

Михайло Шмайда народився в бідній селянській родині 2.11.1920 року в Красному Броді Меджилабірського округу. Родина жила в тяжких соціальних умовах. Батько скоро помер, і мати мусила прогодувати 4 дітей, тому до роботи залучала й малих дітей. Мати працювала на своїх клаптиках землі, а Михайло змалку мусив пасти корови свої і багатих селян та допомагати матері на полі. Але мрія стати хоча б учителем не покидала його ані тоді. Закінчив горожанську школу, але для дальшого навчання не було грошей. Цікавився історією Краснобрідського монастиря, радо слухав старших лю-

дей розповідати різні легенди, розповіді, пісні, казки та й сам пробував уже у школі написати свої спостереження, почуття і погляди, але прийшла війна і всі плани рухнули. Був навіть на примусових роботах в Німеччині, звідки йому вдалося втекти і повернутись додому. Довоєнне село своєю мораллю, звичаями і неписаними законами формувало його характер, погляд на життя, його менталітет, почуття справедливості, потребу боротись за добро, красу, які не покидали його потім усе життя.

Новий етап у житті у Михайла Шмайди настав після 1945 року. Став урядовцем у Гуменному, але ця робота не була йому по смаку, не відповідала його внутрішньому духовному складу, його бунтарській душі, не хотів стати бюрократом і служити «новим панам». Коли розпочав свою роботу Музей української культури в Меджилабірцях, то з радістю перейшов туди працювати. Радів, що може записувати фольклор – пісні сучасні й історичні, казки, легенди, різні оповіді тощо, в яких знаходив народне багатство, історію, мрії, тугу людей жити вільно й заможнo. Мав так змогу ще ліпше пізнати життя, мислення, мораль і прагнення селян під Бескидом до свободи, соціальної і національної рівності. Все це потім пізніше виявилось різною формою у його власних художніх творах.

Перші художні проби, які М. Шмайда написав, звичайно, під впливом народних традицій, як народні казки, народні пісні, різні оповіді, були вірші і казки,

які друкував навіть у часописі «Колокольчик-Дзвіночок», або в газеті «Пряшевщина» тодішньою російською мовою прашівського типу. Їх успіх заохотив його до написання перших прозових творів. Потрібно було мати велику відвагу та навіть певне нахабство, без якоїсь теоретичної чи практичної підготовки чи начитаності творів видатних письменників світової літератури приступити до написання повісті «*Паразити*» (1953) та й ще літературною українською мовою, яку ніколи у школі не вивчав. Опанував її самотужки, як і більшість його ровесників з рядів наших письменників. Та вона не давалась йому тяжко, досить було використати говірку навколишніх сіл округу, яку добре знав. В повісті на повну силу виявилось його сильне соціальне відчуття. М. Шмайда у повісті вперше поспробував зобразити гострі соціальні протиріччя довоєнного села, коли багаті – куркулі (Жайло) безбожно експлуатували, переслідували, морально принижували бідних селян. Робили це тому, щоб ще більше збагатити. Для того використовували різні політичні партії, гроші, підкупи, уряди, посади і так здобували нові землі і дешеву робочу силу. Бідняки (Шпанько) шукали допомогу у партизанів, інших антифашистів та навіть комуністичної партії. Багаті зуміли і після 1945 року проникнути у партії, установи і надалі багатіти. М. Шмайда село зобразив так, як його знав і бачив. Село до війни і після неї ще довго було розділене принаймні на два табори. Письменник М. Шмайда зобразив протиріччя між ними і їх носіїв так, як тоді вимагалось, з класових позицій та чорно-білими фарбами, не вникав у психіку, душу людини, не шукав мотивів окремих персонажів, не турбувався зображенням їх мотивації тощо. Сьогодні можемо лише гадати, чи це був брак літературного досвіду автора, або вимога тодішньої політичної і літературної ситуації, або втручання редакторів у текст повісті. Але і так повість разом з декотрими нашими дослідниками його творчості можемо вважати найбільш вдалим твором тодішньої нашої прози.

Поїздки за фольклором дали йому багато матеріалу для художнього зображення побаченого і навіть самим пережитого. Так з'явилась збірка оповідань «*В'язка ключів*» (1956), яка складається переважно із соціально спрямованих і відносно вдалих психологічних та й сатиричних малюнків-оповідань. Їх будова, мова, стиль, драматичне напруження, психологічне проникнення в душу окремих персонажів, сатиричне і критичне зображення дає нам право сказати, що М. Шмайда зробив виразний крок вперед у художньому осмисленні і зображенні окремих проблем. Можемо назвати цілий ряд вдалих оповідань, як «Смерть старого Івана», «Останній сніп вівса», «За панських часів», «Син», «Жандармські помії». «Маленький Штефанко», «Пані вчителька», «Товариш» та інші. Оповідання здебільшого правдиві, читач повірить, що таке відбулось. Оповідання мають здебільшого простий сюжет, автор вдало і функціонально використав пейзаж, побут і місцеву українську говірку у мові персонажів. Читач переконується, що подія відбувається саме в його рідному селі, що знаходить серед літературних персонажів свого сусіда чи іншого знайомого.

Обидві книжки можна вважати підготовкою для написання широкого епічного полотна – роману «*Трицять криги*» (1958). Автор спробував вже панораматично зобразити гострі соціальні, моральні, політичні і конфесійні протиріччя нашого села в період, коли воно після 1948 року мінялося із старого, затурканого в модерне село, коли ламало старі традиції мислення, моралі, господарювання і виникали нові. Все проходило гостро і автор намагався їх відтворити якомога правдиво в силу свого таланту. Його симпатії були на боці того нового, що родилося в нашому селі. В романі виступають різні соціальні

прошарки – сільські бідняки, багачі, учителі, священники, політики, шпигуни, зрадники, хамелеони тощо. Показав, як сильно і болуче відбувався цей процес, коли тріщали старі криги моралі і зароджувалися нові плани. Кожна постать відносно добре охарактеризована, хоч не завжди достатньо психологічно і логічно вмотивована її поведінка, позиція. Але в цілому роман вийшов успішно. Не дивно, що роман було перекладено на словацьку мову під назвою «Rúka jú ľady» (1959). Він довго був першим і єдиним романом на таку тему в словацькій або чеській літературах. Роман навіть став основою для написання сценарію, але до його екранізації чомусь не дійшло.

Роман правом своєю новизною і постановкою чи зображенням теми і тогочасних проблем викликав жваву дискусію, бо такого твору у нас ще не було, Хтось його порівнював з «Піднятою цілиною» М. Шолохова і закидав, що не досягає її рівня, інші закидали йому, що не дотримав принципів художньої правди, що твір неправдивий, надуманий, що перебільшив роль того або іншого табору тощо. Завдяки роману М. Шмайда став широко відомим не лише серед українського читача у нас, але й в Україні, захоплювались ним й словаки та чехи.

М. Шмайда своїм романом довів, що не лише він, але й інші наші письменники (весь час усвідомлюємо, що він був самоуком в літературі) здатні художньо створити новаторські й цінні художні твори. Це підтвердили пізніше т. зв. шістдесятники, коли використаємо українську термінологію до творів Ст. Гостиняка, С. Макари, В. Дацея, І. Мацінського, Ф. Лазорика та інших, які появились у 60-х роках минулого століття. Гадаю, що маємо чим пишатись.

М. Шмайда продовжував розпочатий шлях - писати велику прозу. 1965 року видав першу книгу задуманої трилогії «Лемки» під назвою «Корчмарський слуга». Дальші книги йому вже не вдалося написати, бо 1968 року прийшли війська Варшавського договору та окупували нашу країну, проти чого М. Шмайда гостро протестував і через це йому було заборонено друкуватись і працювати в Музеї української культури. Його було виключено із Спілки словацьких письменників та усього культурно-національного життя тодішньої Чехословаччини.

В першій книжці автор зобразив соціальні, моральні і національні конфлікти, які мали місце на початку 20 століття в нашому селі. Центральний персонаж Юрко Голод – носій селянської моралі, своєрідний бунтар, який не задоволений своїм соціальним становищем, усвідомлює, що далі так не можна жити, бажає зміни, він весь час у конфлікті, але ще не знає, яким шляхом її здобути. Цікавий конфлікт у корчмаря, попа Бігарі, старого Голода та інших, які автор більш-менш вдало зобразив і розв'язав. Автор в цілому вдало використав пісні, звичаї, побут наших людей під Карпатами, які не лише надають характер твору, але й функціонально діють на читача. Правда, іноді вони завантажують текст. Розуміємо, що автор закоханий у нашу пісню, що наші люди з піснею вітають народження, хрестини, весілля і похорон людини, що протягом життя виражають в них свою радість чи біль. Правда, як на мене, місцями втратив міру їх використання. Письменник показав багатство української мови, її говірок, силу і красу української пісні. Не всі сприйняли таке зображення нашого життя.

Трохи інший погляд на життя нашого селянина показав письменник у повісті «Роз'їзди» (1969). М. Шмайда вперше не лише в нашій літературі, але й взагалі в літературі тодішньої Чехословаччини, що принесла з собою побудова металургійного заводу в Кошицях для наших селян, яких щотижня автобусами звозили на будівництво у щосуботи вони поверталися додому до своїх родин. Вони протягом тижня були робітниками, а в суботу-неділю селянами. Місто ла-

мало, іноді навіть калічило їх психіку, їх почуття, мораль, національну свідомість; вони довго не втрачали своєї селянської моралі та ще не прийняли міську чи робітничу. Вони не усвідомлювали, що опинились у соціальному і психічному конфлікті, і це їхнє «бродіння», шукання своєї ідентичності намагався М. Шмайда зобразити у своєму творі. Насправді чимало наших людей, селян внаслідок індустріалізації краю втратило чи загубило свою русько-українську національну ідентичність, стали словаками. Прозаїк М. Шмайда намагався художніми засобами зобразити втрату національної і соціальної ідентичності багатьох селян з-під Бескидів. Саме в тому вбачаємо її цінність.

Після виходу повісті «Роз'їзди» на довгих 30 років, коли був саме у творчому злеті, М. Шмайда літературно відмовчався, бо йому було заборонено друкуватись. Щоб прогледувати родину, щодня їздив поїздом на роботу більше ніж 100 кілометрів у Требішов. До літератури повернувся аж після 1990 року, коли перемогла «ніжна революція» і видав раніше написані оповідання під назвою «Темниця ебенової шкатулки» (2000), старші фольклорні записи «А іші вам вінчуют...» (1992), «Колискові пісні» (1993) та «Балади» (Мюнхен, 2015).

З останніх літературних творів М. Шмайди особливо увагу заслуговує психологічна повість «Розколота душа. Сповідь шизофреніка», яка вийшла у видавництві «Зерна» (Париж-Львів-Цвікау, 2004). Це незвичайний твір не лише в доробку М. Шмайди, але й в нашій літературі взагалі. В чому полягає її незвичайність?

Гадаємо, що це, в першу чергу, її тема, потім розробка теми – проблеми, її глибокий психологізм, філософська, гуманістична позиція автора, шукання правди, справедливості, добра, шукання відповіді на різні питання життя і світу взагалі; захист людей, які шукають свободу слова, руху, віру в Бога, засудження тоталітарного режиму, захоплення красою карпатської природи, рідним словом, звичаями тощо. Всього того М. Шмайда доторкнувся, розкрив, зображуючи життя головного персонажа повісті Віктора Барнашевича, сина греко-католицького священника, якого тоталітарний режим заслав з нашого підбескидського села аж у Чехію, де був змушений працювати (але й спати разом з коровами), з якого місцеві люди сміялись і всіляко знущались та переслідували, хоч дома у рідному селі прихожани його високо поважали і шанували. Коли все те малий Віктор бачив, глибоко переживав і захворів, став шизофреніком і не зміг знайти собі місця в суспільстві, родині ані після 1990 року. Так появилася в нашій літературі перша екзистенціальна, глибоко філософська, психологічна, інтелектуальна проза, яку професор Л. Сенік дорівнював до прози «розстріляного відродження».

Твори і діяльність М. Шмайди були оцінені міжнародними преміями, а саме ім. Богдана Нестора Лепкого та Премією Європейської унії мистецтва (перший і поки що єдиний письменник Словацької Республіки) та державним орденом «Прібінов кріж III ступеня» (ніхто з русинів-українців Словаччини теж не одержав).

Такий літературний доробок Михайла Шмайди. Ми ще повністю не усвідомлюємо, що він і як написав, скільки того фольклорного матеріалу зібрав, який має неоцінимий духовний скарб нашого народу. Ми не згадали його суспільну, навіть політичну роботу, його боротьбу і вболівання за українську національну справу, за демократію, справедливість і єднання з великим українським народом. Він був, може, для деякого карпатським русином, але духом, серцем і розумом був русином-українцем історичної та сучасної України.

Михайло Роман

ЖИТТЯ, ПРИСВЯЧЕНЕ ДОСЛІДЖЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

(До 80-ліття з дня народження академіка Миколи Жулинського)

Улітку цього року відзначив 80-ий рік народження український літературознавець, критик, доктор філологічних наук, професор, громадський та політичний діяч, академік Національної академії наук України, директор Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України, дійсний член НТШ – Микола Жулинський.

Микола Григорович Жулинський народився 25 липня 1940 року в багатодітній селянській родині (7 дітей) в селі Новосілки нинішньої Рівненської області. Його батько, Григорій Лук'янович (1908 – 2008), на початку Другої світової війни як воїн Червоної армії потрапив у німецький полон, а згодом в «американську зону Центральної Європи», тобто, «по ту сторону барикади». Він знав, що після війни дома його чекає каторга в Сибіру «за зраду батьківщини» (в якій він ніколи не жив), тому, не давши сім'ї вісточки про себе, під зміненим прізвищем емігрував до США, а офіційно – «пропав безвісти». З сім'єю в Україні він нав'язав стосунки лише на початку 1970-х років.¹

Після закінчення Дубнівського педагогічного училища 1960 року Микола працював учителем восьмирічної школи, пізніше – протягом п'ятих років – робітником на різних заводах Радянського Союзу.

У 1968 році він закінчив факультет журналістики Київського університету, а в 1971 році – аспірантуру в Інституті літератури АН УРСР, який став постійним місцем його роботи. Тут він пройшов усіма щаблями наукової кар'єри – від молодшого наукового співробітника до директора Інституту української літератури ім. Т. Шевченка (сучасна назва).

У 1972 році він захистив кандидатську дисертацію на тему «До питання про оптимістичний реалізм радянської літератури»; в 1981 році перед вченою радою Київського університету – докторську дисертацію «Художня концепція людини і проблема характеру у сучасній радянській літературі». У 1977 році його було прийнято в члени Спілки письменників України, а в 1998 році призначено її секретарем.

Про продуктивність М. Жулинського свідчить його авторство понад пів сотні книжок та близько тисячі наукових статей, рецензій, передмов тощо. З найвизначніших книжок: «Пафос життєствердження» (1974); «Людина як міра часу» (1979); «Наближення» (1986); «Із забуття в безсмертя» (1990); «Вірю в силу духа» (1999); «Олег Ольжич і Олена Теліга» (2001); «Поминаймо в скорботі, але не в гніві» (2003); «Історія української літератури ХІХ ст. у двох томах» (2005); «Відстані» (2006); «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» (2006); «Моя Друга світова» (2016); «Національна академія наук України» (2018) та інші.

¹ Усе це прекрасно описано в книзі Григорія і Миколи Жулинських „То твій, сину, батько”, Київ, 2003, 2005.

Він одним з перших повернув в українську літературу творчість репресованих радянською владою письменників: М. Хвильового, Г. Чупринку, М. Драй-Хмару, Г. Косинку, В. Поліщука, Г. Михайличенка та інших. А теж письменників української діаспори: І. Багряного, У. Самчука, Д. Гуменну, І. Огієнка, Б. Лепкого, О. Ольжича, І. Телігу та інших.

Мабуть, вершиною наукового доробку М. Жулинського є його два «Слова»: «Слово і доля» (2000; 640 с.), в якому подано ґрунтовний аналіз української літератури від Григорія Сковороди до Василя Стуса, та «Слово на сторожі нації» (2015, 1012 с.) – «добірка влучних літературно-критичних робіт, есеїв та мемуарів, присвячених всім тим, хто свого часу доклав зусиль до українського націєтворення, хто стояв на сторожі слова і словом завойовував нові вершини й відстоював своє майбутнє і майбутнє своєї країни» (с. 4).

Його заслугою 1989 року було засновано Міжнародну асоціацію українців, а в 1999 році М. Жулинського обрано її головою. Він спричинився і до заснування Інституту ім. І. Франка у Львові та видання «Франківської енциклопедії» у 7 томах (вийшов перший том).

М. Жулинський – член Редакційної ради 10-томної «Енциклопедії історії України» (2003-2013). До сфери його наукових зацікавлень входить і література Закарпаття, а в її рамках і література русинів-українців Пряшівщини. Має рацію почесний президент Києво-Могилянської академії В'ячеслав Брюховецький, який, оцінюючи доробок М. Жулинського на ниві українського літературознавства, написав: «Немає в українській літературі жодного більш-менш відомого автора, про якого не сказав би свого слова Жулинський. І це неперервне розпросторення знань про наше письменство він розпочав давно – десятиліть три тому, у часи ще не дуже сприятливі для цього...» (4-а стор. обкладинки книги М. Жулинського «Слово на сторожі нації»).

На початку 90-х років Микола Григорович паралельно з науковою роботою брав активну участь в політичному житті незалежної України як віце-прем'єр-міністр України, народний депутат України двох скликань (1992-1994; 1999-2001), позаштатний радник Президента України (2006-2008), голова підкомітету Верховної Ради, голова Комітету Національної премії України ім. Т. Шевченка; голова підкомітету з питань творчої діяльності, мистецтва, мовної та культурно-просвітної політики, член депутатської групи «Конституційний центр»; голова Національної ради з питань культури і духовності при Президенті України тощо.

За самовіддану працю на ниві розвитку української науки і культури Миколу Жулинського було відзначено високими нагородами України: Республіканською премією ім. Олександра Білецького (1992), Державною премією України в галузі науки і техніки (2014), Національною премією ім. Тараса Шевченка (1992), премією ім. І. Франка НАН України (2004) та нагороджено двома орденами «За заслуги» (1997, 2000), двома Орденами князя Ярослава Мудрого (2009, 2016), медаллю «Олександр Довженко» (2018) та іншими.

Микола Жулинський як провідний літературознавець України та довгорічний директор найвищої літературознавчої академічної установи України часто репрезентує українську літературу та літературознавство за межами України.

* * *

Нарешті хочеться сказати кілька слів про мої зв'язки з ювіляром.

Після політичної реабілітації 1989 року я неоднократно побував у Києві. Оскільки «мій» Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології знаходився в тому ж будинку, що і «його» Інститут літературознавства, то ми час від часу зустрічалися.

У березні 2014 року як голова підготовчого комітету міжнародної наукової конференції «Тарас Шевченко і Пряшівщина» (Пряшів, березень 2014 р.) запросив на неї і Миколу Григоровича, який прибув разом з подружжям Наталією й Іваном Ребриками з Ужгорода. У звіті про конференцію сказано:

«В роботі конференції брало участь понад 80 людей і було зачитано 17 доповідей [...]. Головну доповідь «Актуальність спадщини Т. Г. Шевченка і сучасний стан її дослідження» виголосив директор Інституту української літератури ім. Т. Шевченка Національної академії наук Микола Жулинський. Він наголосив на актуальності творів Т. Шевченка для сучасних політичних подій в Україні. При цій нагоді він від імені свого інституту подарував українським установам Пряшівщини найновіші твори Шевченка і праці про Шевченка, між ними чотири об'ємні томи «Шевченківської енциклопедії», факсимільні перевидання «Кобзаря» 1840 року, рукописів «Більшої книжки» та «Трьох літ», факсимільне відтворення польськими літератами рукописної книги «Wirszy T. Szewezenka 1844 roku: Kobzar 1840, Hajdamaki 1841 та Natalija 1843», монографію Івана Дзюби «Тарас Шевченко» та інші².

Поширену доповідь М. Жулинського було опубліковано в окремому номері журналу «Дукля», повністю присвяченому матеріалам конференції.³ Увечері він брав участь у «Шевченківській академії», яку підготували студенти Кафедри україністики та учні З'єднаної школи ім. Т. Шевченка у Пряшеві.

Академія розпочалася «майданівською» піснею «Пливе кача по тисині», яка викликала сльози зворушення не лише у Миколи Григоровича, але й у багатьох присутніх. Центральною темою академії була п'єса «Життя Тараса Шевченка», в якій роль молодого Шевченка виконував учень гімназії Юрко Мушинка.

Наступного дня була екскурсія до Бардієва та Свидника, вечеря з «мачанкою» в нашій хаті тощо.⁴

Приємною несподіванкою для мене була його особиста участь на святкуванні мого 80-ліття в Ужгороді та його стаття «Український пастир культури і науки»⁵.

З того часу (завдяки Шевченкові) ми з Миколою стали близькими друзями. Зустрічались на різних наукових з'їздах, конгресах, конференціях, наприклад, на усіх дев'ятих Міжнародних конгресах українців, які в 1990-2018 роках відбувалися під головуванням Миколи Григоровича у Києві (2 рази), Львові (2 рази), Харкові, Одесі, Чернівцях, Донецькому та Сімферополі. Несподівано ми з ним зустрінулися навіть на презентації англomовної «Енциклопедії України» (у 5 томах) в Торонто 25 вересня 1993 року.

Востаннє я з ним зустрівся на святкуванні 100-ліття НАНУ у 2018 році при зустрічі з працівниками його Інституту 6 грудня 2018 року. При цій нагоді я подарував архіву Інституту оригінали передсмертних листів Олександра Олеся подружжю Ніни та Бориса Левитських та останній автограф Олеся.

* * *

Щиро вітаємо провідного українського науковця з його 80-літтям, а на майбутнє бажаємо йому доброго здоров'я «на многая і благая літа».

Микола Мушинка

² М. М. У Пряшеві вшанували 200-річчя Тараса Шевченка // Дукля. – 2014. – № 2. – С. 33.

³ Микола Жулинський. „За що я Україну люблю?“ Шевченкові – 200 // Дукля. – 2014. – № 1. – С. 49-58.

⁴ М. Жулинський. Вітальний лист до 80-ліття М. Мушинки. – 36. Я. Шуркала (упор.), „У всякого своя доля...” – Пряшів, 2016. – С. 300-301.

⁵ „Світогляд”, 2018. – № 2. – С. 44-50.

ВОСКРЕСАЙМО

Давньогрецькі мудреці прорікали: правда приречена крутитися на рогах бика. Так було справіку. Так і тепер, коли людство на третій від сонця планеті замислюється над тим, як урятуватися від перенаселення та в яку космічну безвість переселятися. На земній кулі заради цього вищі створіння відкрили Америку. Винищили вогнепальною зброєю і завезеними пошестями аборигенів. Але й самі поплавилися. «Ощасливили» Європу сифілісом і венеричними хворобами.

Було та загуло. Одначе бур'яном не заросло. Навіть щонайвіддаленіше, первісне не тільки стукає в серця небайдужих, а й пробуджує увагу. Ось те, що на виду. Перед очима уже не мільйонів, а мільярдів, котрі спроможні читати. Відкриваймо Біблію. Перша книга Буття – «про початок світу й створення людини»:

«1. Господь сказав до Аврама: «Вийди з землі твоєї, з твоєї рідні, і з дому батька твого в край, що його я тобі покажу. 2. А я виведу з тебе великий народ і поблагословлю тебе, та й зроблю великим твое ім'я, а ти станеш благословенням. 3. Благословитиму тих, що тебе благословляють, і проклинатиму того, хто тебе проклинає. Тобою всі племена землі благословлятимуться».

У доісторичну давнину поняття «народ» учені в Україні не наслідують углиблювати. Обмежуються «племенами». Та чи не було б наближенням до істини твердження, що український етнос із першими словами своєї мови зароджувався в Мізинській археологічній культурі на березі річки Десни? Починаючи з XXIV та до XIV тисячоліть до нової ери чиї ж предки в поселенні «середньої доби верхнього палеоліту», простіше, «за часів прильодовиків'я з різко вираженим континентальним кліматом», полювали на мамонтів, північних оленів, носорогів, диких коней та іншу крупну звірину?

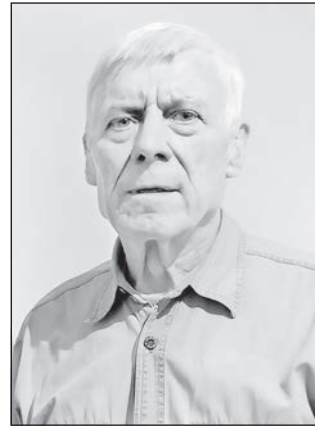
Таке ж довготривале поселення вищих створінь 1897 р. відкрив на вулиці Кирилівській у Києві виходець із Чехії Вікентій Хвойка.

То як же ставити під сумнів прозріння нашого Пророка Тараса Шевченка? Як не вірити геніальному поету? Він укажує в поемі «Саул», написаній за лічені місяці до останнього подиху, чії ми сини і яких батьків:

В непробудимому Китаї,
В Єгипті темному, у нас
І понад Индом і Євфратом
Свої ягнята і телята
На полі вольнім вольно пас
Чабан було в своєму раї.

Суголосно мовить і Леся Українка, названа донькою Прометея: «Люди й покоління – се тільки кільця в ланцюгу великим всесвітнього життя, а той ланцюг порватися не може». В усьому живому, яке дивує білий світ, «порватися не може». А вищі створіння рвуть «той ланцюг» на шмаття так, як їм заманеться. В Україні більш-менш успішним археологам передається мовби у власність досліджене ними. Який там «ланцюг великий всесвітнього життя»? Кожний авторитетний залюбки присвоює собі обривок від неосяжного. Не до того, щоб простежити неперервний розвиток етносу з давнього давня й до сучасності. Натомість відокремлюється попередне від наступного.

А як же насправді? Духовні здобутки нащадків пастуха ягнят і телят на правічній українській землі сповна успадковує Трипільська археологічна культура. Її дав-

но вже годилося б назвати Трипільською цивілізацією. Але їй поки що не вдається протопитися в сонмище раніше визнаних – шумерська, аккадська, вавилонська, хетська, асирійська, урартська, римська, абасидська, сельджуцька й османська. Та хай там що, будьмо певні, що в тому колі не останнє місце Трипільлю зарезервоване не українською елітою, а вічністю. І станеться невідворотне ближчого майбутнього.

Колядки й щедрівки та пісні дотепер збережених календарно-обрядових дійств на Різдво, Великдень, Зелену або Клечальну неділю, Купала, не кажучи вже про зажинки та обжинки одвічних хліборобів, доносять до сучасності животрепетні відлуння з розквіту Трипільської культури. Одначе справжньої ціни їм досі не складено. Давньогрецька міфологія вражає людство високими злетами мислення з юності людства. В той же час з душі й серця українського роду вирвано предковичну пам'ять. Усі доісторичні тисячоліття після хрещення киян 988 р. осуджувалися й невпинно проклалися, як «поганські».

Від первини мовби й не огидне. Латинське pag – село. Pagan – селянин. Pagus – угіддя поза межами міста. І до чого ж докотилося? Як же виродилося? Тепер чії тільки очі не вколює перевернуте з ніг на голову – поганий, поганець, погань. Не скажу про інші мови, а в українській подібних перетлумачувань скільки завгодно, причому найчастіше на приниження. Незаслуженої ганьби удостоїлися одні з перших на білому світі рільників, хліборобів, georgos – землеробів по-грецькому. А в просторіччі – гречкосіїв. Вони ж за недавнього панування комуністів – «колгоспні жлоби». Безпаспортні. Примушені гнути спини, що аж піт очі заливає, за облудні «трудодні», про які поет О. Твардовський насмілився сказати: «Обозначено в меню, А в натуре нету».

Мова українських пращурів зароджувалася в Мізинській археологічній культурі. А це десь XXIV-XIV тисячоліття до нової ери. Відтоді вона ніколи не замінювалася на якусь іншу, як виповзини зміїв щовесни. А невідривно від своїх носіїв невпинно розвивалася і ніколи не вмоккала. Нині є однією з найбагатших у світі. На міжнародних форумах визнавалася другою за милозвучністю після італійської.

«Візантійській ортодоксії» не вдалося вивести з ужитку правичну мову українського роду. На неї за далекоюзрим заміром візантійських базилевсів, сиріч імператорів, напосідався солунський діалект болгарської, з якого старослов'янська й церковнослов'янська. Чому саме звідти нападсть? Відповідь прихована в «Церковній історії» сирійського автора Іоанна Ефеського, єпископа Асійського. Опис високоповажним подій 581 р. н. е. подаю з російського перекладу у «Віснику древньої історії», стор. 253:

«На третьому році по смерті імператора Юстина і правління державного Тиверія рушив проклятий народ слов'ян, який пройшов через усю Елладу і по країні Фесалоніка, і по фракійських провінціях. Здобув багато міст і фортець, спалив, пограбував і підкорив країну, сів у ній владно та без страху, як у своїй власній, і впродовж чотирьох років, доти, поки імператор був зайнятий персидською війною і вирядив усі свої війська на Схід, уся країна була віддана напризволяще слов'янам; останні зайняли її і розійшлися по ній на час, який призначив Бог. Вони захопили всі імперські табуни й інше, вони живуть, сидять і грабують у римських провінціях без турбот і страху, убиваючи і спалюючи, вони стали багатими, мають золото і срібло, табуни коней та багато зброї. Вони навчилися вести війну краще від римлян, і все ж вони люди прості, які не сміли з'явитися з лісів і степів і не знали, що таке зброя, за винятком двох або трьох дротиків».

Тоді ж не менше відомий Граматик Євфимій ремствував, що «ціла країна ослов'янилась і оварварилась». А одного із знатних пришельців, що «гордився своїм благородним, щоб не сказати худорідним походженням», великорозумний грек ганьбив дошкульним ямбом у звучанні по-грецькому: «Прехитра Слов'янська личина». Вищі розуми Візантійської імперії, яка відбрунькувалася од Римської, знали, як уярмити будь-який народ – відрізати йому язик, вирвати з його душі й серця рідну мову.

«Слов'янська, як і «слов'яни», – поняття із російських перекладів. Ними доводиться слугувуватися, бо українських перекладів обмаль. Обізнаність із давньогрець-

ким, як і з давньоукраїнським, в Україні явно шкутильгає. Необхідно знімати полуду з очей.

Десять тисяч років тому українські предки заходилися скородити землю та сіяти жито, пшеницю і всяку пашницю. Угледівши те, всюдисуші елліни ввели в писемні джерела слово «скапто». Або «скапту». Голосна літера наприкінці – так звана «омега». Її озвучення двоєке – «оу». Через те Ромул – один із двох близнюків, засновників «вічного міста». І разом з тим – Романія і Румунія. А понад те «Аріведрче, Рома!» співається у нас як «Прошай, Рим!» По-російському – «Рім». Англійською мовою – Rome.

В грецькому ужитку давнє приборало простішу форму – «скави». Значення те ж саме – «копати». Чи ж не суголосно по-українському говориться – скопати город. Для когось, може, й дивина, але перегукується й з українськими народними повір'ями. Коли Адам і Єва, спокушені підступним Змієм, піддалися гріху, Господь вигнав обох з раю, навздогін наказуючи Адамові: «Будеш добувати хліб насущний у поті чола свого!» Та ще й додав: «Копай, аби жив».

З перебігом віків дуже велемудрі в «скави» вставили буківку «л». Вийшло «склави». А це по-грецькому – «раби». Для підсилення в православних храмах вінчаються під благословення хороших співів «раб Божий і раба Божа». Й покійники відспівуються батюшками як «раби Божі». Нічого подібного не почути ні з вуст католицьких ксьондзів, ні від сповідників інших конфесій. А в римських і візантійських писемних джерелах укорінилося Sklaveni з рабським присмаком.

Якось один із викладачів Національного київського університету в званні доктора наук довірливо відкрився мені, що «слов'яни» – похідне від «раби». Студентам він цього не скаже. Московські ж академіки під проводом Б. Рибаківа й Д. Лихачова замість Sklaveni ввели у вжиток Слов'яни. Воно нібито й на облагородження. Та чи не ліпше б глянути в очі істини та просвітити мільйонні маси, що й до чого та де собака зарита.

Недомовками, а тим паче замовчуваннями українська свідомість наситилася сповна, коли спроваджувалися на погибель у сибірську безвість Василь Стус та його одноподумці. Врешті-решт, необхідно ж прокинутися зі сну розуму. Воскресаймо самі й просвіщаймо багатотраждальний рід свій. Розпросторюймо для нього обрії світлішого майбутнього.

Визнаний польський історик Мацей (Матвій по-українському – В. П.) видрукував 1582 р. у Кролевці (Крулевці за польською вимовою – В. П.), яке після захоплення хрестоносцями стало Кенігсбергом, а після Другої світової війни – Калінінградом, головну працю свого життя «Хроніка Польська, Жмудська, Литовська і всієї Русі». Читаймо:

«Року Божого 401 повстав Аттила, званий Бичем Божим, котрий вийшов від ріки Югри. «Угри, або Югри, що є в Московській державі. І, переправившись через ріку Волгу, вони розгромили готів». Аттила «силою взяв Хорватський край... підкорив під свою владу багато держав, загарбавши їх, і як спочатку переслідував християнство, так і осівши в тій державі, в жодній зі справ не змінив свого наміру, а став ще більше переслідувати християн». Здавалося б, давній замір, а чи ж не допікає на зорі XXI ст. незалежній Українській Державі?

Чисельне об'єднання кочовиків утворилося в II-IV віках н. е. в Приураллі з тюркомовних хунну й угрів та сарматів. Масовий рух того збирища на захід із 70-х років IV ст. спричинив так зване Велике переселення народів. Не уявити, в яку безпросвітну дикість і звіряче варварство було б увєргнуто Європу, якби 451 р. на Каталаунських полях у Франції об'єднані європейські народи не спромоглися на потужну відсіч завоювникам.

У своїх виданнях «Перед очима істини» (2015 р.), «Майстер-клас з імператором» (2017), «Віч-на-віч з вічністю» (2019), «Слово про антського короля Божа» (2019), «Володар Грому» (2020) доводжу і показую, що буремні IV-VI століття відображені в народнопоетичній творчості – промовистій і невмирущій. Але так сталося, що все те в науковому обігові долучено до колядок і щедрівок. Можливо, саме це й застуге зір. Досі

нікому не спало на думку, де шукати згадки про антів під проводом Божа. Найменованих антами в чужоземних писемних джерелах М. Грушевський визнає предками українського народу.

Історик готів Йордан служив секретарем в одного з аланських воєначальників, що перебував на службі в Східній Римській імперії. Це ті алани, котрі по-російському яси. Предки осетинів. У крутовір'ї IV-V століть кого тільки не наймала до війська «цариця світу». Для Візантії старався і Йордан. Головну працю свого життя «Про походження і діяння гетів» довів до 551 р. У ній кілька скупих рядків обпикають серця синів українського роду. Король остготів Вінитар «послав військо в межі антів і, коли вступив туди, у першій битві був переможений, але надалі діяв рішучіше й розп'яв **короля їхнього Божа** із синами його і сімдесятьма старійшинами для залякування».

Не до душі мені, що на думку тих і тих істориків «який там король»? Це в інших базилевси, імператори, царі, цїсарі... А в українських предків, не проминув зауважити й М. Грушевський, глава «великого антського племені чи, швидше, – кількох племен, а поряд із ним виступає велика кількість старійшин, вірогідно, начальників».

Мені досі не давало спокою невідступне запитання. Як же могло статися, що таку трагічну подію стерто з пам'яті українського народу? Які ж ми після цього сини рідної Матері-Землі? Чому піддалися супостатам і переродилися на безпам'ятних Іванів?

На щастя, відкрися. Душа радіє. Воскресає Бож. Аж ніяк не знічів'я автор Слова про похід Ігоря зізнається:

Не лѣпо ли ны бяшетъ, братіе, начята
старыми словесы трудных повѣстїи о пълку Игоревѣ...

Принагідно зауважую, що в назві твору – «о пълку», а в тексті – «о пълку». Як на мене, це є свідченням того, що автору з кінця XII ст. нелегко давалася писемність солунським діалектом болгарської мови. Доступніше в перекладі відомого дослідника Слова про похід Ігоря Б. Яценка:

Хїба не гоже було нам, браття, почати
старими словами трудних повістей о полку Игоревім...

У виданій 2020 р. книжці «Слово про антського короля Божа» переконую, що геніальне «Слово о полку Игоревім» є переспівом уснопоетичного первинного. Первозданне зазвучало з вуст невідомого автора в п'ятому столітті нової ери. А за благословенням уявного Ходини полетіло світами на всі майбутні віки. В перлині такого ж високохудожнього натхнення, як і предковичні колядки та щедрівки, як і загалом кращі зразки народнопоетичної творчості, насамперед календарно-обрядової, повідаю про гірку долю антського вождя Божа.

Невідомий автор Слова про похід Ігоря не мав можливості, як набагато пізніше і автор «Історії Русів», говорити прямо, відверто. Та все ж йому вдалося донести спомин про антського короля Божа до всіх наступних поколінь. Доленосна правда воскресає. Прозріваймо з нею! Відроджуймося, душі праведні, з предковичною свідомістю!

Якщо ж для когось неприйнятне, то, будь ласка, висловлюйтесь. Спростовуйте. Заперечуйте. Непорушним для мене є головне. Автор Слова про похід Ігоря успадковував духовні здобутки неміряних тисячоліть буття українського роду на білому світі. І виразив це геніально. Та разом з тим є підстави вважати винятково талановитого обізнаним із еллінськими, римськими й візантійськими тогочасними духовними досягненнями. В ньому нуртувала потужна генна пам'ять. Вона й спонукала його заявити про вічність українського роду так само, як це вчинив через понад сім століть Іван Котляревський, «перелицювавши» «Енеїду» римського поета Вергілія. Чи є на це якісь докази? Міркуймо.

З-поміж авторів V ст. виділяється Пріск Панійський. Він у складі візантійського посольства відвідував лігво Аттили на Подунав'ї. Написане ним у докладних звітах для візантійського імператора Феодосія II (408-450 рр.) винятково важливе. Хоча б таке:

«...підходить до мене чоловік, котрого, судячи з його скіфського вбрання, прийняв я за варвара. Він привітав мене еллінською мовою, сказав мені: Хере! (Радій, будь здоровий!). Я здивувався з того, що скіф говорить по-еллінському. Скіфи, будучи зборищем різних народів, понад власну мову, варварську, охоче вживають мову унів (гуни у Пріска – В. П.) або готів, або ж авсоніїв при зносінах з римлянами; але нелегко знайти між ними чоловіка, що знає еллінську мову, за винятком людей, виведених у полон із Фракії або із приморської Іллірії. Але таких людей, що впали в нещастя, легко пізнати по подертому одягові й нечесаній голові; а чоловік, з котрим я говорив, здавався скіфом, який живе в розкошах, одягнений він був дуже гарно, а голова підстрижена була в кружок... Я розпитував його, хто він такий, звідки прийшов у варварську країну і чому він віддав перевагу скіфському способу життя перед тим, яке було раніше... Тоді він, засміявшись, сказав мені, що він за походженням грек».

«Засміявшись». Чи не так, як «Прехитра Слов'янська личина». А коли й з греків, то що ж? Микола Аркас, син етнічного грека, переймав і дотримувався звичаїв матері з давнього козацького роду. Влітку – вишита сорочка й солом'яний бриль. Узимку – смушкова шапка й свита. Засновник і незмінний голова «Просвіти» в Миколаєві. Домашня вчителька констатувала в своєму щоденнику: «Як батьки, так і діти, особливо старший син, – великі патріоти, які дуже люблять свою Малоросію і сильно ненавидять Петра Великого і всіх, хто не цінує і не любить Малоросію». Зі широї любові – «Історія України-Русі» Миколи Аркаса.

Вочевидь, було кому в V ст. увічнити пам'ять про «короля Божа». Не один, а два повноправні автори збагатили людство таким же шедевром, як індійські й іранські епоси, французька «Пісня про Роланда», німецька «Пісня про Нібелунгів», англійський «Беовульф», грузинський «Витязь у тигровій шкурі», вірменський «Давид Сасунський», іспанська «Пісня про мого Сіда», ісландські саги, фінська «Калевала», японська «Повість про дім Тайра»...

Московити все ще присвоюють доісторичну й історичну пам'ять правічної української землі. Натягують одвічне минуле на свій копил. Російське літературознавство вже відкинуло попереднє визначення «Слова» як пам'ятки «трех братских народов». В «Енциклопедії «Слова о полку Игореве» (СПб, 1995) унікальне проголошене «національним літературним шедевром Росії (Т. 1. – С. 3). Це при тому, що наприкінці XII ст. автор «Слова о плъку» ні про яку Москву, а тим паче Росію, не міг відати ні сном, ні духом.

Іменитий доктор історичних наук Ярослав Дашкевич свого часу відважився заявити: «Брехнею є те, що Москва заснована Юрієм Долгоруким 1147 року. Це міф, який не має доказового підтвердження. Москва як поселення була заснована 1272 року. Цього ж року був проведений третій перепис населення Золотої Орди. При першому переписі (1237-1238 рр.) і другому (1254-1259 рр.) поселення Москва не згадується».

Було, що язичницьке надбання «Калевала» безправно підкорялося Російській, а услід комуністичній імперії. Одначе вивільнилося, як у казці. Розкошує тепер як одвічно фінське. Така ж доля уготована в ближчому майбутньому й «Слову о плъку» – твору українському й від українського автора чи, точніше, двох авторів.

У будь-якому разі ліпше своє латане, ніж чуже хапане. Вічність доводить, що марні посягання на чуже. Украдене врешті-решт повернеться на чільне місце в храмі всесвітніх культурних надбань.

Розплющуйте очі, українські патріоти. Не осоромлюймо рід свій. Боріться за його щасливіше, ніж досі, майбутнє. Зважте, як нелегко воскреснути правді, коли вона доводить, що автори Слова про похід Ігоря – українського роду, а до самого твору не має ні найменшого стосунку загребущий північний сусід. Нав'язаний «візантійською ортодоксією» солунський діалект, з якого старослов'янське й церковнослов'янське, наводить полуду на очі істини. Та хай там що, пориви пізнання розв'ють непроглядний туман. «Все згине, тільки правда зостанеться» – заповідає народна пісня.

РЕЦЕНЗІЇ

Мислячі катрени

Відомо, що мислення – це людська здатність думати, пізнавати й оцінювати навколишній світ, суспільні відносини та себе в них. У розсудливості й критичному аналізі того, що відбувається з нами й навколо нас полягає престижний привілей людського розуму й мудрості над можливостями інших живих організмів та істот у духовному та матеріальному бутті природи.

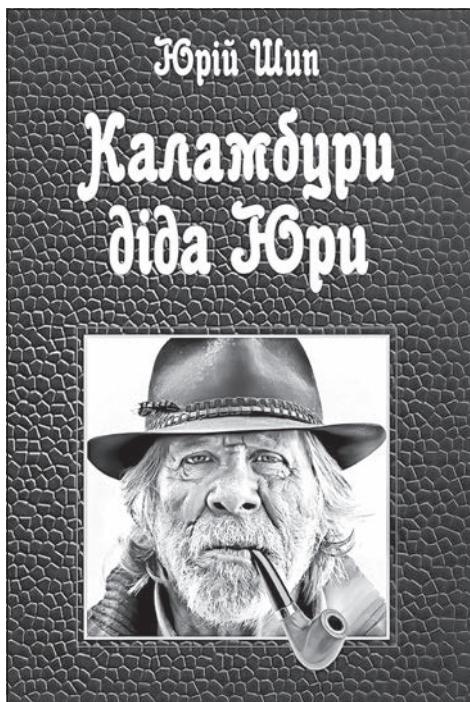
Це, так би мовити, своєрідний мініатюрний «химородний звиток», лаконізований поетом Юрієм Шипом у його книзі катренів «Каламбури діда Юри» так: «Людське життя – з химер клубок і пошиття з його ниток». Таким шитвом у виданні обумовлені базові аспекти гуманістичного рівня свідомості та моральних якостей культури, побуту, звичаїв та особливостей здатності людського мозку. В реальному житті обслуговує цю потребу вся професійна економічна та інша людська діяльність по справедливому (або навпаки) створенню та розподілу матеріальних і духовних благ.

У цій фундаментальній онтологічній та гносеологічній генезі важливе місце належить мистецтву й, зокрема, літературі. Саме тому й робимо навмисне логічний наголос на ній перед конкретним аналізом книги «Каламбури діда Юри», в гострослівних катренах якої (а їх понад сімсот) домінують роздуми, оціночні констатації та висновки про те, що є, чого немає і що повинно бути та не бути, що хочемо та не хочемо у нашому житті. Для цього є чимало достеменних підстав, як у безпосередньому змісті творів, так і між їх рядками з акцентами та натяками. Сказати про те, як автор ін-

терпретував їх у художньому вияві через поезію з гумором тощо – справа літературознавців.

А я висловлюю власну думку як читач, з позицій історика, політолога, громадянина, патріота України та рідного краю, щодо зафіксованих у книзі фактів і подій (з художніми авторськими домислами того, що твориться з нами й навколо нас) у реальному сьогоденні та наскільки актуальні вони для читача.

Насамперед хочу сказати, що книга скомпонована з мислячих катренів (чотирьохрядкових поетичних творів), які спонукають до аналітичних роздумів про вчора, сьогодні та завтра з сакраментальним «А що це у нас твориться у центрі й на периферії?» Відповіді автора дотепно викладені в розділах: «Відлуння вражень», «Правда і кривда з пікантними прянощами», «Над земними небесами», «Світ природи – храм, свята довіра нам», «Скарбничка мислителя», «Втіхи та печалі народної моралі».

У першому з них у п'яти циклах видання (та в певній мірі й у наступних, преамбулі та заключному підрозділі «Яка видніє даль, де занедбана мораль», в якому виражена наріжна суть цієї книги. А найдостеменніше – через єство головного персонажа каламбурів – діда Юри в проявах його натури, думок, серця та душі, котрий живе і мріє:

*На Богом даній нам землі
Щоб нечестивці позникали
(Негідники, зловмисні й злі),
А добрі люди розквітали.*

І прагне він робити це, як випливає з підрозділів «Рефлексії з репризами», «Пріповідки з амбіціями», «Поради та розради з превенціями», з почуття любові до чесних людей та гніву до негідників. Особливо (як здається) в найсатиричніших, гнівно скомпонованих викривальних мініатюрах (у розділі «Правда і кривда з пікантними прянощами»), обумовлених метафоричними картинами, дикобразами та добродіями в образах людей, бджіл і тварюк. Доказом цього є констатація, що майже дослівно перегукується з попередньою цитатою, але їдкішим алегоричним сенсом –

*Таке буття на цій землі:
Люди й бджоли – помирають,
А нелюди на цьому тлі –
Як тварюки: всі дихають!*

Сторінка за сторінкою автор доводить це такими чинниками художнього слова, котрі здатні критично виконувати оздоровчу місію короткометражними поетичними засобами сатири та гумору: очищувати «авгієві стайні». Висвітлює похмурі картини та виводить на чисту воду негативні явища реальної дійсності, що мають місце й у нашому житті, в тому числі й неправдомовного владного бомонду в різних вагових категоріях, де тільки тоді

*Повагу панство буде мати
Від свого народу,
Коли почне про нього дбати
Правді на догоду.*

А до того: «владний вир – у хитрих патлах», «люди – при зарплатах у заплатах», а «панська натура – як ромська культура». Такий соціально-суспільний калейдоскоп є притаманним і розділу «Втіхи та печалі народної моралі». В ньому превалує потужна викривальна сила слова митця, що творить в ім'я добра супроти зла, проти всякої кривди правді на догоду задля оздоровлення і пробудження хворої совісті нечисто-плотного поріддя негідників,

*Де баран овець веде,
А вовк стоїть на варті –
Не чекай добра ніде
На всій державній карті.*

У значній кількості творів переважно домінують діаметрально протилежні антиподи: честь і негідництво, чесність і підлість, справедливість і обман, святість і гріховність в поведінці позитивних персонажів та антигероїв у ставленні до природи до ближніх та моральних обов'язків людини. Автор здійснює це через власну концепцію поглядів «діда Юри» на певні події та явища. Розглядає він їх у суспільному й особистому житті, взаєминах людей між собою, ставленні до обов'язків перед Богом, Батьківщиною і ближніми в теологічному та світському розуміннях. Головною повинністю людини вважає мудрий послух Всевишньому, кажучи:

*Божі Заповіти
Слід не тільки знати,*

*А й завжди хотіти
Про їх треби дбати.*

Багатогранна творчість Юрія Шипа взагалі за змістом – різножанрова, але безумовно вона базується на християнській моралі. Про це засвідчують і в «Каламбурах діда Юри» передусім розділи «Над земними небесами», «Скарбничка мислителя», «Світ природи – храм, свята довіра нам», звідки випливає авторова теза для тих, хто намагається збагнути сакральну суть високого людського прагнення й покликання:

*У мудрих потреба –
Висока дорога:
Чим вище до неба –
Тим ближче до Бога.*

Контрастні характери й картини позитивного і негативного змісту в більшості творів змальовані в протилежних дисонансних ракурсах. Якщо, наприклад, вони виражені в іронічному зневажливому викритті нікчем та хижацького поріддя, то своєрідно використано тут омоніми та пароніми з послугами Бога грецької міфології Мома (творця лихослів'я, глуму та уїдливих насмішок), а простих чесних людей і добродішів – у християнському дусі з глибокою пошаною в світлих тонах. Особливо де йдеться про їхні чесноти, віру, надію та любов (подеколи й з відтінками богословської містики, Святого Письма та Божих Заповідей щодо людини та природи). Причому з логічним наголосом на тому, що

*Заповіти Божі –
Щит і меч любові –
Вічно на сторожі
У Христовім Слові.*

Сонячним промінням осяяні передусім твори з роздумами про Україну, рідне Закарпаття, праотчу місцину де «предвічні гори та ліси, буки та смереки небо підпирають» і легендарний родовід, у якому

*Наші люди народились
Із натурою Антея,
Вживати й бути вчились
У Геракла й Прометей.*

Автор книги (як сам вважає) тут є тією живою піщинкою, що наважується сказати:

*В моїй душі – душа Карпат,
Бо я із їхніх плаїв родом,
А чиста совість – мій мандат
Перед Богом і народом.*

Особливим пієтетом наділені у виданні «мислячі катрени», пройняті тривогою за прийдешнє людства взагалі й окремої людини та дитини зокрема в розділі «Втіхи та печалі народної моралі» з таким канонічним змістом:

*Якщо мати хоче дітей
Таких, що люблять батька й маму,
Потрібних Богу й для людей, –
То йдіть і їх ведіть до храму...*

Віриться у схвальну акредитацію цієї книжки, в читацьку зацікавленість до художньої манери правдивого висвітлення автором життєвих колізій та до відвертої ширості його розсудку, тривоги серця, порад та пересторог з глибокозмістовними дидактичними висновками, до яких не варто бути байдужим.

*Микола Вегеш,
доктор історичних наук,
професор Ужгородського національного університету*

Вагомий плід взаємодії

Не так давно потрапило мені до рук розкішне видання – вибране прозових творів Миколи Зимомрі (Progi w ulu. Wybór opowiadań Mykoły Zymomryi. Przekład z języka ukraińskiego Tadeusz Karabowicz. Redakcja Jan Grzesiak. Kalisz-Konin-Drohobycz, 2019, 142 s.; «Пороги у вулику») польською мовою. Вона містить символічне число – 44 твори письменника, зразки його малої прози.

Книжку «Пороги у вулику» званого українського літературознавця, педагога, перекладача Миколи Зимомрі складають образки – етюди – замальовки – оповідання. Саме ці короткі з формального боку жанрові форми дають можливість схопити реальність у максимально ущільненій параболічній формі. Це – майже-поезія, у якій схоплено квінтесенцію людської мудрості. А сукупно усі історії – це *майже-роман*, перефразовуючи жанрове визначення Миколи Жулинського стосовно свого твору «Моя Друга світова», у якому схоплено життя таким, як воно є: кумедним, трагічним, мудрим, бешкетним, «живим», із несподіваними поворотами й відкриттями (приємними чи не дуже – проте все є досвідом із погляду феноменології). Саме таким видається мотто книжки «Пороги у вулику» Миколи Зимомрі, в якій вміщено такі твори, як «Пороги у вулику», «Сміх крізь сльози», «Тунель», «Тридцять карбованців», «Ремінь», «Сон крізь віконце», «Поцілунок громовиці», «Нічліг», «Почуття долоні», «Порятунок», «Буханець хліба», «Зла тінь», «Життєвий пісок» та ін.

Польськомовне видання книжки М. Зимомрі – результат праці літературознавця й перекладача Тадея Карабовича, а також редактора проф. Яна Гжесяка, званого польського науковця, який нещодавно був удостоєний в Україні звання Почесний доктор. Звісно, він явив ще й суто людську прихильність до української літератури, готуючи збірку для польського читача. Особливі слова вдячності варто висловити Валентині Козяр, талановитій художниці з Вінниці, яка проілюструвала збірку. Грунтовною й важливою частиною книжки є передмова, яку д.ф.н. Наталя Науменко написала спільно з професором Яном Гжесяком. До речі, на зворотній сторінці іншої збірки – «Образки Срібної землі» (Дрогобич-Люблін, 2015) М. Зимомрі опублікована лаконічна оцінка академіка НАН України, званого літературознавця Миколи Жулинського, згаданого на початку рецензії: «Перечитав збірку «Промінці студеного сонця». Невеличка за обсягом книжечка, а скільки увібрала в себе емоцій, вражень, споглядань... Так, невеличка територія слова, а символічний простір – великий... Мимоволі твориться своєрідний калейдоскоп миттєвостей реального життя».

У замальовці, що дала назву усій збірці «Пороги у вулику», відчутна особлива філософічність. У цій історії, написаній з погляду самої «природи», маємо реалізацію одвічного мотиву боротьби, який репрезентовано в площині війни між осами й бджолами. Але світ, породжений із вогню, як вважали деякі досократики, апріорі пов'язаний із протистоянням між різними «спільнотами». Боротьба – це інший бік життя, і потрібно бути готовим до життєвих колізій. «Пороги у вулику», ця філософська й повчальна історія, нагадала мені байки Григорія Сковороди; у ній показано *антропоценний* погляд на світ: ідеться про зображення реальності не з позиції людської суб'єктності, а «очима природи». Жанр ось таких замальовок «не без моралі» (а також і естетичного задоволення від тексту, перефразовуючи одночасно й Тараса Шевченка, й Ролана Барта) був

доволі популярним у польській літературі ще періоду «Молодої Польщі». Можливо, тому вони й припали до смаку Тадея Карабовича, який адекватно переклав ці «життєві оповідки» з параболоми й мудрими сентенціями польською мовою. Такий жанр представлений і в українській модерністській літературі (згадати хоча б Гео Шкурупія та ін.). У сконденсованій формі в оповідках відтворено те, в чому закарбовано мудрість століть. Кожна історія – це алегорія щодо людських стосунків, щодо архетипного розподілу світу на Добро і Зло, чоловіче й жіноче, живе й мертве, вогняне й водне... Справді, є сила води, є сила каменю, є сила вогню... Історії, які оприявнює оповідач, про людину, і це найважливіше, що привертає читацьку увагу до книжки.

Замальовкам М. Зимомрі властивий особливий тип суб'єктності: персонажі замальовок, шкіців, образків – це ніби актори на кону всесвітньої історії. Вони – ляльки в грі Всесвіту, в художньо ущільненому космосі, у якому кожному відведено своє неповторне місце. Інколи історії дотепні, це міні-комедії, у яких персонажі розкривають те, на що аж ніяк не сподівалися від них глядачі-читачі (персонажі з подивом дізнаються, що про них насправді думають інші), інколи перед читачем ідилічна картина про стосунки між Ним і Нею, про ідеальне подружжя. Часом у художньому світі, який конструює М. Зимомря, відкривається портал між світом живим і світом мертвих (уві сні). Попри всі комічні переплетіння (як у замальовці «Сміх крізь сльози») у книжці відчутний гуманізм екзистенційного гатунку. Оповідач часом звертається до читача, пропонує йому заглибитися в художній простір не як сторонньому споглядачеві, а як доброму другові, якому розповідають історію. В оповідках (під цим словом умовно називатиму ті образки-шкіци-етюди... з книжки «Пороги у вулику») є особливе людське тепло, розуміння, зворушлива сентиментальність, що виникає тільки від братерства сердець.

Збірка «Пороги у вулику» антропологічна, гуманістична, «жива» в плані відтворення тої коловерті, з якої народжується щось глибинно справжнє в людині. Часом у сюжетах вловлюєш певну барокову символічність, під лінзою опиняються людські характери, наділені боєм і співчуттям, турботою за іншого й здатністю відчувати найтонші порухи в матерії природи. М. Зимомря (і його оповідач) украй уважний до деталей, до портретних характеристик або ж природного «інтер'єру», посеред якого відбувається буяння життя й утривалення пам'яті про тих, кого фізично вже немає. Людина в художньому світі *цільна*, віддана й вірна своєму покликанню або ж прагненню. Відчутна філософія ідеалізму в стосунках між персонажами в зображеному художньому світі.

В оповідках М. Зимомрі є повчальність, яка не дидактична, а *життєво мудрісна*. Це те знання, що пройшло випробування часом, і воно також забезпечує реалізацію антропологічної лінії у збірці. У книжці показано персонажів, які втілюють різний досвід, належать різним поколінням (з іще хрущовсько-брежневської доби чи дня теперішнього), це мешканці різних міст і містечок, представники різних культур (зокрема, і єврейської), які разом витворюють єдину родину: з дотепами й клопотами, з комічними й трагічними сторінками власного життєпису-життєтексту. Проте трагічне в цих історіях, як у замальовці «Позитивне заперечення» про Ілька та Оксану, відлунує ореолом ідеального, непрагматичного, глибинно щирого. М. Зимомрі вдається найважливіше: в кількох штрихах зобразити людину, яку в польському перекладі зумів точно відтворити Тадей Карабович. Важливий факт міжкультурної взаємодії: справу з виданням збірки «Пороги у вулику» реалізував прихильник України – професор Ян Гжесяк, а наблизив текст польському читачеві талановитий дослідник і перекладач українського слова Тадей Карабович.

Дмитро Дроздовський

Президент Карпатської України

Вийшла друком книжка

М. Вегеша та С. Віднянського про Августина Волошина

Мій колега по Інституту історії України НАНУ С. Віднянський попросив поділитися з читачами газети «День» враженнями від книжки про Августина Волошина, щойно опублікованої в серії політичних портретів, які Парламентське видавництво ось уже третій рік презентує українському читачеві. Я прийняв пропозицію з вдячністю, тому що історія карпатоукраїнського народу мене захоплює і хвилює. Упродовж тисячі років він був відрізаний від основного масиву українських етнічних земель, але зберігав з усіма нами культурні, звичаєві та психічні зв'язки. Автохтонних жителів Закарпаття називали рутенами, русинами, руснаками, але вони завжди були українцями. Власне, це ми стали українцями тільки в ХІХ ст., щоб відмежуватися від імперського народу, який привласнив нашу самоназву – русів, руських. Спільний для всіх нащадків середньовічної держави з центром у Києві корінь «рус» закарпатці зберігали довше, ніж галичани і наддніпрянці.

Уперше я познайомився із Закарпаттям влітку 1968 р., коли ЦК КПРС влаштував свято дружби народів, яке проходило в форматі зустрічей «знатних людей» союзних республік з мешканцями міст і сіл цієї багатонаціональної області. Мабуть, я потрапив в цю делегацію як представник української академічної молоді, оскільки не володів зовнішніми ознаками «знатності». Тепер здогадуюсь, що це свято – з мітингами, концертами, доповідями й почесним ескортом мотоциклістів – було задумане як матеріалізація свіжого на той час ідеологічного конструкту, який позиціонував всю сукупність громадян СРСР як «нову історичну спільноту» – вищу від народностей і націй. Не думаю, що задум

виправдався, тому що закарпатські селяни дивилися на туркмена або якута у складі нашої делегації як на марсіанина. Однак у мене на все життя залишилися чудові враження, пов'язані з людьми, історією, культурою і природою Закарпаття.

Залишилося й відчуття глибокого незадоволення. «Знатні люди» були вражені й захоплені, але звичайні люди з Великої України мало знали, та й тепер мало знають про своїх великих співвітчизників за Карпатськими горами. М. Вегеш і С. Віднянський стверджують, що ім'я Августина Волошина закарбоване у назвах вулиць і площ, по смертю він нагороджений званням Героя України, в Ужгороді споруджений йому пам'ятник як президенту Карпато-Української держави, ім'я його носить Карпатський університет. Однак одночасно вони

значають, що по цей бік Карпат ім'я А. Волошина мало що говорить пересічній людині (ст. 12 рецензованої книги).

Августин Волошин закінчив своє земне життя на 72-му році в московській в'язниці Бутирка, будучи незаконно вивезеним із щойно «звільненої» Червоною армією Праги. Радянська історіографія прирекла його на забуття як «українського буржуазного націоналіста». Присвячена йому досить велика західна історіографія була ув'язнена у спецсховах радянських наукових бібліотек. В Україні перші публікації про А. Волошина, у тому числі С. Віднянського, з'явилися лише в 1990 р. Проте за три наступних десятиліття українські історики, педагоги й філологи опублікували близько двох тисяч наукових і науково-популярних праць, в яких простежується життєвий шлях і багатогранна спадщина «батька карпатоукраїнської нації», як називають Волошина на Закарпатті. Авторами доволі істотної кількості цих публікацій є С. Віднянський та його учень М. Вегеш. Книга, опублікована Парламентським видавництвом, підсумовує всі попередні напрацювання про А. Волошина.

Історія Закарпаття першої половини ХХ ст. нерозривно пов'язана з ім'ям цієї людини. Сам він добре розумів значення своєї діяльності в утвердженні етнічної самобутності карпатоукраїнців. У 1934 році, коли відзначався 60-й ювілей, одностайно назвали його батьком нації. Відгукуючись на таке визначення у непрямій формі, він зазначив: «Народ наш вже сміло признаєся: я Русин, я Українець, в кожному кутику знають, чиї ми сини, куди належить наша нація» (ст. 145).

Розуміючи, наскільки пов'язані життя і діяльність Августина Волошина з його народом, автори присвятили перший з десяти розділів своєї книжки тисячолітній історії Закарпаття. Розділ «Земля без імені» – батьківщина майбутнього президента Карпатської України – за обсягом найбільший в книзі. Чому «Земля без імені»? Два десятиліття (з 1919 по 1938 рр.) територія карпатоукраїнського народу перебувала в кордонах Чехословаччини, від 1945 року – в кордонах радянської України. Для киян вона перебувала за Карпатами, і тому її назвали Закарпатською Україною, для пражан – перед Карпатами, а звідси й назва – Підкарпатська Русь. У 903 році одна з гілок білих хорватів, від якої походили карпаторусини, потрапила в залежність від кочових мадярських племен. Відтоді, якщо не зважати на короткий період перебування в Давній Русі, Закарпаття знаходилося в межах і в тіні Угорської держави.

Автори переконливо твердять, що розтягнуте на ціле тисячоліття панування іноземців призводило до економічної руїни, духовної темноти, морального пониження й організаційної безпорадності карпатоукраїнців. Угорці звикли до привілейованого становища в поділеній між ними і австрійцями клаптиковій Дунайській монархії. Майже половину населення угорської частини цієї держави становили немадярські етнічні групи і національні меншини – переважно слов'янські. Карпатські русини перебували в особливо тяжкому становищі. Коли виникла можливість еміграції, понад 300 тис. селян з Австро-Угорщини врятувалися від аграрного перенаселення втечею за океан. Карпатоукраїнська діаспора в США напередодні Першої світової війни стала досить впливовою.

Угорщина програла в ХХ ст. дві світові війни, зазнала великих територіальних втрат, і тепер її етнічна територія істотно більша, ніж площа, окреслена державним кордоном. Будь-який уряд в Будапешті мусить відчувати хворобливу стурбованість свого суспільства становищем співвітчизників у сусідніх країнах. Угорщина – член Північноатлантичного альянсу, де основні питання розв'язуються консенсусом, тим часом як Україна хоче вступати в НАТО. Отже, Угорщина має можливість шантажем домагатися максимуму прав для своєї ет-

нічної меншини на Закарпатті. Хай йому грець, беріть максимум! Однак громадяни України мусять знати, якому асиміляційному тиску й економічному визискуванню піддавалися карпатоукраїнці правлячими колами Угорської держави, особливо в ХІХ – ХХ ст. Автори цієї книги повною мірою враховують цей суспільний запит.

Коли розпадалася Австро-Угорщина, всенародний з'їзд карпатських русинів у Хусті висловив одностайне бажання возз'єднатися з Україною. Однак історичні обставини виявилися несприятливими, і з ініціативи американської діаспори русинів Антанта у вересні 1919 року приєднала Закарпатську Україну до Чехословаччини. Ця країна репрезентувала себе як унітарна президентсько-парламентська республіка у складі Богемії, Моравії, Сілезії, Словаччини і Підкарпатської Русі, причому тільки останньому регіону, згідно з підписаним у Сен-Жермені договором, надавалися найширші права самоврядної території, включаючи автономний сойм з юрисдикцією у питаннях мови, освіти, релігії та місцевого самоврядування. Виявилося, однак, що чеські урядовці так і не надали автономію русинам, щоб не створювати прецедент для інших національних меншин. Проте становище Підкарпатської Русі в демократичній Чехословаччині було не порівнянно кращим, ніж в Угорщині. Ілюструючи цю думку, автори спираються на судження Ореста Субтельного, який спромігся одним реченням показати різницю: «Чеський уряд у свої населені українцями території вкладав більше коштів, ніж вилучав» (ст. 53).

Наступні розділи книжки присвячені аналізу діяльності Августина Волошина – спочатку за часів Угорського королівства, а потім у Чехословацькій республіці. Розповідаючи про перші роки релігійної і громадсько-політичної діяльності свого героя, автори підкреслюють, що основи його патріотичного світогляду формувалися в родині. Він народився в сім'ї греко-католицького священника. На відміну від майже повністю змадяризованих родин національної (переважно релігійної) інтелігенції, в його сім'ї трималися руської мови і звичаїв.

Працюючи викладачем, а з 1912 року – директором Ужгородської вчительської семінарії, А. Волошин забезпечив учнів народних шкіл і студентів вчительських семінарій найголовнішими підручниками й посібниками. Його перший підручник «Грамматика карпаторуської мови» з'явився в 1899 році, коли автору виповнилося тільки 25 років. Остання навчальна праця «Педагогічна методологія» побачила світ у 1943 році. Всього в його доробку виявилось 42 підручники.

Товариство Св. Василя Великого, засноване ще в ХІХ ст. Олександром Духновичем, було перетворено Волошином на акціонерну компанію «Унію» з книгарнею і друкарнею, в якій публікація навчальної літератури була поставлена на потік. З'являлися в цій друкарні й повісті, оповідання, п'єси, вірші Волошина, частіше за все – під псевдонімами.

Відзначаючи громадсько-політичні здобутки великого просвітника в угорський період, автори наводять авторитетні судження визначного карпатознавця Олекси Мишанича: «Оборона кирилиці від угорського шовіністичного наступу – одна з великих заслуг А. Волошина перед своїм народом. Він не побоявся на всіх рівнях виступати проти тих священників, єпископів і представників влади Будапешта, які намагалися запровадити на Закарпатті богослужіння угорською мовою і руські книжки друкувати латинським алфавітом» (ст. 129).

У травні 1920 р. А. Волошин заснував товариство «Просвіта», яке відіграло виняткову роль в утвердженні національної самосвідомості карпатоукраїнського народу. У редакційній ним газеті «Свобода» великий просвітник закликав: «Наш синьо-жовтий прапор є символом наших найсвятіших ідей, наших най-

глибинних засад і почувань, нашою програмою... Не позволіть нікому, щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапора суть ворогами самого народу!» (ст. 154).

Газета «Свобода» впродовж всього періоду існування давала правдиву інформацію про становище в радянській Україні: голод початку 1920-х рр., голодомор 1932-1933 рр., ленінсько-сталінські репресії. Редакції газети доводилося постійно полемізувати з комуністичною пресою, яка поширювалася на Закарпатті завдяки фінансовим вливанням радянського уряду. Вождь закарпатських комуністів О. Борканюк безуспішно доводив, що інформація про голод і репресії – це вигадки А. Волошина.

Найбільш істотним важелем в утвердженні національної ідентичності карпатоукраїнців були установи «Просвіти», поширювані Волошиним по всьому краю. У 1935 році «Просвіта» налічувала 10 філій, 235 читалень, 135 театральних гуртків, 44 спортивно-молодіжні організації. Загальний наклад виданих нею книжок дійшов до півмільйона.

У просвітницькій діяльності А. Волошин спирався на вчителів. Із цією метою він заснував у 1930 році «Учительську громаду», яка виступила з таким меморандумом: «Ми, підкарпатські українці, політично залишаємося вірними громадянами ЧСР, але ніколи не перестали і не перестанемо проголошувати нашу культурно-національну і етнографічну єдність з цілим українським народом» (ст. 157).

Висвітлюючи напрями діяльності цієї непересічної людини, М. Вегеш і С. Віднянський не забувають зазначати, що А. Волошин був і талановитим бізнесменом: організатором і керівником крайового кооперативного союзу, директором Підкарпатського банку, засновником десятків різноманітних підприємств. Однак вершиною діяльності А. Волошина була політична боротьба. Ухилитися від неї в складній міжвоєнній ситуації було неможливо. Завдяки підтримці співвітчизників він досяг у політиці важливих результатів: у 1924 році став організатором Християнсько-народної партії, в другій половині 1920-х рр. представляв інтереси карпатоукраїнців у чеському парламенті, після здобуття автономії краю працював на посаді прем'єр-міністра, з 1939 року став почесним головою Українського національного об'єднання.

30 вересня 1938 року голови урядів Німеччини, Італії, Великої Британії і Франції змусили в Мюнхені Чехословаччину віддати Німеччині Судетську область і в тримісячний строк задовольнити вимоги польської й угорської національних меншин. 5 жовтня президент Чехословаччини пішов у відставку, після чого Словаччина, а вслід за нею Підкарпатська Русь проголосили автономію. Прага затвердила її, бо відповідні переговори ішли вже кілька років. Чехословаччина стала Чехо-Словаччиною.

Перший уряд автономного краю очолив голова партії русофілів А. Бродій. Однак він проіснував лише два тижні. Виявилось, що Бродій був агентом угорських спецслужб під псевдо Берталон. 26 жовтня уряд очолив голова партії українофілів А. Волошин, який вже 25 листопада видав розпорядження про запровадження української мови як державної, а наприкінці грудня дозволив уживати поряд з назвою «Підкарпатська Русь» і назву «Карпатська Україна».

За рішенням Віденського арбітражу, Карпатська Україна змушена була передати Угорщині 12 відсотків своєї території з найбільшими містами – Ужгородом, Мукачевом і Береговом. Столицю довелося перебазувати в Хуст. Далі події розвивалися в прискореному темпі. 6 березня 1939 року А. Гітлер вирішив остаточно ліквідувати Чехо-Словаччину. Чеські регіони приєднувалися до Третього рейху, Словаччина отримувала примарну незалежність, а Карпатську Україну

Німеччина дозволила окупувати Угорщині. Такою була плата нацистів за союз з Угорщиною у війні, що назрівала.

Дізнавшись, що Словаччина стає незалежною державою, А. Волошин проголосив 14 березня самостійність Карпатської України. Наступного дня в Хусті зібрався всенародно обраний у лютому 1939 р. Соїм, який затвердив Волошина президентом. Однак угорська армія вже почала окупацію краю, якій не могли протистояти нечисленні загони Карпатської січі. М. Вегеш і С. Віднянський справедливо вказують, що початок Другої світової війни варто пов'язувати не з нападом Німеччини на Польщу у вересні 1939 року, а з нападом 40-тисячної угорської армії на Карпатську Україну. Це був перший збройний конфлікт в Європі після завершення попередньої світової війни.

До арешту працівниками радянської служби СМЕРШ А. Волошин жив у Празі й працював в Українському вільному університеті. У квітні 1945 року він став його ректором.

У двох останніх розділах книги М. Вегеша і С. Віднянського Августин Волошин фігурує в спогадах сучасників, в усній народній творчості й у художній літературі.

Ця книжка є найбільш повним виданням, присвяченим життю і діяльності батька карпатоукраїнського народу. Людина, яка заслужила усім своїм життям увійти в національну пам'ять українського народу.

Станіслав Кульчицький
г. «День», №137-138, 2020 р.

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На обкладинці журналу твори художника

Богдана Гостиняка

На першій сторінці обкладинки: «**Заклинательки гадюк**», полотно, олія, 100x130 см, 2013. На другій сторінці обкладинки: «**Менади**» (у Стародавній Греції жриці *Вакхи, вакханки*), полотно, олія, 110x120см, 2018. На третій сторінці обкладинки: «**Вивчення філософії**», полотно, олія, 90x110см, 2012. На четвертій сторінці обкладинки: «**Буря**», полотно олія, 100x130см, 2010.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

